

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
2025-YL-004

**PEKİN UZLAŞISI ÇERÇEVESİNDE ÇİN-SAHRA ALTI
AFRİKA KALKINMA İŞ BİRLİĞİ: ANGOLA, NİJERYA VE
ETİYOPYA ÖRNEKLERİ**

HAZIRLAYAN
Oğuzhan DEMİR

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Hikmet MENGÜASLAN

AYDIN-2025

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2025

Oğuzhan DEMİR

ÖZET

PEKİN UZLAŞISI ÇERÇEVESİNDE ÇİN-SAHRA ALTI AFRİKA KALKINMA İŞ BİRLİĞİ: ANGOLA, NİJERYA VE ETİYOPYA ÖRNEKLERİ

Oğuzhan DEMİR

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet MENGÜASLAN

2025, XII + 116 sayfa

Bu çalışma, Güney-Güney iş birliği kavramından faydalanarak Çin'in Sahra Altı Afrika ülkeleriyle girmiş olduğu kalkınma iş birliği süreçlerinin ekonomik etkilerine odaklanmaktadır. Bunun için Çin'in Sahra Altı Afrika'da en fazla yatırımının olduğu üç ülke; Angola, Nijerya ve Etiyopya seçilmiştir. Çin, son 40 yılda kendine has kalkınma anlayışıyla dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri olmayı başarmıştır. Çin'in bu başarısı, 2000'li yılların ilk yarısıyla birlikte *Pekin Uzlaşısı* ismiyle anılmaya başlanmıştır. Çin'in bu ekonomik kalkınması, beraberinde farklı kıtalardaki ekonomik etkileşimini de artırmıştır. Çin'in dünya üzerindeki en etkin olduğu yerlerin başında Sahra Altı Afrika bölgesi gelmektedir. Sahra Altı Afrika, dünyanın en az gelişmiş bölgesi olarak kalkınma arayışını sürdürmektedir. Çin'in 2000'lerle birlikte kıtada artan ilişkileri, beraberinde kıta ülkelerinin kalkınma süreçleri için örnek ülke olmasına da sebep olmuştur. Çalışmada, Çin'in seçilen ülkelerdeki varlığının, bu ülkelerin Pekin Uzlaşısını rol model almasını teşvik ettiği gözlemlenmektedir. Kurulan kalkınma iş birliği, Çin'in bu ülkeleri kendi çıkarı için kullandığı suçlamalarıyla karşılaşmaktadır. Buna karşılık Çin'in kurduğu kalkınma iş birliğinin; ülkelerin altyapılarını geliştirmelerine yardımcı olduğu, bununla paralel şekilde ekonomik büyümelerini pozitif etkilediği tespiti yapılmaktadır. Öte yandan; Çin'in bu ülkelerin kalkınmasındaki sebep olduğu önemli gelişmelere karşın, kapasite yetersizliğinin de sebebiyle etkilerinin sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Çin, Afrika, Sahra Altı Afrika, Kalkınma İş Birliği, Pekin Uzlaşısı.

ABSTRACT

CHINA-SUB SAHARAN AFRICA DEVELOPMENT COOPERATION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE BEIJING CONSENSUS: THE CASES OF ANGOLA, NIGERIA AND ETHIOPIA

Oğuzhan DEMİR

Master Thesis, Department of International Relations

Thesis Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet MENGÜASLAN

2025, XII + 116 pages

This study focuses on the economic and political effects of China's development cooperation processes with Sub-Saharan African countries by utilising the concept of South-South cooperation. For this purpose, Angola, Nigeria and Ethiopia are selected as the three countries in Sub-Saharan Africa where China has the most investments. In the last 40 years, China has managed to become one of the two largest economies in the world with its unique development approach. This success of China became known as the Beijing Consensus in the first half of the 2000s. China's economic development has also increased its economic and political interaction in different continents. Sub-Saharan Africa is one of the most influential regions in the world. Sub-Saharan Africa continues its quest for development as the least developed region of the world. China's increasing economic and political relations in the continent since the 2000s have led China to become a model country for the development processes of the countries in the continent. In the study, it is observed that China's presence in the selected countries has encouraged these countries to take the Beijing Consensus as a role model. The development co-operation has faced accusations that China is using these countries for its own benefit. On the other hand, it is determined that the development co-operation established by China helps the countries to develop their infrastructures and positively affects their economic growth in parallel with this. On the other hand, although China has an important role in the development of these countries, its impact has been limited due to its lack of capacity.

KEYWORDS: China, Africa, Sub-Saharan Africa, Development Cooperation, Beijing Consensus.

ÖNSÖZ

Tez çalışmam boyunca, yoğun mesaisi arasında gösterdiği sabır ve hoşgörüsüyle varlığını hissettiğim, süreç boyunca çalışmamın tamamlanması için çok kıymetli görüş ve önerileriyle yolumu aydınlatan değerli hocam, tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hikmet MENGÜASLAN'a sonsuz minnettarlıklarımı sunuyorum.

Hayatım boyunca attığım her adımda arkamda olan, karşılıksız sevgi ve destekleriyle beni yetiştiren, bana olan inançlarını hiçbir zaman kaybetmeyen, haklarını asla ödeyemeyeceğim sevgili annem Ayşe DEMİR ve sevgili babam Mustafa DEMİR'e ne kadar teşekkür etsem azdır, onlar olmadan olmazdı.

Oğuzhan DEMİR

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	16
1. EJDER'İN UYANIŞI: ÇİN KALKINMA TECRÜBESİNİ ANLAMAK.....	16
1.1. Mao Zedong Dönemi: Planlı Ekonomi.....	16
1.2. Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş	21
1.3. Çin'in Büyük Yükselişini Anlamak: Yapısal ve Ulusal Bileşenler	27
1.3.1. Yapısal Bileşenler.....	28
1.3.2. Ulusal Bileşenler.....	32
1.4. Yükselen Ülke Çin: Meydan Okuyucu Bir Güç	40
2. BÖLÜM	42
2. ULUSLARARASI KALKINMA YAPISINDA ÇİN: BİR KALKINMA İŞ BİRLİĞİ YÖNTEMİ OLARAK PEKİN UZLAŞISI	42
2.1. Pekin Uzlaşısı ve Neoliberal Kalkınma Modeliyle Etkileşimi	44
2.1.1. Pekin Uzlaşısı	44
2.1.2. Pekin Uzlaşısını Neoliberal Kalkınma Anlayışından Ayıran Unsurlar	48
2.2. Bir Kalkınma İş Birliği Aktörü Olarak Çin	56
2.3. Kalkınma İş Birliğinde Pekin Uzlaşısı Modelini Değerlendirmek	61
3. BÖLÜM	64

3. ÇİN-SAHRA ALTI AFRIKA KALKINMA İŞ BİRLİĞİNİ DEĞERLENDİRMEK: ANGOLA, NİJERYA VE ETİYOPYA VAKALARI.....	64
3.1. Çin-Sahra Altı Afrika İlişkisinin Tarihi.....	64
3.1.1. Çin-Afrika Ticaret İlişkileri: Angola Modeli	70
3.2. Bulgular: Sahra Altı Afrika’da Pekin Uzlaşısı	72
3.2.1. Angola Örneği	73
3.2.2. Nijerya Örneği	80
3.2.3. Etiyopya Örneği.....	85
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	92
5. KAYNAKLAR.....	98
ÖZGEÇMİŞ	116

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Çin Siyasetinin Başat Kurumları.....	36
Şekil 1.2. ÇKP'nin Yapısı	37
Şekil 3.1. Angola Modeli.....	71

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Çin Ekonomisinin Büyümesi (1978-1995)	26
Tablo 1.2. Çin'e Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım (1979-1994) (Milyar Dolar).....	26
Tablo 1.3. Çin'in İhracat ve İthalatı (1978-1994) (Milyar Dolar).....	26
Tablo 1.4. Çin Ekonomisinin Durumu (1978-1992)	27
Tablo 1.5. Çin'in Temel Ekonomik Göstergeleri (2013-2023)	40
Tablo 2.1. Kuzey-Güney İş Birliği ve Güney-Güney İş Birliği'nin Farkları	43
Tablo 2.2. Çin'in İhracatı (2001-2023)	47
Tablo 2.3. Washington Uzlaşısı Politikalarının Çin'de Uygulanma Seviyesi.....	51
Tablo 2.4. Washington / Post-Washington Uzlaşısına Karşı Pekin Uzlaşısı.....	53
Tablo 2.5. Çin'in Küresel Yatırımları (2000-2022)	58
Tablo 3.1. Çin'in Angola Tarımı İçin Kuruluşunu Sağladığı Çiftlikler	77
Tablo 3.2. Angola Ekonomisinin Temel Ekonomik Göstergeleri	79
Tablo 3.3. Angola'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar).....	79
Tablo 3.4. Angola'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022)	79
Tablo 3.5. Angola'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022).....	80
Tablo 3.6. Nijerya Ekonomisinin Temel Göstergeleri	83
Tablo 3.7. Nijerya'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar).....	84
Tablo 3.8. Nijerya'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022)	84
Tablo 3.9. Nijerya'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022)	85
Tablo 3.10. Etiyopya Ekonomisinin Temel Göstergeleri	89
Tablo 3.11. Etiyopya'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar)	89
Tablo 3.12. Etiyopya'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022).....	90
Tablo 3.13. Etiyopya'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022)	90

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIAAN	: Dr. Antonio Agostinho Neto Uluslararası Havaalanı
AIIB	: Asya Altyapı Yatırım Bankası
BCIMEC	: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru
CCWAEC	: Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru
CICPEC	: Çin-Hindiçin Yarımadası Koridoru
CMREC	: Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru
CNOOC	: China National Offshore Oil Corporation
CPEC	: Çin-Pakistan Koridoru
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FNLA	: Angola Ulusal Bağımsızlık Cephesi
FOCAC	: Çin-Afrika İş Birliği Forumu
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKİ	: Kasaba ve Köy İşletmeleri
MPLA	: Angola'nın Bağımsızlığı İçin Halk Hareketi – İşçi Partisi
NELB	: Yeni Avrasya Kara Köprüsü Koridoru
SINOPEC	: China Petroleum and Chemical Corporation
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNITA	: Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik
UPK	: Ulusal Parti Kongresi
Vd.	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

Çin medeniyeti, dünya tarihinde önemli yer tutmuş; nüfusu ve konumuyla güçlü bir medeniyettir. Ülke bu özelliklerine rağmen, uzun bir dönem sömürgeleştirilme süreci yaşamıştır. Bu süreç, Çin'in kalkınma konusundaki tecrübelerinin Batılı ülkelere kıyasla küresel güney ülkeleriyle benzer bir şekilde, sömürgeleştirilmenin¹ gölgesinde gelişmesini sağlamıştır. Çin, bu sömürgeleştirilme sürecinin yanı sıra büyük bir iç savaşın da içinde kalmıştır. Ülke, uzun yıllar süren yıpratıcı iç savaş² sonrasında büyük bir kalkınma atılımı sürecine girmiştir. 1949 yılında yönetimi eline alan Mao Zedong, oldukça radikal bir kalkınma hamlesi başlatmıştır (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 125). Mao, Çin'in hızlı bir şekilde endüstrileşebilmesi için 1950'lerden itibaren çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların başında ise *Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi* gelmektedir. Mao, Büyük İleri Atılım politikası ile Çin'in sanayileşmesini hızlı bir şekilde ilerletmeyi hedeflese de önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. 1959'da yaşanan kuraklık ve yaşanan ekonomik durgunluk, milyonlarca Çinin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Büyük İleri Atılım Projesinin olumsuz anlamda sonuçlanması, Çin toplumunun Mao'ya olan desteğinin de asgari bir seviyeye inmesine sebep olmuştur. Mao, bu süreci tersine çevirebilmek amacıyla 1966 yılında Kültür Devrimi politikasını duyuracaktır. Mao'nun Kültür Devrimiyle temel amacı, kendisine ve ideolojisine muhalefet eden, anti-komünist unsurların mutlak suretle tasfiyesini gerçekleştirmektir. Kültür Devrimi, Mao'nun öldüğü 1976 yılına kadar etkisini sürdürmüştür (Naughton, 2007).

Tartışmalı Mao döneminin ardından, Deng Xiaoping'in 1978 sonrası başlattığı reformist hareket, Çin'in küresel ticarete eklemelenmesini sağlamıştır. Bu süreç, Çin'in adeta dünyanın üretim fabrikası olmasını sağlamıştır. Çin; 2000'li yıllarla birlikte uluslararası kurumlara üye olmaya başlamıştır. Ülke bu süreçle beraber, uluslararası toplumun önemli bir parçası olmaya başlamıştır. Bu süreç, Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olduktan sonra tedrici olarak devam etmiştir. Çin, bu sürecin sonunda uluslararası sistemde öne çıkan bir aktör olmayı başarmıştır.

¹ Çin, tarih boyunca büyük nüfusu ve verimli coğrafyasıyla büyük güçler için oldukça cazip bir ülke olmuştur. İngilizler, Afyon ticaretini serbest yapabilmek için Çin'le girdiği mücadelede, 1. Afyon Savaşını kazanarak Çin'in sömürgeleştirilme sürecini başlatmıştır. Çin'in sömürgeleştirilmesi, İngilizlerle sınırlı kalmamıştır. Japonya'nın 1931 yılında Mançurya'yı işgal etmesiyle başladığı Çin istilasını, tam olarak 1945 yılında bitecektir.

² Çin İç Savaşı; Milliyetçi Kuomintang Partisi ve Komünist Parti arasında 1927 ve 1949 yılları arasında gerçekleşmiştir. İç savaşın sonunda Mao Zedong Çin ana karasında tam hakimiyet sağlamıştır.

2008 Dünya Ekonomik Krizi sonrası dönemde, Çin'in uluslararası konumu ve etkinliği bağlamında sistemik ve bölgesel seviyede önemli gelişmeler gözlemlenmiştir. Bu durumun en bariz örneği, 2013 tarihinde iş başına gelen Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in aynı yıl açıkladığı Kuşak ve Yol İnisiyatifi'dir. Kuşak ve Yol, Çin'in iş birliği kurduğu ülkelerle olan entegrasyonunu azami bir seviyeye getirerek, ekonomik ve siyasi ilişkilerini maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda kurulan yedi ekonomik koridor üzerinden (Çin-Pakistan Koridoru, Yeni Avrasya Kara Köprüsü Koridoru, Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru, Çin-Hindîçin Yarımadası Koridoru, Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru, Çin-Orta Asya, Batı Asya Koridoru ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu), inisiyatife üye ülkelerde çeşitli projeleri kazan-kazan anlatısı üzerinden finanse etmektedir. Bu inisiyatif; Çin'in üretim fazlasını kalkınma iş birliği kurduğu ülkelere taşımayı taahhüt ederek, tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır (Durdular, 2016: 79). Çin; Kuşak ve Yol İnisiyatifi'yle beraber uluslararası sistemdeki pozisyonunu meydan okuyucu bir güç pozisyonuna getirebilmiştir. Kuşak ve Yol; kalkınma iş birliği, yatırım, yardım ve bölgesel ticaret gibi alanları kapsayan çok boyutlu bir inisiyatiftir. Bu bağlamda da Çin'in uluslararası konumuna önemli etkileri bulunmaktadır.

Afrika kıtası, 2000 sonrası dünyada giderek artan Çin varlığının en somut örneklerinin başında gelmektedir. Afrika kıtası, dünyanın en az gelişmiş kıtası olarak öne çıkmaktadır. Kıta, çok yoğun bir altyapı açığı çekmektedir. Kıtanın kalkınması için finansman, teknik tecrübe ve teknolojik kaynakların sağlanması gerekmektedir. Afrika Kalkınma Bankası'na göre, Afrika kıtasının altyapı yatırımları için ihtiyaç duyduğu yıllık bütçe 130-170 milyar dolar arasındadır (African Development Bank, 2018: 70). Kıtanın birçok ülkesi, 21. yüzyıla yoğun bir yoksulluk ve altyapı yetersizliği içerisinde girmiştir.

Afrika ülkeleri, kalkınma problemine karşı ilk olarak Batılı kaynaklardan finansman talebinde bulunmuşlardır. Birçok Afrika ülkesi, Neoliberal kalkınma anlayışının iki önemli unsuru olan IMF ve Dünya Bankası'yla 1980'li ve 1990'lı yıllarda yapısal uyum programları üzerinden anlaşmışlardır. Afrika ülkeleri, bu süreçte Dünya Bankası ve IMF'nin Kuzey-Güney iş birliği çerçevesinde değerlendirilebilecek politikalarını uygulamışlardır. Bu politikalar, bütün ülkelere tek tip bir reçete halinde sunulan ve çeşitli ön koşullara sahip olması nedeniyle oldukça zorlu bir koşulda sağlanmaktadır. Dünya Bankası ve IMF'nin; devalüasyon, tarımda sübvansiyonların kaldırılması, ithalatta liberalizasyon uygulanması, kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirme gibi politikalarını uygulayan Afrikalı

lkelerde yoksulluğu artırdığı ve gelir dağılımını bozduğu görülmektedir (Memiş vd., 2010: 325).

Afrika lkeleri, bu derin ekonomik ve siyasi problemlere karşı küresel çapta bir partner ihtiyacı duymaktaydı. Bu süreçte kıtayla Mao döneminden beri ilişkisi bulunan Çin, varlığını giderek artırmıştır. 2000 yılında kurulan Çin-Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC), Çin'in kıtadaki iş birliği faaliyetlerini kurumsal bir pozisyona çekmiştir. Çin, bu tarihten sonra kıtadaki ekonomik ve siyasi faaliyetlerini çok boyutlu bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır (Aydoğan, 2021). Çin'in Afrika'daki faaliyetlerinin önemli bir boyutunu, kalkınma iş birliği oluşturmaktadır. Çin'in kıtada kurduğu kalkınma iş birliği modeli, aynı zamanda *Angola Modeli* olarak da adlandırılmaktadır. Çin'in kıtada uyguladığı bu modele göre; Çin Afrika lkelerinin kalkınma süreçlerinde, doğal kaynak temin edip karşılığında finansman sağlama yoluna gitmektedir. Çin'in kurduğu bu iş birliği, kıta ülkelerinin acil ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarına erişimi taahhüt ederken, Çin'in de bunun karşılığı olarak ülkelerin doğal kaynaklarını çıkardığı gözlemlenmektedir (Durovic, 2016: 78).

Öte yandan, Çin'in kıtadaki yükselen etkisinin yanında, Batılı devletler de günümüzde Sahra altı başta olmak üzere kıtada çeşitli projelerle kıtadaki etkisini artırma eğilimindedir. Bu bağlamda, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) nclğnde, 2021 tarihinde G7 lkelerinin *Daha İyi Bir Dünyayı Yeniden İnşa Et* girişimi duyurulmuştur. Bu girişimle içkin bir şekilde 2021 yılında duyurulan Avrupa Birliği'nin *Küresel Geçit* girişimi, Çin'in sadece Sahra altı Afrika bölgesinde değil, küresel güneydeki kalkınma iş birliğine yönelik bir girişim olma özelliğini taşımaktadır. Küresel Geçit girişimi, duyurulduğu tarihten 2027 yılına kadar küresel güney ülkelerinde 300 milyar dolarlık yatırım gerçekleşmesini öngörmektedir (Gülseven, 2024: 74-76). Öte yandan, ABD kıtada Çin'den sonra önemli bir g olsa da, kıtadaki varlığının kurumsal bir yapıdan uzak olduğu gözlemlenmektedir. ABD'nin kıtayla olan ilişkisi tedrici olarak dış ticaret açığı vermesi şeklinde gerçekleşmektedir. Dahası, ABD'nin kıtayla etkileşimi, kalkınma odaklı bir seviyeden ziyade, temel ihraç kalemleri şeklinde gerçekleşmektedir (Dal, 2023: 624-628). Batı devletlerinin kıtadaki varlığı, çalışmanın kapsamı dışında kaldığından detaylı bir şekilde bahsedilmeyecektir.

Çin'in Afrika kıtası üzerinde etkileşimini artırması, Çin ve Afrika arasındaki ilişkilere yönelik birçok tartışmanın da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çin-Afrika kalkınma iş birliği üzerine yapılan tartışmalar, Afrikalı ülkelerin bu iş birliğiyle beraber yaşadıkları

süreci anlamak için önem arz etmektedir. Literatürde Çin-Afrika kalkınma iş birliği üzerine birçok farklı yorum bulunmaktadır.

Pekin Uzlaşısının Sahra altı Afrika'daki varlığı, literatürde farklı açılardan ele alınmıştır. Kimi çalışmalar, Pekin Uzlaşısıyla birlikte Sahra altı Afrika'nın kalkınma odaklı bir süreç yaşadığını ifade etmiştir (Asongu ve Nwachukwu, 2016 ve Jaén ve Mateos, 2020 ve Niyitunga ve Ragolane, 2024). Kimi çalışmalarda da Çin'in, bölgedeki politikalarına olumsuz yaklaşıldığı gözlemlenmektedir. İlgili literatüre bakıldığında, Çin ve Sahra altı Afrika arasındaki kalkınma iş birliğine olumsuz bir açıdan bakan çalışmaların, Çin'in kalkınma tecrübesini kurumsallıktan uzak ve Çin lehine bir düzen oluşturduğu şeklinde eleştirdiği gözükmemektedir. Bu çalışmalarda genel olarak, Çin'in Pekin Uzlaşısı adı altında kıtayı borç tuzağına sürüklediği ifade edilmektedir, aynı şekilde, Çin yatırımlarının kalkınma odaklı bir yapıda olmadığı da vurgulanmaktadır (Zezeza, 2014 ve Hodzi, 2020 ve Al-Fadhat ve Prasetio, 2022). Son olarak, Çin kalkınma yaklaşımına mesafeli yaklaşan çalışmalar, Çin'in kalkınma iş birliğinin sonuçlarını gözlemlemek için zamana ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Öte yandan bu çalışmalar, Sahra altı Afrika başta olmak üzere kıta ülkelerinin Çin kalkınma iş birliği ve Neoliberal kalkınma yaklaşımından aynı anda yararlanılabileceğini de ifade etmektedir (Akani, 2017 ve Yin, 2019 ve Lei 2020).

Turin (2010); Pekin Uzlaşısını, Neoliberal kalkınma anlayışının anlaşıldığı şekilde bir kalkınma anlayışı olmadığını belirtmektedir. Bunun yerine, uluslararası sistemdeki hâkim kalkınma anlayışına muhalif olarak ortaya çıkan bir düşünce seti olarak yorumlamaktadır. Turin; Pekin Uzlaşısının Afrika başta olmak üzere küresel güney ülkelerinde, Neoliberal kalkınma anlayışından daha ziyade yumuşak güç ağırlıklı bir karşılığı olduğunun altını çizmektedir (Turin, 2010: 11).

Çin, Afrika kıtasıyla olan ilişkilerini karşılıklı kazanma ve kalkınma unsurlarıyla betimlemektedir. Buna karşı Batı, Çin'in Afrika kıtasındaki varlığının sömürü üzerine kurulu olduğunu ve kıtada otoriteyi artırma amacı taşıdığını savunmaktadır. Bu konuda Batılı ülkelerin temel argümanı, Çin'in kıtaya şartsız verdiği kredilerin demokrasi ve insan hakları gibi kavramları engellemesidir. Cheru ve Obi (2011); Çin'in bu girişiminin, yüzyıllardır Afrika'nın bir "tehdit" unsuru olan Batı medeniyetinin, Afrika kıtasındaki "medenileştirme misyonunu" tersine çevirdiğini belirtmektedir (Cheru ve Obi, 2011: 73). Çin, daha önce de bahsedildiği gibi kıtaya büyük ölçekli, ön koşulu neredeyse bulunmayan ve faizsiz krediler vermektedir. Cheru ve Obi'ye göre bu durum, Çin'in kıtada Batıdan

ayrıştığı en temel konuların başında gelmektedir. (Cheru ve Obi, 2011: 74). Yazarlar; Çin'in kalkınma iş birliği perspektifinin, Afrika ülkeleri tarafından kaçırılmayacak bir fırsat olduğunu belirtmektedir. Buna mukabil, Çin'in kıtadaki iş birliğinden doğan varlığının neo-sömürgeci bir pozisyona dönüşmemesi Afrika'nın karar alıcılarının dikkatli olması gerektiğinin altını çizmektedir (Cheru ve Obi, 2011: 75).

Zezeza (2014), Afrika ve Çin arasındaki kalkınma iş birliğine şüpheyile bakmaktadır. Yazar, bu kalkınma iş birliğinin Afrika ülkelerine ithal edilmesinin beyhude bir çaba olduğunu belirtmektedir. Yazara göre Çin kalkınma tecrübesi, bu ülkenin kendine münhasır birtakım özellikleriyle gerçekleştirebilmiştir. Dolayısıyla da yazara göre bu kalkınma tecrübesinin, Çin'den oldukça farklı bir tarihsel süreç yaşayan Afrika'ya reçete olarak sunulması tehlikeli bir adımdır. Zezeza, bu söylemle Afrika'nın kendi iç dinamikleriyle bir kalkınma tecrübesi yaşamayıp, talihsiz bir şekilde dışarıdan kalkınma modeli ithal eden bir *Tabula Rasa*³ olma geleneğini sürdüreceğini ifade etmektedir (Zezeza, 2014: 165).

Hodzi (2020), Çin kalkınma tecrübesinin temel özelliklerinin, Afrikalı ülkelere oldukça uzak olduğunun altını çizmektedir. Hodzi'ye göre, Pekin Uzlaşısı alternatif bir kalkınma modeli olma iddiasının altını dolduramamaktadır. Buna göre kavram, liberal uluslararası düzene içkin bir söylemden ibarettir. Yazar, Afrikalı siyasi elitlerin, Çin'le kurulan kalkınma iş birliği sürecini kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek suretiyle, azami bir şekilde fayda sağladıklarını ifade etmektedir. Bu durum da, Afrikalı ülkeleri ve Çin arasındaki iş birliğinin yüzeysel bir çerçevede kalmasına sebebiyet vermektedir. Yazara göre bu yüzeysellikteki faktörlerden biri de, Çin'in kalkınma yaklaşımını Afrika'da uygulama ve teşvik etmede yetersiz olmasıdır. Dahası; Hodzi'ye göre Afrikalı siyasi elitlerin Çin'le olan ilişkilerindeki temel motivasyonları, bu ilişkiyi Batı ile olan ilişkileri için bir koz olarak kullanmaktır. Bir başka deyişle, Çin'le olan iş birliği ağı, Afrika'nın siyasi elitleri için rejimlerinin ayakta kalması için bir güvence ve Batı'yla olan ilişkilerinde kullandıkları pragmatik bir opsiyondur (Hodzi, 2020: 902-903).

Cha (2022), Çin'in Afrika'daki varlığının kıtada yolsuzluğu tetiklediğini ifade etmektedir. Çalışma, kalkınma iş birliğinin özellikle dış yardım kısmını incelemektedir.

³ Tabula Rasa, John Locke'un *Boş Levha* kavramını işaret etmektedir. Kavram, insanın doğumunun ardından zihninin boş olduğunu, bu boşluğun zaman içinde doldurulacağını ifade etmektedir (Duschinsky, 2012).

Cha'ya göre Çin'in Afrika ülkelerine sağladığı kalkınma yardımları, yolsuzluğu tetiklemektedir. Cha'ya göre bu yardımlar kurumların işleyişini zayıflatmaktadır ve yerel yönetimlerin gücünü azaltmaktadır (Cha, 2022: 602).

Öte yandan Mürsel Bayram (2022), Pekin Uzlaşısı kavramının kendine has özelliklerine vurgu yapmaktadır. Bayram, Pekin Uzlaşısının bir konsensüs olmaktan daha ziyade, bir paradigma olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla yazar, Çin'in kalkınma yöntemleri bağlamında örnek alınabilecek bir modeli ortaya tam olarak koymadığını, ancak koymasının olası olduğunu ifade etmektedir (Bayram, 2022: 128-129).

Çin'in Afrika ülkeleriyle kurduğu kalkınma iş birliğine olumsuz bakan çalışmalar arasında en sert olanı ise, Çin'in bu ülkelere *Borç Tuzağı Diplomasisi* uyguladığı iddiasındaki çalışmalardır. Bu eleştiriye göre; Çin giderek kurumsallaşan iş birliği ve yatırım faaliyetleri için onlarca ülkeye krediler vermektedir. Bu krediler, genel olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere yöneliktir. Bu ülkeler, yapılan bazı projelerin finansmanı için aldıkları kredileri kimi zaman karşılayamamaktadırlar. Projelerin kredilerinin karşılanamadığı senaryoda ise ulaşım alanları başta olmak üzere ilgili projeler Çin'e ait firmalara kiralanabilme veya satılabilmektedir. Bu süreç, Borç Tuzağı Diplomasisi olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2020: 642).

Al-Fadhat ve Prasetio (2022), Çin'in kalkınma iş birliği faaliyetleri adı altında yaptığı altyapı yatırımları ve sağladığı finansman kaynaklarının, Afrika kıtası gibi az gelişmiş bölgelerde borç tuzağına sebep olabileceğini belirtmektedir. Al-Fadhat ve Prasetio'ya göre, Çin, Afrika başta olmak üzere az gelişmiş bölgelerdeki varlığını, uluslararası sistemde daha güçlü bir pozisyona sahip olmak için araçsallaştırmıştır. Bir başka deyişle, Çin'in küresel güney ülkeleriyle olan kalkınma iş birliği etkileşimi, Çin'in bu ülkeleri kendine bağımlı hale getirme motivasyonundan ibarettir (Al-Fadhat ve Prasetio, 2022: 1478-1479).

Otele (2023), çalışmasında Çin kalkınma iş birliğinin Afrika ülkelerindeki algısına vurgu yapmaktadır. Otele'ye göre, Çin'in kalkınma iş birliğiyle gerçekleştirilen otoyol, liman, hastane gibi altyapı yatırımları; Afrika ülkelerinde genel olarak büyük yerleşim alanlarında varlığını göstermektedir. Bu durum, Otele'ye göre Afrika ülkelerinde eşitsiz bir kalkınmaya yol açabilir. Bir başka deyişle, Çin kalkınma iş birliğine Afrika başkentlerinde yaşayan insanların ve kırsalda yaşayan insanların bakış açısı da farklılık göstermektedir.

Otele, bu eşitsizliğin uzun vadeli tehlikeli sonuçlarına dikkat çekmektedir (Otele, 2023: 13).

Literatürde bu kalkınma iş birliğini olumlu gören çalışmaların ise, Çin-Sahra altı Afrika kalkınma iş birliğini “kazan-kazan” stratejisi bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmaların borç tuzağı anlatısı gibi Çin’in eleştirildiği hususları reddettikleri gözlemlenmektedir.

Asongu ve Nwachukwu (2016), Çin kalkınma iş birliği yaklaşımının Afrika kıtasındaki varlığına ilişkin; iyimser, kötümser ve orta yolcu üç farklı yaklaşımın varlığını işaret ederler. İyimser yaklaşım, Pekin Uzlaşısının, Afrika kıtasının bağımsız bir şekilde kalkınmasında yol göstereceğini ve bu süreci Batı müdahalesini minimize ederek sağlayacağını savunmaktadır. Kötümser yaklaşım, Pekin Uzlaşısının Çin’in çıkarlarını göz ettiğini ve Afrika’nın kalkınması için Neoliberal kalkınma yaklaşımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Son olarak orta yolcu yaklaşım, iki uç görüşün de haklı olduğu noktaları işaret ederek, Pekin Uzlaşısının Afrika’nın kalkınma sürecinde pratik bir öneminin olduğunu belirtmektedir. Orta yolcular, Pekin Uzlaşısının Afrika’nın kalkınma sürecinde yararlı olacağı özellikleri kabul edip, Neoliberal kalkınma yaklaşımının savunduğu değerlerin de bir arada var olabileceğini ifade etmektedir (Asongu ve Nwachukwu, 2016: 12).

Asongu ve Nwachukwu’ya göre; bu farklı görüşler göz önüne alındığında, Pekin Uzlaşısının Afrika kıtasının gelişimindeki rolü yadsınmamalıdır. Buna göre, Çin kalkınma anlayışı, kıtadaki milyonlarca insanı açlıktan kurtarıp, orta sınıf oluşturulmasına önayak olmaktadır. Buna göre, kıtada orta sınıfın oluşması, gelişmiş bir demokrasinin varlığı için önem arz etmektedir. Bunun için de, bir geçiş süreci ortaya konulmak suretiyle devletin etkin olduğu bir süreçle ekonomik kalkınma gerçekleştirilmelidir. Dahası, Çin’in Afrika kıtasındaki kalkınma iş birliği politikası Neoliberal kalkınma anlayışının tasavvur ettiği anlayışına göre ilerlemektedir. Asongu ve Nwachukwu’ya göre; bu kalkınma iş birliği süreci, Pekin Uzlaşısı ve Neoliberal kalkınma anlayışının harmanlandığı bir anlayış çerçevesinde gerçekleşmelidir (Asongu ve Nwachukwu, 2016: 13).

Sempiga (2016), Çin ve Afrika arasındaki kalkınma iş birliği sürecini, sürecin temel anlatılarından olan “kazan-kazan” strateji bağlamında ele almıştır. Sempiga’ya göre, Çin ve Afrika arasındaki kalkınma iş birliği sürecinde Çin’in lehine bir durum mevcuttur. Ancak bu durum, ikili ilişkilerin doğası gereği oluşan bir durumdur. Sempiga’ya göre, bu ilişki ağı sömürü düzeni oluşturmadığı sürece, iki tarafından da kalkınmasına yaradığı ölçüde tolere

edilebilir bir durumdur. Sempiga'nın üzerinde durduğu bir diğer konu, Çin'in Afrika'daki politikalarının eksiklikleridir. Buna göre, insan hakları ihlalleri başta olmak üzere özgürlüklerin kısıtlanması hususu, Çin için önemli bir sınavdır. Sempiga; Çin'in iç işlerine karışmama ilkesini "iyi" olarak nitelendirse de, bu durumun kimi Afrika hükümetlerince kötüye kullanıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla; Çin'in Neoliberal kalkınma anlayışından temel olarak ayrıştığı iç işlerine karışmama ilkesini, iş birliği içinde bulunduğu Afrika ülkelerinde daha dikkatli kullanması gerekmektedir (Sempiga, 2016: 273-274).

Nathanaël Niambi (2019), borç tuzağı anlatısına karşı çıkanlar arasındadır. Niambi'ye göre; Çin, Afrika kıtasıyla kurduğu kalkınma iş birliği çerçevesinde, bu ülkelerin borçlanması önemli bir yer tutmaktadır. Çin'le iş birliği kuran ülkeler, varoluşsal olarak asimetrik bir durum içinde kalmaktadırlar. Buna karşılık yazar, bu durumun Afrikalı ülkeler için tolere edilebilir bir unsur olduğunun altını çizmektedir. Afrika ülkeleri, Çin'le kurdukları ekonomik kalkınma iş birliği çerçevesinde, kalkınma süreçlerinde çok kritik birçok unsura ulaşabilmektedirler. Bu durum, uzun vadede Afrika için oldukça kritik bir kazanımdır. Niambi, buna karşılık Afrikalı ülkelerin Çin'le kurulan kalkınma iş birliğinde temkinli olmasının da önemini vurgulamaktadır (Niambi, 2019: 239-240).

Çin'in Afrika'daki varlığı, Galchu'ya (2018) göre Batı'nın Afrika'yla olan müktesebatından ayrılmaktadır. Çin'in hiçbir ülkeyi sömürgeleştirme geçmişi yoktur. Buna karşın Çin, sömürge olan devletlerin bağımsızlık süreçlerinde yanlarında bulunmuştur. Afrika kıtası bağlamında, geliştirdiği ilişkiler ile kıtanın kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Galchu, 2018: 8).

Niambi (2019), Çin-Afrika kalkınma iş birliğini, Çin'e yöneltilen borç tuzağı söylemi üzerinden değerlendirmektedir. Niambi'ye göre, Çin'in kıtada kurduğu iş birliği, borç diplomasisinden daha ziyade *Kalkınma Diplomasisi* şeklinde okunmalıdır. Niambi'ye göre Çin'in Afrika kıtasının borçlanması payı olsa da, bu borçlanma probleminin kilit aktörü değildir. Niambi, Afrika kıtasının müktesebatında, kıtayla ilişki kuran hegemon güçler arasında kıtanın kalkınmasına yönelik en pratik adım atan ülkelerin başında Çin'i göstermektedir. Yazar bu durumu, Çin'in kıtayla kurduğu kalkınma iş birliğinde borç mefhumunun geri plana atan bir faktör olarak değerlendirmektedir. Niambi buna karşılık; Afrika'nın Çin'e olan borçlanmasının devam edeceğinin altını çizerek, kıtanın uzun vadeli ekonomik bir planı ve diplomatik bir stratejisi olması zorunluluğunun üzerinde durmaktadır (Niambi, 2019: 239-240).

Alden (2019), Çin'in kıtaya kurduğu tarihsel yakınlığın ve dayanışma kültürünün, kıta ülkelerinin Neoliberal kalkınma anlayışından daha ziyade Çin kalkınma iş birliğine yöneldiklerini ifade etmektedir. Alden, Çin kalkınma iş birliğinin Afrika kıtasında dönüştürücü bir etkisi olduğundan bahsetmektedir. Yazar, Çin'in sanayileşmeyi önceliklendiren ihracat odaklı kalkınma anlayışının ekonomileri canlandırdığı tespitini yapmıştır (Alden, 2019: 10-11).

Turgutoğlu (2020), Çin'in 2000'li yıllarla beraber küresel güney ülkelerinde rol model olarak görülmeye başlamasıyla beraber, bu ülkenin Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerinde de yoğunlaşma başladığını belirtmektedir. Bu yoğunlaşmanın en kurumsallaştığı örnek olarak da 2000 yılında ortaya çıkan FOCAC'ı örnek göstermektedir. Turgutoğlu; bu süreçle birlikte Çin'in Afrika'nın kaynak zengini ülkelerinde, altyapı ağırlıklı projelerin finansmanını sağlayarak kalkınma süreçlerinde pratik bir destek süreci içinde olduğunu belirtmektedir. Burada Çin'in temel amacını ise, kendi ekonomi güvenliği sağlamak şeklinde ifade etmektedir (Turgutoğlu, 2020: 93).

Brautigam (2020), Çin'e yöneltilen borç tuzağı anlatısının beyhude bir suçlama olduğunu ifade etmektedir. Brautigam'a göre, diğer ülkeler de kendi bekalarını ön planda tutarak finansman sağlamaktadır. Çin'in diğer ülkelere sağladığı krediler, Batılı kredilerden farklı olarak, bu ülkelerin kalkınmasında çok önemli bir unsur olan altyapı yatırımlarına yöneliktir. Çin'in çok yoğun bir ilişkisi olduğu Afrika kıtasında da aynı durum geçerlidir. Afrika Kalkınma Bankası, Afrika'nın yıllık altyapı yatırımları ihtiyacının 130-270 milyar arası olduğunu ifade etmektedir (Brautigam, 2020: 5-6).

Jaén ve Mateos (2020); Çin'in Afrika'daki iş birliği anlayışının, Neoliberal kalkınma yaklaşımından farkına yönelik vurgu yapmaktadır. Yazarlar, Çin'in Afrika ülkelerinde yaptığı yatırımların temel amacının üretimi artırmak olduğunu belirterek, anlayışın pragmatikliğini işaret etmektedir. Yazarlar, bu kalkınma iş birliğinin Afrika'nın *Gündem 2063*⁴ girişimiyle paralel oluşuna da dikkat çekmektedir⁵ (Jaén ve Mateos, 2020: 68).

⁴ Afrika Birliği tarafından, örgütün kuruluşunun 50. yılı olan 2013'te ilan edilen girişim. Bu girişim, Afrika kıtasının 2013'ten itibaren önümüzdeki 50 yıllık süreçteki ekonomik ve siyasi hedefleri doğrultusunda ilan edilmiştir. Temel hedeflerin başında; kıtadaki yoksulluğu azaltmanın yanı sıra, ekonomik ve siyasi entegrasyon da bulunmaktadır (DeGhetto, vd, 2016).

Yazarlara göre, Çin'in kıtadaki kalkınma iş birliği, Afrika kıtasının bölgesel entegrasyonunu sağlamak için oldukça önemli pratiklere sahiptir. Çin'in kıtada finanse ettiği altyapı projeleri, birçok Afrika ülkesini birbirine bağlamak suretiyle büyük bir altyapı dönüşümüne önayak olmaktadır (Jaén ve Mateos, 2020: 67).

Gilpin (2023), Çin ve Afrika'nın kalkınma iş birliğinin, Neoliberal kalkınma yaklaşımından farklılığını işaret etmektedir. Gilpin, Çin'in Afrika kıtasına çevre ülke konumundan çıkıp, endüstriyel kalkınma sunma potansiyeline sahip olduğunu ifade etmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesinin de Afrika ülkelerinin iradesinde yattığını ileri sürmektedir. Gilpin'e göre, Afrika ülkeleri Çin'le olan ilişkilerinde kendi kazançlarına yönelik proaktif bir tutum içine girmelilerdir. Bunun için Afrika ülkeleri, Çin'le imzalanan projelerin denetimi için iyi eğitilmiş avukatlar istihdam etmelidir. Bu sayede potansiyel bir borç tuzağının önüne geçilmesi için önemli bir adım atılmış olunacaktır. Yazar; her ne kadar bir kalkınma iş birliği kurulmuş olsa da, Çin ve Afrika arasında büyük bir asimetri olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre bu durum, kuzey-güney ilişkisi olarak ifade edilmek zorunda değildir. Ancak bu gerçek, Afrika ülkelerinin farkına varıp ona göre aksiyon almasını mecbur kılmaktadır (Gilpin, 2023: 291).

Freitas (2023), Çin ve Afrika'nın kalkınma iş birliğinin en önemli sonucunun, Afrika ülkelerinin bu iş birliği sayesinde sömürüldüğü ülkelere olan bağımlılığından kurtulması olduğunu ifade etmektedir. Freitas; Afrikalı liderlerin, küresel güçlerin kıta üzerindeki büyük güç rekabetini iyi okuyup, buna yönelik geliştirilecek dengeli bir politikanın Çin'le olan ilişkilerin de sürdürülebilir bir zeminde ilerleyebilmesine olanak sağlayacağını belirtmektedir (Freitas, 2023: 9).

Himmer ve Rod (2023), Çin'e yöneltilen borç tuzağı anlatısına temkinli yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Yazarlara göre; Çin'in kendisine borcu olan kimi ülkelere gösterdiği davranışlar, iş birliği yaklaşımıyla alakalı önemli ipuçları vermektedir. Örnek olarak; Covid-19 sürecinde Çin tarafından Kenya'nın borçlarının altı ay ertelenmesi, Maldivler ve Malezya ülkelerinin borçlarında kısmi silinme yapılması gösterilebilir. Yazarlar, Çin'in iş birliği yaptığı bu gibi ülkelerdeki hükümetlerle olan iyi ilişkilerini

⁵ Gündem 2063 girişiminin kıtanın ekonomik ve siyasi entegrasyonunu hedef alması, kıtanın altyapısında da radikal bir değişim rüzgarını beraberinde getirmiştir. Bundaki temel sebep, Afrika kıtasının altyapısının bölgesel bir ekonomik sirkülasyondan ziyade, küresel kuzey ülkelere hizmet sağlama üzerine kurulmasıdır.

sürdürme eğiliminde olduğunu, bu ilişkilerde bir sorun olmasını istemeyeceğini belirtmektedirler (Himmer ve Rod, 2023: 15-16).

Niyitunga ve Ragolane (2024), Pekin Uzlaşısının Afrika'da bir kazan-kazan durumu ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Yazarlar; Çin'in -özellikle Kuşak ve Yol İnisiyatifi sonrası- Afrika'da kurduğu kalkınma iş birliğinin, kıta ülkelerinin ekonomik üretkenliğini artırdığını, bu durumun da ekonomik büyüme ve kalkınma oluşturduğundan bahsetmektedir. Niyitunga ve Ragolane buna karşın, kıta ülkelerinin sürdürülebilir kalkınma için temel olarak iyi yönetişime sahip olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Yazarlara göre Afrika ülkelerinin genel olarak şeffaflıktan uzak ve hesap verebilir olmayan hükümetlerden oluşması, bu durumun önüne geçmektedir. Yazarlar Afrika ülkelerinin yüksek ekonomik büyüme oranlarını sürdürüp, kalıcı bir kalkınma tecrübesi yaşayabilmelerinin ön koşulu için iyi yönetişimin elzem olduğunu belirtmektedir. Yazarlara göre kıtanın kalkınmasındaki önemli diğer tehditlerden bazıları ise; yolsuzluk, kırılgan kurumlar, doğal kaynakların verimli kullanılamaması, Neoliberal kalkınma yaklaşımının kıtanın gerçekleriyle uyuşmaması ve bölgesel entegrasyonun zayıflığı şeklinde ifade edilebilir (Niyitunga ve Ragolane, 2024: 6-8).

Yazarlar, Çin'in kıtadaki iş birliğinin uzun vadede kıta ülkeleri için oluşturması muhtemel borç problemine de dikkat çekmektedir. Yazarlara göre Çin'in kıtada finanse ettiği büyük bütçeli projelerin şeffaflıktan uzak bir şekilde gerçekleştirilmesi, bu projelerin denetlenmesini asgari bir düzeye indireceği için Afrika ülkelerinin borç sorunuyla karşı karşıya kalabilmesi önemli bir eleştiridir. Niyitunga ve Ragolane, Çin'in borçlar konusunda Afrika ülkelerine kolaylık sağladığını belirtmektedir. Örnek olarak, Çin, 31 Afrika ülkesinin 1.3 milyar dolar büyüklüğündeki borcunu silmiştir. Çin'in bu politikası, Afrika ülkeleriyle olan ilişkisinin devamı için önemli bir inisiyatifdir (Niyitunga ve Ragolane, 2024: 9-12).

Son olarak, literatürde Çin ve Sahra altı Afrika arasındaki kalkınma iş birliğine orta yoldan bakan çalışmalar incelendiğinde ise, bu kalkınma sürecinin pratik sonuçlarını görmek için zamana ihtiyaç olduğunu ifade ettikleri gözlemlenmektedir. Dahası, ilgili çalışmalarda bu kalkınma iş birliğinin uzun vadeli sonuçlarına dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizildiği görülmektedir. Öte yandan, bu kalkınma iş birliğine orta yoldan bakan çalışmalara bakıldığında, hem Çin kalkınma modelinden ve Neoliberal kalkınma modelinden müşterek bir halde yararlanılması gerektiğine yönelik görüşlerin de olduğu gözlemlenmektedir.

Sanusi (2011), Afrika'nın Pekin Uzlaşısı ya da Neoliberal kalkınma yaklaşımını tercih etmemesini ifade eden bir başka görüşü temsil etmektedir. Sanusi'ye göre Afrika kıtası, potansiyeli de göz önüne alındığında uluslararası sistemin marjinal bir oyuncusu olmamalıdır. Sanusi, bunun yerine kıtanın devasa potansiyeliyle kendi kendine yeten bir güç olabilmenin yollarını araması gerektiğini belirtmektedir. Bir başka deyişle; kıtanın doğal kaynaklarıyla, insan gücüyle ve coğrafi konumuyla, dış bir güç ile “asimetrik” bir ilişki içine girmemesi gerektiğini ifade etmektedir (Sanusi, 2011: 111).

Lubieniecka (2014), Çin ve Afrika arasındaki kalkınma iş birliği sürecini, *Modern Dünya Sistemi Teorisi*⁶ bağlamında ele almaktadır. Lubieniecka, Pekin Uzlaşısı kavramının çevre ülkelerde neden ilgi çekici olduğunu anlamak için, kavramın içeriğine vurgu yapmaktadır. Buna göre, Pekin Uzlaşısı, sabit bir reçeteye sahip değildir. Bir başka deyişle, Washington Uzlaşısının 10 temel kuralı gibi herhangi bir kural listesine sahip değildir. Lubieniecka, Çin'in, yoksulluk başta olmak üzere belli sorunlarını çözüme ulaştıramadığı için yarı-çevre bir ülke olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, Çin'i geliştirmekte olan bir ülke olarak görerek, Neoliberal kalkınma anlayışının halihazırda bir alternatifi olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır (Lubieniecka, 2014: 447-448).

Eze, vd., (2015), Pekin Uzlaşısının Afrika kıtasındaki karşılığını görmek için erken olduğunu söyleyen başka bir görüşü temsil etmektedir. Yazarlar, Neoliberal kalkınma anlayışının kıtada başarısızlığına işaret ederek, Pekin Uzlaşısının da belirsizliğini koruması nedeniyle Afrika ülkelerinin yeni ve bağımsız bir kalkınma yaklaşımını pratiğe dökmelerinin gerekliliğinin altını çizmektedirler. Bu görüşe göre, Pekin Uzlaşısı da Neoliberal kalkınma yaklaşımı da Afrika'nın kalkınmasından daha ziyade, bir noktada kıtanın gelişme sürecine halel getirebilir. Yazarlar, bu çerçevede Afrika hükümetlerini kalkınma sürecindeki temel unsurun iyi yönetim olduğu konusunda uyarmaktadır (Eze, vd., 2015: 106).

⁶ Immanuel Wallerstein'in ortaya attığı, uluslararası sistemi “merkez”, “çevre” ve “yarı çevre” şeklinde sınıflandıran teoridir. Bu teoriye göre; merkez, gelişmiş ülkeleri temsil etmektedir. Çevre ülkeler, merkez ülkelere kaynak sağlayan ülkelerdir. Yarı çevre ülkeler ise, dönem dönem iki kutupla da benzer özellikler göstermektedir (Avcıoğlu, 2014: 100-101).

Akani (2017), Afrika'nın kalkınma sürecinde Pekin Uzlaşısı veya Neoliberal kalkınma anlayışı arasında spesifik bir ayrım yapmaktan daha ziyade, iki anlayışın da pratik bileşenlerinin pragmatik bir şekilde kullanılmasını söyleyen bir diğer çalışmadır. Akani, Afrika ülkelerinin kalkınma süreçlerinde; yaşam kalitesinin yükselmesinin ve kişisel hak ve özgürlüklerin önüne geçecek bütün dışarıdan alınan kalkınma anlayışlarının terk edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Akani, 2017: 153).

Yin (2019); Afrika üzerinde Pekin Uzlaşısının varlığını, devam eden ve sonuçlarını görmek için henüz erken bir iş birliği anlayışı olarak tanımlamaktadır. Yazar, yine de Çin'in kıtada birtakım olumsuz inisiyatife sahip olduğunun altını çizmektedir. Yin'e göre Çin'in karışmamazlık ilkesi, beraberinde önemli sorunları da doğurmaktadır. Örneğin, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin Katanga bölgesinden çıkarılan bakır için madenlerde çocuk işçiler çalıştırılması hasebiyle uluslararası kuruluşlar sert uyarılar yapmaktadır. Buna karşın, Katanga'dan çıkan bakırın en büyük ithalatçısı da Çin olarak gözükmektedir. Yin, bu örnek bağlamında Çin'in kıta üzerindeki müdahalesizlik prensibinin revizyona gitmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Yin, 2019: 14).

Lei (2020), Afrika ülkelerinin salt Çin kalkınma iş birliğine angaje olduğu bir süreçten daha ziyade, Çin ve ABD arasında bir ayrım yapmadan, uluslararası sistemin bu iki büyük ülkesinin de kendine özgü avantajlarından istifade etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Lei'ye göre, Afrika'nın kaynağını ve zamanını çözülmesi gereken acil kalkınma problemleri için harcaması oldukça hayatidir. Bunun yanı sıra; Afrika ülkelerinin güvenlik ve sağlık gibi oldukça önem teşkil eden noktalarda yol alabilmesi gerekmektedir. Lei'ye göre, Afrika ülkelerinin bu çözümü elzem olan hususlar için, iki ülkeyle olan iş birliğini de ilerletmesi gerekmektedir (Lei, 2020: 139-140).

Literatürde Afrika'ya yönelik çalışmaların eksiklikleri olduğu görülmektedir. Afrika üzerine yapılan çalışmalar, kısıtlı sayıda da olsa artmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların, genel olarak Afrika ülkelerinin askeri, siyasi ve toplumsal alanlardaki faaliyetlerine odaklandığı görülmüştür. Yapılan çalışmaların, Çin-Afrika kalkınma iş birliğini yeni bir kalkınma anlayışının tezahürü olmaktan daha çok, mevcut uluslararası kalkınma normunun bir uzantısı şeklinde yorumladığı anlaşılmaktadır. Çalışma, bu yaklaşımların önemli eksiklikleri olduğunu iddia etmektedir.

Bu tezde Çin'in 2000 sonrası Sahra altı Afrika'da kurduğu kalkınma iş birliği incelenmektedir. Çalışmada, "Çin ve Sahra altı Afrika arasında uygulanan kalkınma iş birliği, bu ülkelerin kalkınmasında stratejik bir öneme sahip olabilmiş midir?" sorusu üzerinden hareket edilmiştir. Bunun için Çin'in Sahra altı Afrika'da en büyük kalkınma iş birliği kurduğu ülkelerin başında gelen Angola, Nijerya ve Etiyopya ülkeleri örneklem olarak seçilmiştir. Çin'in örneklem olarak seçilen üç ülkeyle etkileşiminin irdelenmesi, bu ülkelerin Çin'in Sahra altı Afrika'da en yoğun iş birliği kurduğu ülkelerin başında gelmesi nedeniyle önemli ipuçları verecektir. Tezde, Çin'in bu üç ülkeyle kurduğu kalkınma iş birliği, Pekin Uzlaşısı kavramı üzerinden değerlendirilecektir. Pekin Uzlaşısı kavramı, Çin kalkınma anlayışının kendine has özelliklerine vurgu yapmaktadır. Kavram; deneysel, yeniliğe açıklık ve devlet kontrolünde uygulanan kalkınma politikalarına işaret etmektedir (Williamson, 2012: 5-6). Bu süreç, Çin'in uluslararası kalkınma iş birliği alanında değişen rolüyle ilişkisi üzerinde durularak değerlendirilmiştir.

Bu kalkınma tecrübesi, Çin'in Afrika'da kalkınma iş birliği kurduğu ülkelere de dikkatle takip edilmektedir. Buna paralel olarak bu ülkelerin Pekin Uzlaşısını uygulamaya çalıştıkları da görülmektedir (Asongu ve Nwachukwu, 2016: 13). Dolayısıyla Çin ve Sahra altı Afrika ülkeleri arasındaki iş birliğini Pekin Uzlaşısı üzerinden okumak, bu ülkelerin kalkınma süreçlerini anlamak açısından önemli ipuçları sağlayacaktır. Tez, Çin ve Sahra altı Afrika arasında kurulan ve söz konusu üç ülke üzerinden anlaşılmaya çalışılan bu kalkınma iş birliğinin, seçili ülkelerin altyapı başta olmak üzere kritik yatırımlara erişimi açısından pozitif sonuçları olduğunu iddia etmektedir. Tezde, seçili ülkelerin bu kritik yatırımlara erişiminin, ekonomik anlamda da olumlu yansımaları olduğu savunulmaktadır.

Çalışmanın metodolojisini nitel araştırma yöntemleri oluşturmaktadır. Çalışma konusuyla alakalı yerli ve yabancı kaynaklar taranmış; uluslararası kuruluşların raporları ve istatistikleri, ülkelerin resmi verileri gibi birincil kaynakların yanı sıra, kitap, makale, tez, bildiri ve web siteleri gibi ikincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Belirtilen kaynaklar analiz edilerek, hipotez test edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Çin'in kalkınma tecrübesi ele alınacaktır. Bunun için ilk önce, Bir asır boyunca devam eden iç karışıklıkların sonunda, 1949 itibarıyla iş başına gelen Mao Zedong ve yönetim anlayışı irdelenecektir. Bu süreç, Mao'nun ülkeyi yönettiği 1949 ve 1976 yılları arasındaki farklı kritik politikalar bağlamında ele alınacaktır. Arkasından, Deng Xiaoping'in yönetimi devraldığı 1978 sonrasında uygulanan politikalar

ele alınacaktır. Deng'in liberalizasyon politikaları, bu dönemde yapılan reformist politikalar bağlamında incelenecektir. Arkasından, Çin'in dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olmasına giden süreç, yapısal ve ulusal bileşenler bağlamında ele alınacaktır. Yapısal bileşenler altında; Çin'in 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne girişi, 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve Çin'in değişen ekonomik paradigması, son olarak da bu kriz sonrası bir gereksinim olarak ortaya çıkan Kuşak ve Yol projesi ele alınacaktır. Ulusal bileşenler adı altınsa ise; ulusal tasarruflar, yönetim yapısı ve ucuz iş gücü bileşenlerinin altı çizilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Çin kalkınma tecrübesinin küresel alandaki yansımaları ele alınacaktır. Bunun için ilk önce, Çin kalkınma tecrübesinin kurumsallaşmış tanımı olan Pekin Uzlaşısı kavramı tanıtılacaktır. Arkasından, küresel düzenin hâkim kalkınma anlayışı olan neoliberal kalkınma yaklaşımının iki kilit bileşeni; Washington Uzlaşısı ve Post-Washington Uzlaşısı kavramları açıklanıp, bu kavramlarının Pekin Uzlaşısıyla farkları ve benzerliklerinin altı çizilecektir. Bununla birlikte, bu kalkınma yaklaşımlara yönelik görüşlere yer verilecektir. Daha sonra, Pekin Uzlaşısının küresel düzendeki etkisi incelenecektir. Bu bağlamda, Çin kalkınma iş birliği modelinin Kuşak ve Yol İnisiyatif'i sonrası uğradığı değişim önemle vurgulanacaktır. Son olarak, Pekin Uzlaşısının değerlendirilmesi yapılacaktır. Modele yönelik yapılan eleştiriler ve modelin uygulanabilirliği konuları tartışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Çin'in Sahra altı Afrika'daki kalkınma iş birliği incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak Çin'in Afrika kıtasıyla olan ilişkilerinin tarihçesi ele alınacaktır. Akabinde, Çin'in özellikle kıtanın Sahra altı Afrika bölgesinde yoğun bir şekilde uyguladığı kalkınma iş birliği, Angola Modeli kavramı çerçevesinde tartışılacaktır. Daha sonra, Çin'in bu bölgeyle kurduğu kalkınma iş birliğine yönelik görüşlere yer verilecektir. Son olarak, Çin'in Sahra altı Afrika bölgesinde en yoğun kalkınma iş birliği kurduğu üç ülke; Angola, Nijerya ve Etiyopya ele alınacaktır. Çin'in Sahra altı Afrika'da 2000'ler sonrası en en yoğun iş birliğinin olduğu bu üç ülke; kalkınma süreçleri bağlamında incelenecek ve bu süreçteki ekonomik performansları ortaya konulacaktır.

1. BÖLÜM

1. EJDER'İN UYANIŞI: ÇİN KALKINMA TECRÜBESİNİ ANLAMAK

Çin'in yaşadığı kalkınma tecrübesi, bu ülkenin günümüzde dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri haline gelmesini sağlamıştır. Çin'in yakaladığı bu başarının arka planında, onu -kendisi gibi- kalkınma arayışında olan ekonomilerden ayırtan birtakım bileşenler bulunmaktadır. Ülkenin kendine özgü yönetim yapısı, Çin toplumunun en kılcal damarlarına kadar sirayet eden yüksek tasarruf bilinci, büyük ve dinamik insan gücü gibi bileşenler, bu kalkınma serüveninde kilit bir rol üstlenmektedir.

Bu bölümde, Çin'in Mao döneminden itibaren uyguladığı kalkınma politikaları ele alınmaktadır. Bu bağlamda, ilk olarak Mao Zedong'un uyguladığı radikal kalkınma hamleleri ele alınacak, arkasından 1978'le başlayan liberalizasyon sürecinin oluşturduğu dönüşüm ve uluslararası sisteme entegrasyon süreci irdelenecektir. Daha sonra, Çin'in 2008 krizi sonrası uluslararası sistemde yaşadığı dönüşüm, Kuşak ve Yol inisiyatifi bağlamında değerlendirilecektir. Çin'in kalkınma süreci, aynı zamanda ülkenin kendi iç yapısına da vurgu yapılarak anlatılacaktır.

1.1. Mao Zedong Dönemi: Planlı Ekonomi

Çin, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası düzene en büyük tahribatla giren ülkelerin başında gelmektedir. Çin, 1. Afyon Savaşı'nın kaybedilmesiyle başlayan 100 yıllık "utanç yüzyılı" şeklinde ifade edilen adeta bir yıkım sürecini tecrübe etmiştir. Çin; 1. Afyon Savaşı öncesinde, 1820 yılında dünya ekonomisinin takriben üçte birini oluştururken, 1950'li yıllara gelindiğinde yalnızca yirmide biri oranını yakalayabilmiştir. Bir yüzyılı aşkın bir süre boyunca bağımsızlığı noktasında çeşitli zorluklar çeken ülkenin ulusal bütünlüğü; savaşın bittiği 1945'ten 4 sene sonra, 1949 yılında sağlanabilmiştir. Milliyetçiler ve Komünistler arasında 1927'den 1949'a kadar süren iç savaşı, Komünistler kazanmıştır. İç savaşın bitmesinin ardından, ülkenin yeni gerçekliği ortaya çıkmıştır. Çin sanayisi, tarımı ve ulaşım altyapısı gördüğü büyük hasarların etkisiyle neredeyse bitmiş vaziyettedir. Öte yandan; Çin toplumunun eğitim düzeyi son derece düşük bir seviyededir. Okuryazarlık oranı sıfıra yakındır. İnsanların sağlık hizmetlerine ulaşımı da oldukça zordur. Çin toplumunun ortalama yaşama süresi 25-30 yıl seviyesinde kalmıştır. Çin; iç savaşın bittiği 1949 yılı itibarıyla, dünyanın en kötü koşullarına sahip ülkelerinin başında gelmektedir (Oktay, 2024: 43-44).

Çin'in yeni lideri Mao, ülkenin karşı karşıya kaldığı tablonun hızlı bir şekilde düzeltilebilmesi için yönetime gelmesinin ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) örnek alarak planlı bir ekonomi anlayışı benimsemiştir. (Yalın ve Çetinbakış, 2019: 125). Mao önderliğindeki Çin Komünist Partisi (ÇKP); güçlü bir siyasi örgütlenme ortaya koyarak, ülkenin derin bir tahribat yaşayan altyapısının güçlendirilmesi için büyük bir çaba göstermiştir. ÇKP'nin yönetimindeki ilk bir yıl; bu adımların meyvelerinin toplanmasını da sağlamıştı. İlk bir yılın sonunda, Çin ekonomisi rayına oturmuştur (Oktay, 2024: 44).

ÇKP'nin ortaya koyduğu kalkınma anlayışı, anlaşıldığı üzere hızlı ve sanayiye dayalı bir kalkınmayı esas almaktadır. Bu anlayışın, ilk önemli planlarının başında; ekonomik ve siyasal alanlar başta olmak üzere oldukça kapsamlı bir yol haritası sunan *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1953-1957) olarak gösterilebilir. Birinci kalkınma planı ekseriyetle sanayileşmeyi ön planda tutarak, Çin'in ekonomik anlamda büyümesini hedeflemekteydi. Bu dönemde hedeflenen altyapı yatırımlarının büyük çoğunluğu, SSCB'nin yardımıyla hayata geçirilecek projelerdi. SSCB'den Çin'e bir-iki yıllık periyotlar halinde gelen 6000 kişilik danışman topluluğu, Çin'in sanayileşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Çin de aynı süreçte SSCB'ye 10.000'in üzerinde bir öğrenci topluluğu göndererek, eğitimli nüfusunu artırmak için önemli bir adım atmıştır (Naughton, 2007: 65-66). Çin bu dönemde üretimini artırmak için çeşitli teşviklerde de bulunmuştur. Örneğin, tarımsal ürünleri ucuz fiyata satıp, çiftçilere de uygun krediler vermiştir. Çin'in bu inisiyatifinin getirisi, pamuk üretiminde de kendini göstermiştir. Çin, 1952 yılında 656.000 ton pamuk ipliği üretirken, 1957 yılında pamuk ipliği üretiminde dünyanın en büyük üçüncü ülkesi olmuştur (Beckert, 2020: 580).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma planı döneminin sonunda; Çin sanayisi yıllık ortalama 17, genel ekonomisi ise yüzde 7 büyümüştür. Bu sürecin sonunda; ülkenin ulusal bütünlüğünü sağladığı 1949 itibarıyla kronikleşen sağlık, eğitim, altyapı gibi kritik noktalarda önemli başarılar elde ettiği görülmüştür. ÇKP'nin uyguladığı politikalar sonucu, okuryazarlık oranlarında ciddi bir artış görülmüş, ortalama yaşam süresi artmış, ulaşım başta olmak üzere altyapı yatırımlarında da ciddi bir ilerleme meydana gelmiştir (Oktay, 2024: 47-48).

Birinci beş yıllık kalkınma planı sonrasında, Çin ekonomisi hızlı bir büyüme yaşamış, ülkenin altyapısı güçlenmiştir. Buna mukabil, Çin ekonomisi, Mao önderliğinde

ÇKP'nin tahayyül ettiği ekonomik güçten hala oldukça uzaktaydı. Çin yönetimi, hedeflediği hızlı ve sanayi odaklı büyüme için yeni bir döneme ihtiyaç duymaktaydı. Bu dönem; *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (1958-1962) olmuştur. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Mao döneminin en tartışmalı dönemlerinden biridir. Bu dönemden hemen önce, 1956'da ortaya koyulan *Yüz Çiçek* anlatısı, komünist rejimin oturtmaya çalıştığı sistem için entelijansiyaadan zemin hazırlaması için hazırlanmıştır. Ancak rejime muhalif olan entelektüel kesimin eleştirisi artınca, bu kimselerden 800.000 tanesi mahkûm edilerek, işlevsiz hale getirilmişlerdir (Naughton, 2007: 67-69).

Çin hükümeti; böyle bir ortamda başlayan ikinci beş yıllık kalkınma planının yanında, 1958 yılında ülkeyi feodal bir toplum olmaktan çıkarıp, sosyalist bir topluma geçişi sağlama amacı taşıyan *Büyük İleri Atılım* anlatısını da getirmiştir. Mao, bu proje kapsamında 3 yıl içinde İngiltere sanayisini, 10 yıl içindeyse ABD sanayisini yakalamayı hedeflemekteydi (Oktay, 2024: 48). Mao önderliğinde ÇKP, bu hedef doğrultusunda Büyük İleri Atılım projesiyle beraber özel üretimi yasaklayıp, komünal bir sistemle üretimi devletin tekeline almıştır. Hükümet, sayısı 24.000'i bulan ve her birinde 100.000'e kadar insan bulunabilen bu komünlerde çalışan insanları özellikle demir ve çelik üretiminde yoğunlaştırmıştır. Bundaki temel sebep, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecine hızlandırmaktır. Bir başka deyişle, hükümet birinci kalkınma planından farklı olarak tarımdaki nüfusunu da sanayiye geçiş sürecine tamamen dahil etmiştir. Komünlerde çalışanlar; ürettikleri ürünlerden ihtiyaçları kadarını alıp, geri kalan ürünleri de devlete satmışlardır (Maddison, 2007).

Büyük İleri Atılım, genel olarak Çin'in toprağa bağlı çalışan insanların gayretiyle gerçekleştirilme hedefinde olmuştur. Birinci Kalkınma Planı süreciyle başlayan ve o döneme kadar ki ekonomik politikaları şekillendiren SSCB tipi yoğun merkezi örgütlenme modeli, bu dönemde terk edilmeye başlanmıştır.⁷ Mao, Büyük İleri Atılım'la birlikte; merkezi örgütlenme modelinden daha ziyade, yerel yönetimlerin inisiyatif alabilen bir pozisyona gelmelerini işaret etmiştir. Mao'nun buradaki temel amacı, tarım üretiminin maksimizasyonunu sağlayarak, buradan elde edilecek gelirle hedeflenen büyük atılımın

⁷ Bu durumdaki temel sebeplerin başında, Çin ve SSCB'nin arasının açılması gelmektedir. Mao, Stalin'in 1953 yılında hayatını kaybetmesinin ardından göreve gelen Nikita Kruşçev'in politikalarından dolayı, SSCB'nin Komünist Bloğu yansıtmadığı inancına kapılmıştır. Bu durum, Çin'in SSCB'den ayrışmasını tetiklemiştir.

gerçekleşebilmesine olanak sağlayacak kaynakları oluşturmaktır (Oktay, 2024: 48-49).

Mao önderliğinde Çin'in sanayileşme yolundaki iddialı projesi büyük ileri atılım, iki olumsuz gelişmeyle büyük bir darbe almıştır. İlk olarak 1959 yılında başlayan bir kuraklık, tarımsal faaliyetleri durma noktasına getirmiştir. Bu felaket ve ekonomik programın etkisiyle yaşanan gıda krizi, milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur (Yantur ve İşeri, 2021). İkinci olarak Mao'nun devriminin teknik anlamda büyük destekçisi olan SSCB'yle girilen ideolojik rekabet⁸, SSCB'nin Çin'e gönderdiği danışmanlarını çekmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla Çin, teknik anlamda önemli bir destekten mahrum kalacaktır (McNeill, 2021: 734). İkinci kalkınma planının son yılı olan 1962 itibariyle kıtlık ve beraberinde gelen ekonomik kriz, hafiflemeye başlayacaktır. Mao, 1959 sonrası yaşanan olumsuz gelişmelerle toplumsal desteğinin minimize olmasının da etkisiyle artık daha ılımlı politikalar izlemeye başlayacaktır.

Birinci ve ikinci kalkınma planlarında yapılan atılımların sonunda yaşanan büyük felaket, Mao'nun desteğini asgari bir seviyeye indirmiştir. Mao, ekonomik ve siyasi anlamda yaşanan durgunluğun önüne geçebilmek ve gençler başta olmak suretiyle kitleleri tekrardan heyecanlandırabilmek için ideolojik bir anlatıya gerek olduğunu hissetmiştir. Öte yandan Mao, SSCB başta olmak üzere dünyada sosyalizmin giderek kan kaybettiğini düşünmekteydi. Dahası, Çin'de de durum çok farklı değildi. Mao, Çin bürokrasisinin de SSCB'deki muadilleri gibi, çıkar odaklı bir sınıfa dönüştüğünü gözlemlemekteydi. Mao'nun bu yaşanan gelişmelere yönelik olarak, 1966 yılına gelindiğinde *Kültür Devrimi* hareketini ortaya çıkaracaktır. Kültür Devrimi aynı zamanda, Mao'nun öldüğü 1976 yılına kadar olan 10 yıllık süreci de kapsayacaktır (Naughton, 2007: 74-75; Oktay, 2024: 51).

Mao'nun Kültür Devrimi hareketiyle temel amacı; kendisine ve ideolojisine muhalefet eden, anti-komünist unsurların mutlak suretle tasfiyesini gerçekleştirmek ve kültürel anlamda bir devrim gerçekleştirmektir. Bunun için de *Kızıl Muhafızlar* adı verilen, hükümete yakın lise ve üniversite seviyesindeki öğrenciler tarafından oluşturulan oluşum çok önemli bir role sahiptir. Kızıl Muhafızlar, ülke yönetiminde söz sahibi olan birçok

⁸ Çin ve SSCB arasındaki ilişkiler, Stalin'in 1953 yılındaki ölümünün ardından zayıflama sürecine girecektir. Bundaki temel sebep, SSCB'de Stalin sonrası yaşanan dönüşümdür. Stalin sonrası göreve gelen Kruşçev, *Barış İçinde Bir Arada Yaşama* adı altında ılımlı bir dış politika benimsemiştir. Buna karşılık Mao, SSCB'nin lideri Kruşçev'i Marksizm'e ihanet ettiği gerekçesiyle eleştirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkiler giderek zayıflamıştır (Türk, vd., 2021: 163).

kişinin partiden ihraç edilmesine, toplumdan dışlanmasına ve öldürülmesine sebep olmuştur. Mao'nun inisiyatifiyle Kızıl Muhafızların aldığı bu aksiyon, kısa sürede kontrolden çıkarak ülke içinde yoğun bir kargaşanın çıkmasına sebep olmuştur (Domes, 1968). Mao, önünü alamadığı Kızıl Muhafızlar oluşumunun faaliyetlerine 1969'da son vererek bir bakıma Kültür Devrimi sonrası yaşanan radikalizasyona bir son vermek istemiştir (Heaslet, 1972).

Mao'nun 1969 yılıyla beraber daha ılımlı bir pozisyon alması, ülke içinde sükuneti sağlarken ekonomik göstergelerin de pozitif bir değişim yaşamasını sağlamıştır. Bu ılımlı değişimin bir başka tezahürü de dış politikada gözükmiştir. ABD (Amerika Birleşik Devletleri) Başkanı Nixon'un 1972 yılında Çin'i ziyaret ederek bunu yapan ilk ABD Başkanı olması, iki ülke ilişkileri için bir milat olmuştur (Naughton, 2007: 77). Mao, Kültür Devriminin ilk yıllarındaki radikal politikaları sonrası; ılımlı bir pozisyon olarak iç ve dış politikada uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemiştir.

Genel tabloya bakıldığında; Mao'nun uygulamış olduğu politikalar, Çin'in bir yüzyıldan fazla süren ulusal bütünlüğünü koruyamama durumu ve bundan kaynaklanan altyapı yetersizliklerine hızlı ve radikal çözümler getirmiştir. 1949 yılıyla beraber ülkenin yönetimine gelen siyasi irade; eğitim, sağlık ve ulaşım gibi hayati noktalarda önemli ilerlemeler sağlamıştır. Öte yandan, Mao'nun Soğuk Savaş döneminin de etkisiyle Sosyalist ideolojiyi esas alması, Çin'in bu dönemdeki kalkınma sürecinde de etkisini göstermiştir. Birinci Kalkınma Planı sürecinde etkisini gösteren SSCB tipi katı merkezi yönetim, Büyük İleri Atılım süreciyle beraber yerini yerel yönetimlerin görece özerk olduğu yeni bir gerçekliğe bırakmıştır. Bütün bu adımlar, Mao'nun deneysel ve kalkınma odaklı anlayışının tezahürü olarak gözükmektedir. Öte yandan, Mao'nun dünyada ve Çin'de sosyalizmin tahribat yaşadığını gözlemlemesiyle birlikte, yönetim anlayışında da sertleşme yaşandığı görülmektedir. 1960'ların ikinci yarısıyla beraber varlığını gösteren Kültür Devrimi, bunun en net göstergesi olmuştur. Mao'nun bu süreçte uyguladığı kalkınma politikaları; dışa kapalı bir anlayış olmasının da etkisiyle, ivmesini giderek kaybetmiştir. Mao; 1949 itibarıyla dünyanın en geri kalmış ülkelerinden olan Çin'i, kendisinin 1976'daki ölümüne kadar - büyük tartışmalar meydana getiren hataların yanı sıra- eğitim, sağlık, ulaşım başta olmak üzere altyapı yatırımları gibi çeşitli alanlarda ileri götürmeyi başarmıştır. Mao'nun ölümünden iki sene sonra, 1978 yılında yönetime geçecek olan Deng Xioping, Mao'nun Çin'de uyguladığı kalkınma politikalarında köklü bir değişime gidecektir. Mao'nun devletçi ve planlamacı ekonomik kalkınma anlayışı, Deng Xioping dönemiyle beraber yerini dışa açık, serbest piyasa ekonomisine bırakacaktır.

1.2. Sosyalist Piyasa Ekonomisine Geçiş

Mao'nun iç savaşı bittiğı 1949 yılından 1976 yılına kadar süren kalkınma politikaları, giderek halkın desteğini kaybetmiş, ülkenin problemlerine sürdürülebilir bir çözüm üretememiştir (Coase ve Wang, 2015). Bu nedenle, Deng Xiaoping'in başa geçtiğı 1978 yılıyla beraber, Mao'nun politikalarına tezat biçimde Çin'de yoğun bir reformist hareket başlamıştır. Deng; Mao'nun dışarıya kapalı ve planlamacı ekonomik modelinden daha ziyade, uluslararası sisteme tam entegre olma motivasyonu ile, ekonomik ve siyasi anlamda önemli reformların uygulanmasını kurgulamıştır (Naughton, 1993). Bu düşüncesini de, Aralık 1978'de düzenlenen 11. Merkez Komite 3. Genel Kurulu'nda ideolojik savaştan daha ziyade, ekonomik savaşın Çin kalkınması için elzem olduğunun altını çizerek, pratiğe dökmüştür (Demir, 12.11.2018).

Deng'in Aralık 1978'le beraber gerçekleştirmeye başladığı bu reform seti; esas itibarıyla Mao'nun kolektif üretim yapısını tasfiye ederek, serbest bir pazar oluşturma amacını taşımaktadır. Deng'e göre bu sürecin dört bileşeni ise; tarım, sanayi, savunma ve bilim-teknolojidir. Deng, bu unsurlar üzerinden Çin'in kalkınmasını sağlamayı tasarlarken, Mao'nun katı ideolojik mücadelesini öncelik olarak görmemiştir (Demirel, 2019: 50).

Kalkınma sürecinde belirlenen dört bileşen arasından tarım, en hızlı inisiyatif alınan alan olmuştur. Bunda temel etken olarak, Mao döneminde Çin'in tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yapmasının sağlanması için tarıma olan desteğin ve ilginin tedrici olarak minimize edilmesi görülmektedir. Bu bağlamda tarımsal verimliliğin artması için komünal sistem tasfiye edilerek, *Aile Hane Halkı Sorumluluk Sistemi* ile aile, üretimin önemli bir bileşeni haline getirilmiştir. Bu yeni sistem; ailelerin toprakları uzun dönemler için kiralamasını sağlamıştır. Bu durumda da çiftçi aileler tarımsal üretim sürecinin tamamının sorumluluğunu üstlenmek durumunda kalmışlardır (Qi, 1999: 21; Hu ve Dong, 2003: 40, aktaran Sezen, 2011: 102). Hane halkları; tarlalardan elde ettikleri ürünlerin belli bir oranını devlete verip, artan kısmını serbest piyasa koşullarında satmaya başlamışlardır. Bu durum, Çin'in tarımsal üretimde hiç olmadığı kadar verimlilik artışı yaşamasını sağlamıştır (Timurtaş, 2018: 59).

Deng, reform sürecinin en kritik adımlarından birini de, 1979 yılında *Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Kanunu*'yla atmıştır. Çin; bu kanunla kendini uluslararası sisteme açarak, dışarıdan gelecek sermayedarlara çeşitli güvenceler vermiştir. Bu politika sonrası

devletin hakimiyet alanının azalmasıyla birlikte özel ekonomik bölgeler de ortaya çıkmıştır. Shenzen, Zhuhai, Xiamen ve Shantou, ilan edilen dört ekonomik bölge olmuşlardır. Serbest ekonomik bölgelerin ilanı, uzun yıllardır otoriter bir yapıda olan ülkenin bu algıyı kırması için önemli bir adım olmuştur. Bir başka deyişle, Çin'in ekonomik ve siyasal anlamda yarı bağımsızlık verdiği bu alanlar aracılığıyla dünyayla etkileşimini maksimize etme amacı taşıdığı görülmektedir (Qian, 2000: 155).

Deng döneminde başlatılan reformist hareketin en önemli sacayaklarından birini de *Kasaba ve Köy İşletmeleri* (KKİ) oluşturmuştur. Temelleri Mao döneminde komünler halinde atılmış olan kırsal kesimdeki endüstrileşme trendi, 1978 sonrası reformların kentlerden daha ziyade tarımsal alanlarda daha çabuk tezahür etmesine sebep olmuştur (Yantur ve İşeri, 2021: 60). Reform öncesinde, KKİ'lere benzeyen kuruluşların ticaret ve hammadde ağı, yalnızca bulundukları bölgeyle sınırlıydı. Bu kuruluşlar, ucuz işgücü ve teknolojinin kullanımının yaygınlaşmasının da etkisiyle, üretim maliyetlerini minimize etmişlerdir. KKİ'lerin bu işlevselliğinin de etkisiyle, reformun ilk dönemi addedilebilecek 1978 ve 1984 arasında kırsal alandaki kişi başına gelir, iki katına çıkmıştır (Oktay, 2024: 70).

Çin, reformların başladığı 1978 yılıyla beraber, yukarıda belirtildiği gibi, özellikle tarım sektöründe çok önemli kazanımlar elde etmiştir. Yapılan yatırımların yanı sıra, özel ekonomik bölgelerin ortaya çıkmasıyla birlikte üretimde yoğun artışların yaşandığı görülmüştür (Coase ve Wang, 2015: 98). Çin'de, 1979 ve 1984 arası dönemde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'ya katkı olarak tarım alanı, yüzde 31,8'le en büyük paya sahip olmuştur (Sachs ve Woo, 1997: 255). Çin'de meyvesini vermeye başlayan bu reform hareketi, 1985 yılına gelindiğinde farklı bir aşamaya geçiş yapacaktır.

Sosyalist piyasa ekonomisine geçişin tertiplendiği, ilk dönem olarak adlandırılabilen 1978-1984 arasında özellikle köyler ve tarım odaklı üretime yoğunluk verilirken; Çin, 1985'le birlikte şehirlerin ve sanayi kesiminin de kamu işletmelerinden arındırılıp, reformist hareketin içinde olmasına karar vermiştir. Bu süreçte ilk adım, 1984 tarihli *Ekonomi Sistemi Reformu'dur* (Saray ve Gökdemir, 2007: 663).

Çin'in 1984'le birlikte liberalizasyon politikalarını kırsal kesimden bütün ülkeye yayma girişimi, özel sektörün güçlenmesinin yanında devletin de gücünün devam ettirmesine izin veriyordu. Dolayısıyla Çin'in reformist hareketinin iki başlı bir yapısı

olduğundan söz edilebilmektedir (Coase ve Wang, 2015: 163-164). Karma bir forma sahip olan sistem, özel sektörün gelişmesinde oldukça önemli adımlar atmıştır. 1986 yılına gelindiğinde; Çin'e yatırım yapmanın bir ön koşulu olan sermayenin yarısı kadarına Çinli bir yatırımcı gerekliliği, *Tamamen Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası*'nın yürürlüğe girmesiyle ortadan kalkmıştır. Yabancı yatırımcılar, bu yasayla beraber Çin'de yapacakları yatırım için önemli bir güvence elde etmişlerdir (Yantur ve İşeri, 2021: 59).

1979 sonrasında Çin ve Yabancı Ortak Sermaye Kanunu ve 4 özel bölgenin kurulmasıyla başlayan Çin'in uluslararası yatırımları ülkesine çekme girişimi, 1980'lerde giderek artmıştır. Siyasi irade; 1984 yılında kıyı şeridinde bulunan 14 ilde özel ekonomik bölge ilan ederek, yabancı yatırımcı için sınırlarını giderek genişletmiştir. Akabinde bu politika bütün ülkeye yayılacaktır (Oktay, 2024: 76).

Bu atılımlar, 1986 yılına gelindiğinde yabancı yatırımcıların Çin'li bir ortak olmadan ülke içinde yatırım yapabilir hale gelmesini sağlamıştır. Çin, bu dışa açılım politikasını 1988 yılına geldiğimiz zaman daha da ileri bir boyuta taşımıştır. Deng; Çin ve Yabancı Ortak Sermaye Kanunu'nda düzenlemeye giderek, yerli sanayi sektörüne yatırımcı çekmeyi ve bu sayede katma değeri yüksek bir üretim ekosistemi oluşturmayı planlamıştır (Çalık, 2011: 194). Bu politikalar neticesinde, doğrudan yabancı yatırımlar tedrici olarak artmaya devam etmiştir. Bundaki sebeplerden biri de, Çin'in üretim alanında rakipleri sayılabilecek ülkelerden Japonya'nın 1985 yılında, Kore ve Tayvan'ın ise 1986'da paralarını değerlendirerek, üretimlerinin önemli bir bölümünü Çin'e kaydirmaları gösterilebilir (Oktay, 2024: 76).

Deng'in bu girişimleri, toplumun yoğun bir teveccühünü kazanmış olsa da, hala toplumsal bir uzlaşıdan yoksundu. Bunu gören Deng, 1992 yılında Çin'de reform politikalarını benimsemeyen ve eleştirel bir pozisyonda olan bölgeleri ziyaret etme kararı almıştır. Deng, daha sonra meşhur *Güney Turu* olarak anılacak bu seyahatte Çin'in güney bölgelerini ziyaret ederek reform politikalarını anlatmıştır. Deng, artık siyasi bir kimliği olmamasına karşın yaptığı ziyaretlerde siyasi iradenin de desteğini arkasına alarak, Çin reformunun toplumsal konsensus sağlanarak desteklenmesinde önyak olmuştur (Coase ve Wang, 2015: 225-227).

Deng Xiaoping'in yönetime geldiği 1978 sonrası piyasa ekonomisine geçiş süreci, yaşanan birtakım olumsuzluklara karşın Çin'in ekonomik ve siyasi anlamda sürdürülebilir

büyüme verileri elde etmesine yardımcı olmuştur. Yukarıda da açıklandığı gibi, Çin'in uluslararası sisteme entegre olma inisiyatifi ve bununla yabancı sermayeyi ülkeye çekme girişimi, üretim anlamındaki devasa potansiyelini ortaya çıkararak piyasa ekonomisine geçişi sağlamıştır. Dahası, Çin bu süreci diğer geçiş ülkeleri gibi “şok terapi” uygulamalarıyla yapmayıp, tedrici olarak devletin gözetimiyle gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla iç istikrarını koruyup, ekonomik verilerinde de çok büyük artışlar yaşamıştır. 1992 yılıyla beraber, ekonomik anlamda büyük bir ivme yakalanmıştır.

Deng'in gerçekleştirdiği güney turunun ardından, Çin'in siyasi atmosferi hiç olmadığı kadar reform politikalarına kenetlenmiştir. Kenetlenmeyle beraber özel sektör, tedrici olarak güçlenmeye devam etmiştir. Tiananmen olayları⁹ sonrası oluşan güvensizlik ortamı, bu turla beraber ortadan kalkmıştır (Ho, 2004: 9).

1992 yılı, Çin reformu için bir milat olmuştur. Siyasi iradenin organize ettiği, Ekim 1992'de düzenlenen *On Dördüncü Çin Komünist Partisi Kongresi*'nde Deng'in reform çağrıları, parti tarafından karşılık bulmuştur. Jiang Zemin'in¹⁰, kongrede reform sürecinin hızlanması gerektiğinin altını çizmesi, siyasi bütünlüğün tezahürü olmuştur. Dahası, kongrede piyasa ekonomisinin, Çin reformunun başat hedefi olarak resmen tanınması, Çin'in reform sürecini tam anlamıyla ilerletmesinde etkili olmuştur (Coase ve Wang, 2015: 235).

1992'de şiddetlenen reform rüzgarı, 1993'e gelindiğinde vergi sisteminde kendisini göstermiştir. *Vergi reformu* sonrası yeni sistem, 1 Ocak 1994 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Bu vergi sistemi, temel olarak Çin ekonomisinde uygulanan vergi ağının, kurumsal bir çerçeveye getirilmesi açısından oldukça önemlidir. Bir başka deyişle, imalatçı kuruluşlara yönelik karmaşık vergi sisteminin yerine, istisnalar hariç yüzde 17 katma değer vergisi uygulanmasına karar verilmiştir. (Coase ve Wang, 2015: 241-242). 1994 tarihli vergi reformuyla beraber, siyasi irade önemli bir gelir elde etmeye başlamıştır. Yüzde 10 seviyesinde bulunan vergi gelirinin GSYH'ye oranı, bu reformla beraber hızlı bir şekilde

⁹ Çin'de hükümet karşıtı kitleler, 1980'lerin ikinci yarısında giderek seslerini yükseltmeye başlamıştır. Bu sürecin zirvesi, 1989 yılında yaşanacaktır. Öğrencilerin başını çektiği yoğun kitleler, 1989 Mayıs'ında Pekin'in Tiananmen Meydanı'na akın ederek, hükümeti yoğun bir şekilde protesto etmiştir. Hükümetin sıkı yönetim ilan edip, silah gücü kullanmasının ardından yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir (Coase ve Wang, 2015: 183-186).

¹⁰ 1989-2002 yılları arasında Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri olan siyasetçi.

yüzde 20'nin üzerine çıkmıştır (Oktay, 2024: 95).

Uygulanan bu reformlar, Çin toplumunun özel sektöre 1980'lerdeki önyargılı bakış açısını değiştirerek, kitleler halinde özel işletmeler açılmasına sebep olmuştur. Personel Bakanlığı'na göre 1992'de devlet görevlisi olan 120.000 kişi, kendi işletmelerini açmak için görevlerinden ayrılmışlardır. 1994 yılında Çin'deki özel şirketlerin sayısı, 432.000'e ulaşmayı başarmıştır (Coase ve Wang, 2015: 233-234).

Deng dönemi, Çin tarihinin modern zamanlarda uluslararası sermayeye en açık olduğu dönemlerden birini temsil etmektedir. Çin, bu dönemde yaşanan olumsuz hadiselerle rağmen önemli ekonomik başarılar elde etmiştir. Deng; dışarıya kapalı ve tamamen komünist bir paradigmaya sahip olan Çin zihniyetini, uluslararası sermayeyle barışık ve devletin kısmi de olsa özerklik sağlayan bir yapıya dönüşmesini sağlamıştır (Yusufu, 2019: 57).

Çin'in reformist politikalarının tüm ülkeye sirayet ettiği 1980'lerin ikinci yarısıyla beraber, enflasyonda da önemli bir artış meydana gelmiştir. Enflasyonun 1988 yılında 19.7'ye fırlaması, toplumda önemli bir rahatsızlık yaratmıştır (Coase ve Wang, 2015: 203). Tiananmen olaylarının yaşandığı 1989 ve 1990 yılları, ekonomide de kısa süreli bir yavaşlamaya sebep olmuştur. Ekonomik büyüme, diğer yılların aksine 1989 yılında yüzde 4,2, 1990 yılında ise yüzde 3,9 olmuştur (Dünya Bankası, 01. 08. 2024).

Çin; bu iki yıllık olumsuz tabloya karşın, Mao döneminin ortalaması olan yüzde 4-5'e oranla, Deng dönemini kapsayan 1978-1992 yılları arasında ortalama yüzde 9,5'lik bir büyüme oranı yakalamıştır (Jacques, 2009: 153).

Tablo 1.1. Çin Ekonomisinin Büyümesi (1978-1995)

	1978	1980	1985	1990	1995
Büyüme Hızı (%)	11,3	7,8	13,4	3,9	13

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024).

Çin'de, reformların başlangıcıyla beraber ekonomik büyüme tedrici olarak devam etmiştir. Tiananmen olaylarının çıkmasının da etkisiyle 1988-1990 arası bir durgunluk yaşansa da, tabloda görüldüğü üzere 1990'ların ikinci yarısında çift haneli büyüme oranlarına tekrardan ulaşılmıştır.

Çin'in bu büyümesindeki en temel bileşenlerden biri, daha önce açıklanan KKI'lerdir. Mao döneminde siyasi iradenin yoğun bir şekilde dönüştürme çabasında olduğu

tarımsal üretim, 1978 sonrasında KKI'lerin ortaya çıkmasıyla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. KKI'ler, reformun başlamasından on sene sonra, 1988 yılında sayıları 1,6 milyona çıkarak, bu on sene içinde üretimlerini 14 kat artırmış; bir başka deyişle, Çin GSYH'sindeki yüzde 6'lık oranlarını yüzde 26'ya çıkarmışlardır (Oktay, 2024: 69).

Deng'in başa geçmesinin ardından ülkeye gelmeye başlayan doğrudan yabancı yatırım (DYY), ülkenin endüstriyel anlamda büyük bir gelişim göstermesine sebep olan bir diğer bileşendir (Küçük, 2021: 27). 1980'lerin başlarında 1 milyar dolar seviyesinde olan DYY'ler, 1990'ların ilk yarısında çok büyük artış yaşamıştır.

Tablo 1.2. Çin'e Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım (1979-1994) (Milyar Dolar)

	1979-1982	1985	1990	1994
Sözleşme Yapılan	6,9	6,3	6,9	81,4
Gerçekleşen	1,7	1,9	3,7	33,7

Kaynak: (Lardy, 1995: 1066).

Lardy (1994), bu artışı dört nedene bağlamıştır. İlk olarak, Tiananmen olayları nedeniyle 1988-1990 arası düşüş gözlemlense de, 1990 sonrası gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımın artması, Çin'in de ivmesini artırmıştır. İkincisi, Çin'in 1992 sonrası siyasetinde iç istikrarı sağlaması da güven ortamı oluşturmuştur. Üçüncüsü, Deng sonrası yapılan reformlar, yabancı sermayenin girmesine önayak olmuştur. 1970'lerin sonuyla beraber sayısı 4 olan özel ekonomik bölgeler, yıllar içinde giderek artarak yabancı sermayeyi güvence altına almıştır. 1980'lerde yabancı haklarını güvence altına alan reformların açıklanması, bu süreci giderek hızlandırmıştır. Dördüncüsü, Çinli firmaların sermayelerini ülke dışına çıkardıktan sonra "yabancı yatırım" olarak geri getirmesindedir (Lardy, 1995: 1066-1067).

Tablo 1.3. Çin'in İhracat ve İthalatı (1978-1994) (Milyar Dolar)

	1978	1980	1985	1990	1994
İhracat	9,75	18,12	27,35	62,09	121,01
İthalat	10,89	20,02	42,25	53,35	115,61
Toplam Dış Ticaret	20,64	38,14	69,6	113,44	236,62
Dış Ticaret Dengesi	-1,14	-1,9	-14,9	8,74	5,4

Kaynak: (China Ability, aktaran Çalık, 2011: 196).

Reformların uygulanmaya başlandığı 1978'ten 1994'e kadar ihracatta çok büyük bir artış yaşanmıştır. Tabloda görüldüğü gibi, 1978'te 9,75 milyar dolar olan ihracat, 1994'e gelindiğinde 121 milyar seviyesinin üzerine çıkmıştır. İhracata paralel olarak ithalat da, 1978'de 10 milyar doların üzerindeyken, 1994'te 115 milyar doların üzerine çıkmıştır. Çin,

reformların uygulanmasıyla beraber, 1990'lı yıllara gelindiğinde dış ticaret açığını da çözmeyi başarmıştır.

Tablo.1.4. Çin Ekonomisinin Durumu (1978-1992)

	1978	1980	1985	1990	1995
GSYH (Milyar Dolar)	149,5	191,15	309,49	360,86	564,32
Kişi Başına GSYH (Dolar)	156,4	194,8	294,4	317,8	473,5
Enflasyon (%)	1,7	3,8	10,2	5,7	20,6
İşsizlik (%)	5,3	4,9	1,7	2,5	2,8
Nüfus	956,1	981,2	1,05	1,14	1,19

Kaynak: (Dünya Bankası, 01. 08. 2024)

Çin'in bu süreçte diğer ekonomik bileşenleri de oldukça önemli bir ivme yakalamıştır. 1978'de 149,5 olan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), 1994'te 564 milyar doların üzerine çıkmıştır. Çin, bu başarısını her yıl ortalama yüzde 10 büyüyerek gerçekleştirmiştir. Bu büyüme, bir başka perspektiften, 1978 yılında 156,4 olan Kişi Başına GSYH noktasında 1994'e gelindiğinde 473 milyar doların üzerine çıkarak kendini göstermiştir. Çin büyümesinin en önemli sancılarında biri ise, enflasyon olmuştur. Enflasyon, 1985 sonrası iki haneli rakamlara ulaşarak, Tiananmen olaylarının çıkmasında etkili olsa da, 1990'larla beraber tekrar kontrol altına alınmıştır. Çin, 1980'lerin ikinci yarısıyla beraber 1 milyarın üzerinde bir nüfusa sahip olsa da, işsizlik konusunda başarılı bir ülke olmuştur.

1.3. Çin'in Büyük Yükselişini Anlamak: Yapısal ve Ulusal Bileşenler

Çin'in kalkınma tecrübesi, birçok farklı unsurun müşterek bir şekilde çalışmasıyla meydana gelmiştir. Çin kalkınma tecrübesinde önemli rol oynayan bileşenler, kısaca yapısal ve ulusal bileşenler olarak adlandırılmaktadır. Yapısal bileşenler temel olarak; 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olması, 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve sonrası Çin'de yaşanan dönüşüm, son olarak ise 2013 yılında duyurulan, Kuşak ve Yol İnisiyatifi gelmektedir. Çin kalkınma tecrübesinin; bu yapısal bileşenlerin yanı sıra en karakteristik özelliklerine işaret eden bileşenler ise, ulusal bileşenlerdir. Bu bileşenler; ulusal tasarruflar, yönetim yapısı ve ucuz iş gücü şeklinde özetlenebilir.

Bu bileşenler, Çin kalkınmasının gerçekleşmesinde kilit bir rol almanın yanı sıra, Çin'in kalkınmasının diğer muadil ülkelerden ayrışmasında da temel faktörler olmuştur. Çin'in kendine has dinamikleri, ülkenin uyguladığı reformların verimliliğini artırmıştır. Öte yandan, ülkenin ekonomik anlamda büyük bir atılım gerçekleştirmesi, küresel sistemdeki

pozisyonunu şekillendirmesini de teşvik etmiştir. Bu anlamda yapısal bileşenler olarak nitelenen gelişmeler, Çin'in kalkınma tecrübesinin küresel ölçekteki anlamını derinden etkilemiştir.

1.3.1. Yapısal Bileşenler

Çin kalkınmasının en önemli unsurlarından biri, yapısal bileşenlerdir. Çin'in yaşadığı ekonomik dönüşüm, yapısal olarak önemli kritik eşiklerin de etkisiyle ivme kazanmıştır. Bu yapısal bileşenler, Çin'in uluslararası sistemdeki rolünde önemli kırılma anları meydana getirmiştir. Bu yapısal bileşenlerden ilki, Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmasıyla uluslararası ekonomik sisteme tam entegrasyonunu sağlaması şeklinde gelişmiştir. İkinci olarak, Çin'in 2008 Dünya Ekonomik Krizi ve sonrası yaşadığı ekonomik dönüşüm gelmektedir. Çin, ekonomik kriz sonrası uluslararası sistemdeki rolünde önemli bir değişime gidecektir.

Çin, 1978 sonrası uluslararası sisteme entegrasyon sürecini başlatmıştır. Özerk bölgeleri ve yatırım çekmeye yönelik yasalarla bu süreci ilerletme gayreti içinde olmuştur. Bu sürecin tam anlamıyla tamamlanması içinse 2001 yılında DTÖ'ye üye olmuştur (Şimşek, 2005: 79). Çin, DTÖ'ye üye olduktan sonra uluslararası sisteme tam entegrasyon gerçekleştirmiş ve bununla paralel olarak ihracatında da yoğun bir artış göstermiştir. Çin, üye olmasının akabinde ihracatında 2008 krizine kadar yılda ortalama yüzde 25 artış göstermiştir. Bu durum; Çin'in ihracatının ithalatına oranla çok daha fazla artmasının da etkisiyle, Çin'in dünyanın en büyük dolar rezervine sahip ülkesi olmasının da önünü açmıştır (Oktay, 2024: 99). Çin, 2024 itibarıyla 3 trilyon 288 milyar dolar döviz rezervine sahiptir (NTV Haber, 07. 09. 2024). Çin'in DTÖ'ye girmesiyle ivme kazanan bu süreç, 2008 Dünya Ekonomik Krizi sonrası yerini yeni bir gerçekliğe bırakacaktır. Nitekim, Çin'in yüksek ihracata dayalı yakaladığı büyüme trendi, bu krizle beraber sürdürülebilir olmaktan çıkacaktır.

2008 Dünya Ekonomik Krizi, çoğu otoriteye göre 1929'da yaşanan Büyük Buhran sonrası dünyanın görmüş olduğu en büyük ekonomik krizdir (Halişçelik, 2021: 1). 2008 krizinin dünya ekonomisine maaliyeti, 10 trilyon doların üzerinde olmuştur. Dahası, bir sene sonra dünya ekonomisi yüzde 2 daralmış, dünyada dış ticaret hacmi de yüzde 10 küçülmüştür (Döviz.com, 06. 05. 2019).

Dünya ekonomisini bu büyüklükte etkileyen krizin ortaya çıkışı, ABD'deki subprime mortgage sisteminin bozulmasıyla olmuştur (Erkens, vd., 2012: 392). Bu sistemle verilen maaliyeti düşük ve ulaşılabilir konut kredileri, konut fiyatlarının da büyük bir artış yaşamasıyla toplumun büyük bir kısmının teveccühünü kazanarak 2006 yılında beraber zirveyi görmüştür (Polat, 2018: 181-182). Öyle ki mortgage kredileri, 10 trilyon dolar büyüklüğüne ulaşmıştır (Aracı, 2010: 53).

2006 yılında yakalanan zirve, beraberinde çok büyük bir yıkımla gelmiştir. Konut fiyatlarının değerinin düşmeye başlamasıyla birlikte, krizin en büyük etkisi ABD'de görülmüştür. 2008 yılında ABD'nin en büyük finans devlerinden Lehman Brothers'ın batması, krize resmiyet kazandırmıştır (Ertuğrul, vd., 2010: 62-62.)

2008 Dünya Ekonomik Krizi, dünya tarihinin gördüğü en büyük ekonomik yıkımlardan bir tanesi olmakla birlikte, Çin ekonomisinde de birtakım değişiklikler yaşanmasını sağlamıştır. Bu krizle birlikte, Çin'in hegemonik bir güç olarak tarih sahnesine girmesi yönündeki görüşlerin yanı sıra, kriz sonrası Çin ekonomisinin yaşadığı değişim, muhtelif tartışma konularına kapı açmıştır.

2008 krizi, Çin'i görece daha az etkilemiştir. Çin, kriz sürecinde batı ekonomilerinin uğradığı zarara oranla oldukça cüzi bir şekilde, 20 milyar dolar gibi bir zarara uğramıştır. Kriz sonrasında Çin, boyut olarak görece az olan bu zararına karşın, 4 trilyon yuan (yaklaşık 600 milyar dolar) büyüklüğünde bir ekonomik destek paketi açıklayarak, ekonomisinin büyümesini desteklemiştir (Morrison, 2009: 5).

Çin'in krizi bu denli ciddiye alarak aksiyon almasının temel nedeni, üretiminde yaşayacağı düşüş ve dolaylı olarak büyüme hızında yaşayacağı yavaşlamadır. Ülkenin 2007 yılında yüzde 14,2 olan büyüme oranı, 2008 yılında yüzde 9,7'ye düşmüştür (Dünya Bankası, 26. 08. 2024). Hükümet her ne kadar üretimin devamı ve yüksek büyüme için aksiyon almış olsa da, Çin'in yüksek büyüme ivmesinde bir yavaşlama meydana gelmiştir. Öyle ki Çin, 2010 yılından sonra bir daha çift haneli büyüme oranına ulaşamamıştır (BBC News Türkçe, 25. 08. 2015).

2008 kriziyle beraber, Çin'in kalkınma sürecinde ihracata olan bağımlılık çok net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Net ihracat ve yapılan yatırımların, 2001 ve 2008 arasında Çin'in büyümesindeki oranı yüzde 60'ı bulmaktadır (Guo ve N'diaye, 2009 aktaran Öztürk, 2011: 134). Dünyada yaşanan ekonomik yavaşlama, Çin'in uluslararası sistemin yapısını

sorgulamasına ve yeni bir uluslararası ekonomik yapıya ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. Bu durum, 2013 yılında iş başına gelen çiçeği burnunda yönetimin, kalkınma sürecinde yeni bir paradigma benimsemesini mecbur kılmıştır. Aynı yıl içinde işbaşına gelen ÇKP'nin yeni Genel Sekreteri Xi Jinping, 2013 yılında Kazakistan ve Endonezya'ya yaptığı ziyaretlerde Çin'in tarihi İpek Yolu'nu canlandırma projesi *Kuşak ve Yol*'u tüm dünyaya duyurmuştur (Aoyama, 2016: 5).

2008 krizi, küresel anlamda sistemsel sorunlara yol açmıştır. Ülkelerin yaşadıkları krizle beraber tüketim ağının yavaşlaması, üretim faaliyetlerine de büyük bir tesir etmiştir. Bu süreç, dünya üretiminin dinamosu olan Çin'in reformist politik setinin de yeni bir anlayışa sahip olmasını gerektirmiştir. Çin, mevcut uluslararası konjonktüre yoğun bir eleştiri getirerek, yeni bir açık ekonomik sistem hedefi belirlemiştir (Fang, vd., 2024: 39).

Bu hedefin tezahürü olarak, 2013'te Xi Jinping tarafından açıklanan Kuşak ve Yol, 2023 itibarıyla 155 ülkenin dahil olduğu, 70'in üzerinde ülkede altyapı, ulaştırma ve enerji başta olmak üzere önemli projelere sahip olan ve dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlasını kapsayan çok aşamalı ve kapsayıcı bir girişim olarak ön plana çıkmaktadır. Kuşak ve Yol İnisiyatifi, Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarını kapsayan, kıtalararası bir ekonomik koridordur. İnisiyatif, denizden ve karadan *İpek Yolu Ekonomik Kuşağı* ve *Deniz İpek Yolu* şeklinde iki sacayağından oluşmaktadır (Durdular, 2016: 79).

Çin, Kuşak ve Yol projesine salt kendi çıkarına hizmet eden bir proje olmaktan ziyade, projenin diğer paydaş ülkelerinin de çıkarlarına hizmet eden bir proje olarak bakmaktadır. Örneğin Çin Devlet Konseyi, Kuşak ve Yol'un 10. yılına binaen yayınladığı *Kuşak ve Yol Girişimi: Ortak Geleceği Paylaşan Küresel Topluluğun Kilit Sütunu* isimli belgede, projeyi yalnızca Çin'in değil, projedeki diğer ülkelerin de çıkarına hizmet eden ve küresel entegrasyonu pekiştiren bir inisiyatif olarak nitelemiştir (Aytekin, 16. 10. 2023).

Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin temel amacı, yukarıda da bahsedildiği gibi, üye ülkelerin ekonomik ve siyasi entegrasyonunu sağlamaktır (Durdular, 2016: 82). Bu bağlamda, projenin başlamasıyla birlikte üye olan ülkelerde çeşitli projeler başlatılmıştır. Bu projeler, yukarıda da açıklandığı üzere deniz ve kara ayakları olan iki aşamalı bir güzergâh üzerinden gerçekleşmektedir (Wong, 18. 10. 2023). İki sac ayağı olan inisiyatif, aynı zamanda yedi farklı koridordan oluşmaktadır. Bu koridorlar şu şekildedir (Standart Chertered, 03. 01. 2019):

- 1) Çin-Pakistan Koridoru (CPEC)
- 2) Yeni Avrasya Kara Köprüsü Koridoru (NELB)
- 3) Çin-Moğolistan-Rusya Koridoru (CMREC)
- 4) Çin-Hindiçin Yarımadası Koridoru (CICPEC)
- 5) Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Koridoru (BCIMEC)
- 6) Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru (CCWAEC)
- 7) 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu

Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin ortaya çıkmasıyla beraber, projeye dahil olan ülkelerin altyapı yatırımları için uzun vadeli finansman ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Çin; Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin gerçekleştirilmesi için, projeye dahil olan ülkelerde açtığı kredilerle altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini teşvik etmektedir. Çin'e ait bankaların; projenin başladığı 2013 yılından 2022 yılına kadar, projeye dahil olan ülkelerde desteklediği projelerin toplam büyüklüğü 890 milyar dolara ulaşmıştır. Kuşak ve Yol'un finanse edilmesinde temel kuruluşlar ise; Asya Altyapı Yatırım Bankası Yeni Kalkınma Bankası, İpek Yolu Yatırım Bankası, Exim Bank ve Çin Kalkınma Bankası şeklindedir (Kuşak ve Yol, 01. 01. 2024).

Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin finanse edilmesinde en kilit kurumların başında, Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB), gelmektedir. Asya Altyapı Yatırım Bankası, Kuşak ve Yol'un ilanından sonra, Aralık 2015'te kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amacı, üye ülkelerin altyapı projelerini finanse etmektir. Projenin günümüzde 109 üyesi bulunmaktadır (AIIB, 15. 05. 2024). AIIB, Çin'in Kuşak ve Yol ülkelerinin kalkınması sürecindeki en kapsayıcı kuruluşlarının başında gelmektedir. Öyle ki, AIIB'nin 57 kurucu üyesinin 37'si Asya kıtasından, 20'si farklı kıtalardandır (Gönültaş, 15. 04. 2015). AIIB, bu aktif olmaya başladığı 2016'yla beraber kendisine üye olan ülkelere büyük krediler vermiştir. AIIB Başkanı Jin Liqun, 2016 yılından bu yana 38 ülkede, 52 milyar dolar büyüklüğünde 270'in üzerindeki projeyi onayladıklarını ifade etmiştir (Kılıç, 11. 06. 2024).

Kuşak ve Yol İnisiyatifi içindeki projeleri finanse eden bir diğer büyük oluşum da Yeni Kalkınma Bankası'dır. BRICS Kalkınması Bankası, ya da yeni adıyla Yeni Kalkınma

Bankası; BRICS üyeleri tarafından 2014 yılında, 100 milyar dolarlık bir özsermayeyle ortaya çıkmıştır (Aytekin, 20. 10. 2023). Banka, 2024 itibarıyla büyüklüğü 32,8 milyar dolar olan 96 projeyi onaylamıştır (New Development Bank, 2024).

Bir diğer kilit kuruluş olan Çin İhracat ve İthalat Bankası ya da Exim Bank, 1994 yılında kurulmuştur. Kuruluş, Çin Devlet Konseyi'nin icazeti altında faaliyetlerini yürütmektedir. Exim Bank, altyapı yatırımları başta olmak üzere farklı alanlarda kredi veren Çin'in en önemli finans kuruluşlarının başında gelmektedir (Moss ve Rose, 2006). Exim Bank'ın işlevi, Kuşak ve Yol girişimi sonrası önemli bir değişim göstermiştir.

Çin'in, yapılacak projeleri finanse eden bir diğer kuruluşu da Çin Kalkınma Bankası'dır. Çin Kalkınma Bankası, Exim Bank gibi Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nden önce, 1994 yılında ortaya çıkmıştır (China Development Bank, 2024). Banka, Kuşak ve Yol girişimi sonrası faaliyetlerine ivme kazandırmıştır. Çin Kalkınma Bankası, 2023 yılı içinde 433 milyar dolar düzeyinde kredi vermiştir (China Development Bank, 2024).

1.3.2. Ulusal Bileşenler

Çin; 1978 sonrasında uyguladığı politikalarla çok büyük ve istikrarlı sonuçlar almıştır. Özel ekonomik bölgelerin ortaya çıkmasıyla ülke dışarıdan yoğun yabancı yatırımlar çekmeye başlamış, verilen ihracat teşvikleriyle ihracatta tarihi seviyelere ulaşılmış, gerçekleştirilen vergi reformuyla vergi tabana yayılıp sistematik bir şekilde alınıp devlete istikrarlı bir gelir getirmeye başlamıştır. Ancak bu politikalar, dünyada muhtelif zaman ve yerlerde uygulanmış, uygulanmaya da devam etmektedir. Çin'in kendine has karakteristik özellikleri ise ulusal bileşenler olarak ifade edilmektedir (Oktay, 2024: 101).

Çin kalkınmasının anlaşılması için ulusal bileşenler, çok önemli bir unsurdur. Bu bileşenler; kısaca ulusal tasarruflar, yönetim yapısı ve ucuz iş gücü şeklinde yorumlanabilir. Bu bileşenler, Çin kalkınma tecrübesinin en karakteristik özellikleri olarak da görülebilir. Zira, Çin'in kendine özgü yapısı, bu bileşenlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Ulusal tasarruflar, Çin'in kendisiyle aynı süreci izleyen ülkelerden en çok ayrıldığı konuların başında gelmektedir. Tasarruf kavramı; bir ülkenin harcanabilir gelirinin tüketilmeyip, biriktirilen kısmı için kullanılmaktadır (Ünsal, 2007: 136; aktaran Yıldırım ve Öcal, 2020: 263). Tasarruflar, ulusal ve yabancı tasarruflar olarak ikiye ayrılmaktadır. Ulusal tasarruflar, ülkenin büyümesinde kilit rolü olan yeni yatırımların oluşmasını sağlamaktadır.

Ulusal tasarrufların yetersiz kaldığı durumlarda, yatırımlardan vazgeçilir yahut yabancı tasarrufların kullanılması gerekmektedir. Büyüme hedefinde olan ve yeni yatırımlar hedefleyen ülkelerin, yabancı tasarruflara başvurmaları durumunda ise cari işlemler açığında yükselmeler görülmektedir. Yabancı tasarruflar, yatırım yapılan ülkeden istediği zaman çıkış yapabilir ve sürdürülebilir olma özelliği taşımama özellikleriyle, ulusal tasarruflardan farklılık taşımaktadırlar (Karagöl ve Özcan, 2014: 9).

Çin'in 2021 yılındaki yatırım harcamaları, GSYH'sinin yüzde 43 dolaylarındadır. Bir başka deyişle, 2021'de ülkenin oluşturduğu gelirin yarıya yakını yatırımlara harcanmıştır. Çin, 2000'ler sonrasında düzenli olarak koruduğu bu tasarruf oranıyla yüksek büyüme oranları yakalayarak dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olmayı başarmıştır (Oktay, 12. 06. 2023).

Çin'in ulusal tasarruflarındaki bu yüksek oran, planlı ekonominin ifa edildiği 1950'li yıllarda yüzde 20'yi geçmezken, 1978'de reformların uygulanmaya başlanmasıyla yüzde 40 seviyesine ulaşmıştır. Bu oran, 2000'li yıllara kadar aynı seyirde kalırken, 2000'lerle birlikte yüzde 50'li seviyeler görülmüştür. 2000 yılında yüzde 37 seviyesinde olan ulusal tasarruflar, 2008'e gelindiğinde yüzde 53'e ulaşmışlardır. Çin'in 2000'lerle beraber ulusal tasarruflarda yaşadığı bu artışın ana bileşenleri ise, bireyler, şirketler ve devlettir (Oktay, 2024: 104-105).

Çin'de 1978 sonrası, devletin geri çekilmesiyle birlikte bireyler için sosyal anlamda bir güvensizlik ortamı oluşmuştur. Mao dönemindeki kırsal alanlarda komünal sistem, bireylerin refahını regüle ederken, kentlerde de kamu kurumları bu işlevi görüyordu. Deng'in işbaşına gelmesinin ardından ise buna tezat bir biçimde, devlet bu görevini yerel yönetimler ve özel iştiraklere devrederek, bireyin aldığı sosyal güvenlik setinin minimize olmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum, Çin toplumunun tasarruflarda artış yaşamasının temel nedenlerinden biri olarak görülmemektedir. Örneğin, 2013 yılında Çin toplumunda her insanın sağlık sigortası ve 14 yaşından büyük nüfusun yüzde 70'i oranında birey, emeklilik sigortasına sahipti. 2000 sonrası Çin sosyal güvenlik sisteminde yaşanan bu değişimlere karşın, bireysel tasarruflar artışa devam etmekteydi. Dolayısıyla, Çin toplumunun tasarruflarda yaşadığı artışı anlamak için ilk olarak demografik yapısı üzerindeki değişimi incelemek gerekmektedir (Oktay, 2024: 108-112).

Çin, günümüzde 1,4 milyarlık nüfusuyla dünyanın en kalabalık ikinci ülkesidir (Dünya Bankası, 2024). Çin, Mao döneminde 550 milyondan 900 milyona çıkan nüfusuyla dünyanın en büyük ve hızlı artan nüfusuna sahip olmuştur (Yıldırım ve Öcal, 2020: 269). 1980'lerle birlikte yürürlüğe giren *Tek Çocuk Politikası* ile Çin'in bu kontrolsüz nüfus artışının önüne geçilmiştir (Bongaarts ve Greenhalgh, 1985: 587). Tek çocuk politikasının devreye girmesiyle birlikte, Çin'in hane halkı tasarruflarında yoğun bir artış meydana gelmiştir. 1980 yılında 0,12 olan hane halkı tasarruf oranı, 10 sene içinde iki katına çıkmayı başarmıştır (Modigliani ve Cao, 2004: 147).

Çin'in tek çocuk politikasının pratiğe geçmesiyle birlikte, doğurganlık oranları tedrici olarak azalmıştır. Ülkenin 1978'de 2,7 olan doğurganlık oranı, 2022 itibariyle 1,2'ye düşmüştür (Dünya Bankası, 14. 08. 2024). Ülkenin nüfus artışında yaşanan bu değişim bir diğer yanı, doğan çocukların yarıdan fazlasının erkek olmasıdır. Doğum sayısının kontrol altında olmasından dolayı, kürtaj yapılması durumunda erkek çocukların hayatta kalması genel olarak tercih edilmektedir. Erkek sayısının daha fazla olması, evlilik şansını artırmak isteyen erkeklerin taşınmaz mal alabilmek için tasarruf yapmasını teşvik etmektedir. Tek çocuk politikası sonrası tasarrufların artış yaşamasındaki bir diğer neden, ailelerin geleneksel toplum yapısından farklı olarak az çocuklarının olmasıyla, yaşlılık sürecinde bakım ihtiyaçlarının sorun teşkil edeceğini düşünmeleridir (Oktay, 2024: 113-114).

Bireysel tasarruflarda yaşanan artışın bir diğer nedeni de, ülkenin yaşadığı hızlı büyümedir. Çin'in reformlar sonrası uzun yıllar yakaladığı yüksek büyüme grafiği, toplumda refah artışına yol açmıştır. Ülkenin 1978'de 156,4 dolar olan kişi başına düşen milli geliri, 2023 itibariyle 12,614 dolar seviyesine yükselmiştir (Dünya Bankası, 14. 08. 2024). Bu durum; Çin toplumunun, reform öncesi planlamacı ekonomide alışkanlıklarının ve harcamalarının minimize olmasının da etkisiyle refah artışı yaşamalarının, tasarruf yapmalarına sebep olmuştur (Oktay, 2024: 116).

Devlet bütçesinin, kamu harcamaları başta olmak üzere harcama yapılmayan kısmı devlet tasarrufları olarak adlandırılmaktadır (Sağır, 2020: 69). Çin'de, reform süreciyle beraber devletin elde ettiği gelirlerde tedrici bir azalma yaşanmıştır. Bu azalma trendi, daha önce de değinilen 1994 vergi reformu ile kırılmıştır. Hükümetin elde ettiği vergi geliri, 2023 itibariyle 18,1 trilyon yuan (2,51 trilyon dolar) seviyesini aşmıştır (Textor, 01. 02. 2024). Devletin vergi başta olmak üzere gelirlerinin artmaya başlaması, GSYİH'nin de artış hızını etkilemiştir. 1995 yılında 734,4 milyar dolar olan Çin GSYİH'si, 2010 yılında 6 trilyon

doların üzerine, 2023 yılında da 17,8 trilyon doların üzerine çıkmıştır (Dünya Bankası, 16. 08. 2024). Devletin gelirlerinde yaşanan bu hızlı artış ve büyüme, tasarruflarda da artışa gitmesine sebep olmuştur.

Çin'in ulusal tasarruflarında bireyler ve devletin dışında katkıyı sağlayan üçüncü bileşen, şirketlerdir. Şirket tasarrufları, gelirlerin hissedarlara pay edilmeyip şirket içinde kalan kısımlarından oluşmaktadır. Çin hükümeti, bu şirketler için 1990'lı yıllarda getirdiği düzenlemelerle, daha fazla kar elde edebilmelerinin önünü açmıştır. Şirketler, özelleştirilme süreciyle devletin tahakkümünden sıyrılmanın yanı sıra, borçlarının hatırı sayılır kısmının devlet tarafından üstlenilmesiyle de üretime teşvik ediliyorlardı. Bu dönemde devletin sosyal güvenlik anlayışının geri plana atılması ve -nüfustan dolayı ucuz olan iş gücünün yanı sıra- çalışma koşullarının piyasa tarafından belirlenmesinin önünün açılmasıyla, şirketler önemli karlar elde etmeye başlamıştır. Dahası, devlet tarafından ucuz kredilerle beslenen büyük kamu şirketlerinin ekseriyetle rakipsiz bırakılması, bu şirketlerin büyük karlar elde etmelerini sağlıyordu. (Oktay, 2024: 119-120).

Çin'in yakaladığı ekonomik kalkınmanın en önemli sacayaklarından birini de yönetim şekli oluşturmaktadır. Çin'in siyasi örgütlenmesi, varoluşsal olarak en dipten zirveye kadar ekonomik kalkınmayı esas alan bir yapılanmaya sahiptir. Yerelden genele bütün birimler, kalkınma odaklı bir mücadelenin içindedirler (Oktay, 2024: 123).

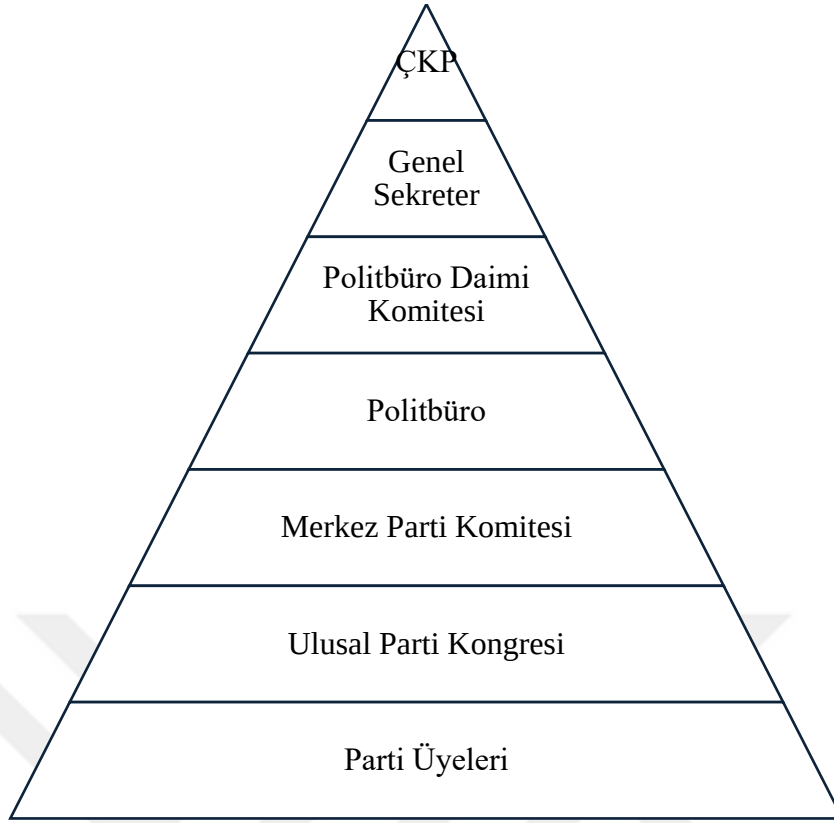
Mao Zedong'un 1949 yılında başa geçmesiyle, ÇKP ülke yönetiminde yegâne söz sahibi olmaya başlamıştır. ÇKP, o dönemden bu yana Çin siyasi örgütlenmesinin bütün kırılımlarına kadar sirayet edebilmeyi başarmıştır (Cabestan, 2024: 24).

Kaynak: (Lawrence ve Martin, 2013: 3 aktaran Tunç ve Kızıl, 2018: 54).

Şekil 1.1. Çin Siyasetinin Başat Kurumları

ÇKP'nin en üst temsilcisi olan genel sekreter, 25 kişinin oluşturduğu Politbüro'ya başkanlık yapmaktadır. 25 kişiden oluşan *Politbüro*, ÇKP'nin en üst karar alma kurumu olarak öne çıkmaktadır. Yönetim anlamında kararların alınması içinse, genel sekreter, başbakan ve Ulusal Halk Kongresi başkanının da içinde bulunduğu 7 kişilik *Politbüro Daimi Komitesi* kurumu öne çıkmaktadır. Pratikte en önemli karar organı Politbüro Daimi Komitesi olsa da, anayasal anlamda bu konum, *Ulusal Parti Kongresi*'ne (UPK), aittir. UPK, 2000'den fazla üye sayısına sahiptir. Bu yapılanmanın üyeleri, seçildikten sonra yalnızca bir kere toplanmaktadır ve bu toplantıda, aynı zamanda üyelerini de belirledikleri *Merkez Parti Komitesi*'ne yetkilerini teslim etmektedirler. Bu komite, 200 civarında asil ve 150 civarında yedek üyeden oluşmaktadır. Merkez Parti Komitesi, askeri ve siyasi ülkenin en stratejik kurumlarının başındaki kişiler tarafından oluşturulmaktadır (Oktay, 2024: 126). Parti yapılanmasında piramidin en altında bulunan ve sayıca en fazla olan parti üyelerinin sayısı, 99 milyonun üzerindedir (CGTN, 30. 06. 2024).

Kaynak: (Anadolu Ajansı, 10. 10. 2022).

Şekil 1.2. ÇKP'nin Yapısı

Çin'in hiyerarşik siyasi sistemi, en tepeden en aşağıya kadar planlı ve performans odaklı bir görev dağılımı sağlamaktadır. Bunun için *Organizasyon Departmanları Sistemi*, uygun niteliklere sahip insanları görevlendirmekle mükelleftir. Bu sistem, Çin bürokratik ağında gerekli yönetici profilini belirleyerek, buna uygun yöneticileri tespit etmek için kullanılmaktadır (Oktay, 2024: 134-135).

Yönetici adayları, *Parti Okulu* adı verilen okullar başta olmak üzere Çin'de ve dünyanın muhtelif bölgelerinde eğitim alarak, Çin bürokrasisine hizmet etmek için hazır hale getirilmektedirler. Öğrencilere, parti okullarında liyakate dayalı bir eğitim seti verilmektedir. Parti okulları, halihazırda merkez, eyalet ve il olarak üçe ayrılmış durumdadır. Okullar, kendi seviyesinin bir aşağı seviyesindeki öğrencilere hizmet sağlamaktadır. En prestijli parti okulu olan Merkez Parti Okulu, eyalet yöneticileri ve bakanlık seviyesinde yöneticilere yönelik hizmet sağlayarak, ülkenin üst düzey teknokratlarına yönelik faaliyet göstermektedir. Merkez Parti Okulu'nun bir başka özelliği de, son iki devlet başkanı olan Xi Jinping ve Hu Jintao tarafından yönetilmiş olmalarıdır (Oktay, 2024: 140).

Yöneticiler, Çeşitli eğitimlerden geçerek ülkenin idari birimlerinde görev yapmaya başlamaktadırlar. Çin'in devasa nüfusundan dolayı merkezi yönetimin bu yerel idari yöneticileri denetlemesi zor gibi görünse de, bu konuda oluşturulan ödül-ceza sistemi, en ücra noktalardaki idari yapılanmaların dahi kalkınma odaklı hareket etmesini sağlamaktadır. 1990'lı yıllarda yapılan bir çalışmaya göre, yerel yöneticiler başarı oranlarına göre maaş almaktadırlar. Başarıdaki ana kıstas ise, aynı seviyedeki ilçelerden daha hızlı büyümektedir. Bir başka deyişle, ilgili yöneticiler arasında kazanç odaklı yoğun bir rekabet oluşturulmuştur (Oktay, 2024: 137-138).

Çin'in devasa büyüklüğü, her ne kadar yöneticilerin kontrol edilebilirliğini zor kılssa da, yukarıda da açıklandığı gibi çeşitli faktörlerle başarı odaklı bir ekosistem oluşturulmuş durumdadır. Dahası, hareket alanları geniş bırakılan çevre yöneticileri ekseriyetle endüstrileşme eğilimi göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak, 31 eyaletin 27'sinde otomobil üretimi yapılmaktadır. Çin, en çevreden merkeze kadar bütün yönetim birimlerinde planlı bir sistem uygulayarak, bu birimlerin yöneticilerine verdiği eğitim sonrası, hareket alanlarını geniş bırakarak inisiyatif almalarını tercih etmektedir. Bu politikanın sonucu olarak, ödül-ceza sisteminin de etkisiyle neredeyse bütün idari birimlerde sanayi sektörü hızlı bir gelişim göstermiştir. Çin'in bütün idari birimlerinde endüstrileşme hareketlerinin görülmesi, bir başka anlatıya göre, yarış içindeki yöneticilerin diğer idari birimlerde başarılı-başarısız olan süreçleri izleyerek, ona göre politika izlemelerini sağlamaktadır. Bu deney politikası, yöneticilerin başarılı politikaları ve projeleri fark edip, onlara göre aksiyon almalarını sağlamaktadır (Oktay, 2024: 144-148).

Çin'in kalkınma sürecinde adından en çok söz ettiren konuların başında, işgücü maaliyetleri gelmektedir. Ucuz işgücü, Çin'e üretim sürecinde düşük maaliyet avantajı sağlayarak, 2023 itibariyle 3,51 trilyon dolar olmak suretiyle, dünyanın en büyük ihracatçısı olma özelliğini kazandırmıştır (Dünya Bankası, 2023).

Çin'in ucuz işgücü sağlamasında belli başlı faktörler bulunmaktadır. Daha önce de açıklandığı gibi devasa nüfusu, işgücünde Çin'e büyük bir avantaj sağlamaktadır. Çin, 2023 itibariyle, 740,4 milyon çalışan nüfusuyla dünyanın en büyük insan gücüne sahip ülkelerinin başında gelmektedir (Textor, 29. 02. 2024).

Çin'in bu devasa nüfusu kullanarak işgücü avantajını oluşturması, reform dönemiyle doğru bir çizgide ilerlemiştir. Reformların başladığı dönemin başında, Çin'de kişi başına

düşen yıllık gelir 150 dolar civarındadır. Aynı dönemde bu oran, ABD’de 10,000 dolar civarındadır. Bir başka deyişle, Çinli insanların geliri günlük yarım doların altındadır. Reformların başladığı 1978 yılında, ülkede 400 milyon kişi çalışıyordu. Bu kişilerin 130 milyon kadarı endüstriyel alanlarda çalışırken, 270 milyon insan da tarımsal alanlarda çalışıyordu. Endüstriyel kesimde çalışanların gelir oranlarının yüksek oluşu, tarımsal alanlarda çalışan kişileri de bu sektörlere çekmiştir. Bu durum, çoğunlukla kentlerde bulunan sanayi sektörlerine olan rağbeti tedrici olarak artırmıştır. Bu durum, işverenlerin ücretleri düşük tutmasında önemli bir etken olmuştur (Oktay, 2023: 115-116).

Çin’in bu büyük istihdam ağına bakıldığında, işçilerin kentliler ve göçmenler olarak ikiye ayrıldığı gözükmemektedir. Göçmen işçiler, yukarıda da denildiği gibi endüstri alanlarının gelirinin fazla olması nedeniyle kırsal bölgelerden şehirlere göç ederek, buralarda çalışmaktadırlar (Oktay, 14. 01. 2022). 2018 yılına gelindiğinde, Çin kentlerinde, kırsal kökenli çalışan sayısı 280 milyon civarındadır (Oktay, 2023: 116).

Çin reformu sonrası, bu kırsal kesimden kentlere gelen işçiler, Çin kalkınması için büyük bir anlam ifade etmiştir. Bu göçmen işçiler, zor şartlar altında kırsaldan kente gelip tutunmaya çalışmışlardır. Örneğin, fabrikada işe giren işçiler, uzunca bir süre ilk bir ay deneme sürecine tutularak bu süre zarfında yarı asgari ücret almaktalardı (Guang, 2017: 32). Bu işçilerin sosyal hakları da oldukça kısıtlıydı. 2005 yılında göçmen Çinli işçiler arasında, sağlık ve emeklilik sigortası olanların oranı yüzde 20’yi bulmuyordu (Oktay, 2024: 153).

Hükümet, Çinli göçmen işçilerin içinde bulundukları negatif ayrımcılığa karşı, 2007 tarihli *İstihdamı Destekleme Yasası* ile önlem almaya çalışmıştır (Oktay, 2024: 154). Bu yasanın akabinde, 2008 tarihli *İşçi Sözleşmesi Yasası*, işçilerin konforunu artırmaya yönelik önemli biri yasa olarak ortaya çıkmıştır. Bu yasayla birlikte, işçilerin deneme süreleri kısaltılmış ve deneme sürecinde işçilerin alacağı ücretler, normal çalışanların yüzde 80’i düzeyine çekilmiştir. Dahası; bu sözleşmeyle birlikte aynı işletmede 10 yıldan fazla işçilerin sözleşmeleri koruma altına alınıp, işten çıkarılma durumunda da tazminat alabilme hakkı kazanmışlardır (Benli ve Topkaya, 2011 :189-191).

Çin’in 2000’li yılların ikinci yarısında işçi haklarıyla alakalı yaptığı düzenlemeler, Çin reformunun en kilit bileşenlerinden ucuz işgücü özelliğini kaybedeceği şeklinde yorumlanmıştır. Bu düzenlemelerin yanında, ülke ekonomisinin mütemadiyen büyük büyüme oranlarına ulaşması, kişi başına düşen milli gelirde de büyük bir artışa sebep

olmuştur. 1978 yılında 156 dolarken, 2023 yılında 12,614 dolara ulaşmıştır (Dünya Bankası, 2024). Çin’de ücretlerin artmasındaki temel faktörlerden biri de, 2004 yılında asgari ücretle alakalı yapılan düzenlemedir. Çin, bu düzenleme sonrası asgari ücretleri düzenli olarak artırma eğiliminde olmuştur (Oktay, 2023: 118-119).

1.4. Yükselen Ülke Çin: Meydan Okuyucu Bir Güç

Sonuç olarak, 1978 sonrası başlanan reformist hareketle birlikte adeta dünyanın üretim üssü haline gelmiştir. Çin, bu politikayla birlikte uzun yıllar yüksek büyüme rakamlarına ulaşmış, dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Çin, 2008 krizi sonrası uluslararası sistemdeki bu rolünde revizyona giderek, kapasite fazlasını çevre ülkelere taşımıştır. Çin, bu tarihe kadar uluslararası sistemde radikal bir pozisyon almaktan imtina etse de, Kuşak ve Yol girişimi sonrasında oyun kurucu küresel bir güç olma iddiasını ortaya koymuştur (Çaşkurlu, 2022: 1392).

Çin; Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumların lokomotifliğini yaptığı mevcut uluslararası sisteminde edilgen bir aktördür. 2008 krizinden büyük dersler çıkaran Çin; Kuşak ve Yol ile bu kurumlara, yukarıda da açıklanan kurumlarıyla meydan okumaktadır (Ünlü, 2023: 91).

Çin, Kuşak ve Yol İnisiyatifi sonrası, kapasite fazlasını üye ülkelere taşıyarak üretiminin hızını yavaşlatmıştır. Buna paralel olarak, 2010’lu yıllarla beraber büyüme hızındaki yavaşlama devam etmiştir. Bu yavaşlamaya karşın Çin’in uluslararası sistemdeki konumu güçlenmeye devam etmiştir. Kuşak ve Yol ülkeleri, ekonomik koridorların altyapı yatırımlarının artmasıyla birlikte giderek birbirine entegre olmuştur. Çin ekonomisi, bu entegrasyon süreciyle beraber ihracat ve ithalat oranlarında yüksek bir ivme yakalamıştır. 2013 yılında 2,35 trilyon dolar olan ihracat, 2023 itibariyle 3,51 trilyon dolara ulaşmıştır. Öte yandan, 2013 yılında 2,12 trilyon dolar olan ithalat, 2023 itibariyle 3,13 trilyon dolara ulaşmıştır. Çin ekonomisi, bu 10 yıllık süreçte neredeyse iki katına çıkarak 9,57 trilyon dolardan 17,79 trilyon dolar büyüklüğe ulaşmıştır (World Bank, 2024).

Tablo 1.5. Çin’in Temel Ekonomik Göstergeleri (2013-2023)

	2013	2015	2018	2020	2023
GSYH (trilyon dolar)	9.57	11.06	13.89	14.69	17.79
Büyüme hızı (%)	7,8	7	6,7	2,2	5,2
İhracat (trilyon dolar)	2,35	2,36	2,66	2,73	3,51
İthalat (trilyon dolar)	2,12	2	2,56	2,37	3,13

Kaynak. (Dünya Bankası, 2024).

Çin, 1978 sonrası tedrici bir büyüme grafiği çizerek, dünyanın en büyük ihracatçısı ve en büyük ikinci ekonomisi olmayı başarmıştır. Çin'in uluslararası sistemdeki bu edilgen rolü, Kuşak ve Yol girişimi sonrası yerini uluslararası sisteme meydan okuyan bir düşünsel altyapıya bırakmıştır (Çaşkurlu, 2022: 1405). Çin; bu dönemle beraber ABD'nin liderliğini yaptığı küresel ekonomik sistemin IMF ve Dünya Bankası gibi temel aktörlerine karşı, kendi kuruluşlarıyla meydan okumuştur.

ABD, Çin'in bu meydan okuyucu politikasına karşı Donald Trump dönemiyle beraber sert bir pozisyon almaya başlamıştır. ABD, bunun akabinde 2018 yılında Çin'den ithal ettiği ürünlere ek gümrük tarifesi yapmak ve ürünleri kısıtlamak suretiyle ticaret savaşlarını başlatmıştır. Ticaret savaşları, iki ülkenin de getirdiği kısıtlamalarla oldukça büyük bir noktaya varmıştır. Ticaret savaşlarının başladığı 2018 yılında, iki ülke arasındaki ticaret hacmi 640 milyar dolarken, bunun yüzde 54'ü tarife artışlarının etkisi altında gerçekleşmiştir (Şanlı ve Ateş, 2020: 86-87). Buna mukabil, ABD'nin Çin'le olan etkileşimi büyüklüğünü korumaya devam etmektedir. ABD'nin 2022 itibariyle Çin'den ithal ettiği malların değeri 500 milyar doların üzerindedir (Gökkoyun ve Okay, 09. 11. 2023).

ABD'nin, uluslararası sistemin en kilit aktörlerinden biri olan Çin'e karşı 2018 sonrası aldığı pozisyon, Çin'in Kuşak ve Yol sonrası yaşadığı paradigma değişikliğinin en önemli tezahürlerinden biridir (Çaşkurlu, 2022: 1410). Çin, görüldüğü üzere mevcut uluslararası sistemin ılımlı ve işbirlikçi rolünü, meydan okuyucu bir noktaya taşımıştır. Bu durumun temel sebebi, Çin'in yaşadığı kapasite artışı ve uluslararası sistemde bir alternatif olabilme iddiasını diğer ülkelere kabul ettirebilmesidir (Tokatlı, 2023: 296).

2. BÖLÜM

2. ULUSLARARASI KALKINMA YAPISINDA ÇİN: BİR KALKINMA İŞ BİRLİĞİ YÖNTEMİ OLARAK PEKİN UZLAŞISI

Çin kalkınma tecrübesi, beraberinde önemli tartışmaları da ortaya çıkarmıştır. Çin'in kendine özgü dinamikleri, bu kalkınma sürecinin yeni bir paradigma oluşturduğu düşüncelerini meydana getirmiştir. Jashua Cooper Ramo (2004), bu kalkınma sürecini ilk defa *Pekin (Beijing) Uzlaşısı* şeklinde isimlendirmiştir. İlerleyen süreçle beraber Pekin Uzlaşısı kavramı, Neoliberal kalkınma yaklaşımıyla giderek daha fazla kıyaslanmaya başlanmıştır. İki kalkınma yaklaşımının küresel güney ülkelerindeki varlığı, oldukça önemli tartışmalar meydana getirmiştir. Bu noktada Güney-Güney iş birliği ve Kuzey-Güney iş birliği kavramları giderek önem kazanmıştır.

Güney-Güney iş birliği kavramı; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, kalkınma süreçlerinde birbirleriyle kurdukları iş birliğini tanımlamaktadır. Tanım, ilk kez 1960'larda ortaya çıkmıştır. Güney-Güney iş birliği; gelişmekte olan ülkelerin koordineli bir şekilde kalkınma vizyonu ortaya koyarak, birçok alanda ortak girişimleri hayata geçirmeyi tasavvur etmektedir. Bu girişimlerin başında, kalkınma sürecinin en temel gereksinimlerinden olan altyapı yatırımları gelmektedir. Bu iş birliği, ilişki içine giren ülkeler arasında bilgi birikimini aktarmayı hedefleyen, çok taraflı ortaklıkları işaret etmektedir (Tekin ve Dolu, 2020: 69).

Güney-Güney iş birliği; kavramsal olarak tek bir tanıma sahip olmamakla birlikte, yer yer gelişmiş ülkeleri de içerebilen, hareket alanı geniş bir kavramdır. Bu kavram için 1955 yılı tarihli *Bandung Konferansı*¹¹ önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bandung Konferansı'nda bir araya gelen devletler; küresel kuzey ülkelerine bağımlılığı azaltacak, eşit uluslar arasında gerçekleşen bir inisiyatif üzerinde durmuşlardır. (Tekin ve Dolu, 2020: 69). Güney-Güney iş birliğinin temel amaçları şu şekilde sıralanabilir (United Nations, 12. 09. 2024):

¹¹ Endonezya'nın Bandung şehrinde 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde gerçekleşen konferans. Konferans; Asya ve Afrika ülkeleri bir araya getirmek suretiyle, Soğuk Savaş'ın çift kutuplu yapısına karşı bir irade koymak açısından önemli ve kritik bir eşiktir (Murat, 2018: 367-368).

1. Küresel Güney ülkelerinin kalkınma sorunlarını çözebilmek amacıyla yaratıcı ve teknolojik kapasitelerini artırarak kendi kendilerine yetebilmelerinin önünü açmak,
2. Küresel Güney ülkeleri arasındaki bilgi paylaşımı ağının artırılması sağlanarak, iş birliği içindeki ülkelerin birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmasını sağlamak,
3. Az gelişmiş ülkelerin kronik sorunlarına çözümler getirerek, bu ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmak.

Güney-Güney iş birliği anlayışı, Kuzey-Güney ilişkilerinden büyük bir farklılık göstermektedir. Kuzey-Güney iş birliği anlayışı, hiyerarşik, dikey bir ilişki şeklinde ilerlemektedir. Buna mukabil, Güney-Güney iş birliği yatay ve eşit bir şekilde ilerlemektedir. Bu iş birliği; proje odaklı, diyalog kanallarının sürekli açık olduğu, ön koşulların asgari bir seviyeye indirilmesi gibi pragmatik ve üretken bir çizgidedir (Dolu, 2019: 12).

Tablo 2.1. Kuzey-Güney İş Birliği ve Güney-Güney İş Birliği'nin Farkları

	Kuzey-Güney İş Birliği	Güney-Güney İş Birliği
Önceliklerin Belirlenmesi	Strateji tabanlı	Talep tabanlı
Sektörel Odak	Sosyal sektörel ve yönetim	Altyapı başta olmak üzere üretken sektörler
Yaklaşım	Proje yardımı yerine geçen program yardımı	Genellikle proje yardımı
Diğer Akışlarla İlişkisi	Kalkınma yardımlarıyla imtiyazsız resmi olmayan akışların ayrılması	İmtiyazsız akışlarla karışık melez girdiler
Politika Şartlılığı	Genel olarak bulunmaktadır	Genel olarak kaçınılır

Kaynak: (Agenda 2030, 2017: 19-20 aktaran Dolu, 2019: 12).

Çalışmanın ikinci bölümünde, Pekin Uzlaşısı kavramı ve küresel güney ülkelerindeki karşılığı, karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilecektir. İlk olarak; Pekin Uzlaşısının, Neoliberal kalkınma anlayışının iki adımı olan Washington Uzlaşısı ve Post-Washington Uzlaşısı kavramlarıyla karşılaştırması yapılacaktır. Daha sonra, Çin kalkınma iş birliğinin küresel düzendeki karşılığına yoğunlaşılacaktır. Bu kısımda ilk olarak Çin kalkınma iş birliğine yöneltilen *Borç Tuzağı Diplomasisi* anlatısı ele alınacaktır. Son olarak, Pekin Uzlaşısı ve Neoliberal kalkınma yaklaşımının küresel güney ülkelerindeki karşılığı analiz edilecektir.

2.1. Pekin Uzlaşısı ve Neoliberal Kalkınma Modeliyle Etkileşimi

Çin, 1978 yılıyla beraber ekonomik reform sürecine başlayan Çin, geçtiği 40 yılı aşkın sürede düşük gelirli bir ülkeden dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücü haline gelmeyi başarmıştır. Bu ekonomik reform süreciyle birlikte 218 milyar dolar olan GSYH'sini 17 trilyon dolara çıkaran Çin, aynı zamanda kişi başına düşen milli gelirini de 228 dolardan 13000 dolar seviyesine çıkarmayı başarmıştır (Dünya Bankası, 2023). Birinci bölümde de anlatılan bu kalkınma süreci, Jashua Cooper Ramo (2004) tarafından Pekin Uzlaşısı şeklinde adlandırılmıştır.

Çin kalkınma tecrübesinin Pekin Uzlaşısı adını alarak kavramsallaştırılması, beraberinde bu kavramın Neoliberal kalkınma modelinin iki bileşeni olan Washington Uzlaşısı ve Post-Washington Uzlaşısı kavramlarıyla karşılaştırılmasını da sağlamıştır. Bu iki kavramla Pekin Uzlaşısı kavramının temel özellikleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar, yer yer birbirleriyle girift bir ilişki içinde olduklarına yönelik düşünceler ortaya çıkarmıştır. Öte yandan, Pekin Uzlaşısının ayırt edici unsurları, bu kavramın Neoliberal kalkınma anlayışından farklı bir model olduğuna işaret etmektedir.

2.1.1. Pekin Uzlaşısı

Çin'in Pekin Uzlaşısı olarak adlandırılan bu ekonomik reform programının kendine has özelliklerine bakıldığında, ülkelere kalkınma sürecinde sabit reçeteler sunmaması öne çıkmaktadır. Pekin Uzlaşısı, her ülkenin yapısının farklı olduğunun altını çizerek, ihtiyaçlarının da bununla doğru orantıda değişkenlikler göstereceğini ifade etmektedir. Bu anlamda Pekin Uzlaşısının; ideolojisi olmayan, kalkınma ve inovasyon odaklı pragmatik bir yaklaşım olduğu söylenebilir (Myradov, 2021: 64). Pekin Uzlaşısı; bütün bu farklılıklarına rağmen Washington Uzlaşısına benzer şekilde sadece ekonomik odaklı değil; politika, yaşam kalitesi ve küresel güç dengesi gibi kavramlara da yorumlamalar getirmektedir (Ramo, 2004: 5).

Çin'in benimsediği ekonomik reform setinin farklılığını anlayabilmek için Çin'in ekonomik yapısını kavramak oldukça önemlidir. Çin'in Deng Xiaoping'le birlikte Komünizm'den Liberalizm'e geçiş öncesi, Doğu Avrupa ve üçüncü dünyanın aksine eğitim ve sağlık gibi temel göstergeleri oldukça iyi bir durumdaydı. Daha sonra kurulan liberal rejim, önceki rejimin müktesebatını da bünyesine katmıştır. Çin, liberalleşme öncesi toplumundaki yoksulluğu bertaraf etmek için önemli girişimler ortaya koymuştur (Öztürk, vd., 2006: 68).

Çin'in liberalizasyon sürecinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, kendisi gibi kalkınma sürecinde olan ülkelerden ziyade ciddi bir krizle karşı karşıya kalmadan, kendi hür iradesiyle ve halkın yüksek teveccühünü almak suretiyle reformlarını gerçekleştirmesidir. Dahası; Çin, diğer kalkınma sürecindeki ülkeler gibi bu süreci uluslararası finansal kuruluşlar eliyle gerçekleştirmemesiyle de ayrılmaktadır (Öztürk vd., 2006: 68).

Çin'in reform sürecindeki önemli bir farklılığı da, otokratik devlet yönetimi içinde serbest piyasa ekonomisinin pozisyonudur. Çin'de 1978 reformları sonrası serbest piyasa ekonomisi, tedrici olarak uygulamaya geçilmiştir. Öte yandan bu süreç, Çin'in sosyalist olan siyasal yapılanmasının gözetimi altında gerçekleşmiştir. Çin'in reform sürecinin, Çin'e özgü bir şekilde, otokrat devlet yönetiminin varlığı altında liberalizasyonun gerçekleştiği bir süreç olduğu anlaşılmaktadır (Kaya, 2021: 100).

Çin'in kendi inisiyatifiyle geçtiği liberalizasyonla beraber, devlet hala ekonomiyi kontrol eden bir güçtü. 1990'lı yıllara gelindiğinde Çin devletinin teknoloji alanı başta olmak üzere büyük şirketler üzerindeki hakimiyeti devam etmekteydi. Buna mukabil stratejik olmayan şirketler üzerinde ise özelleştirmeler yapılmaktaydı. Çin'in elinde tuttuğu devlet şirketleri üzerinde sanayi bazlı üretim sağlamaya yönelik girişimleri, bu şirketlerin ülkeye yaptığı katkıda büyük artışlar sağlamıştır (Myradov, 2021: 65).

Çin'in liberalizasyonu uygulamaya başladığı bu süreç, her ne kadar Washington Uzlaşısıyla aynı gözüксе de, Çin'in bu politikaları Washington Uzlaşısından oldukça önemli farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Çin'in liberalizasyonu uygularken kendine has bir yöntem kullanarak kendi yapısına göre harmanladığı bir reform programı ortaya çıkardığı görülmüştür.

Ramo'nun bu ismi seçmesinde temel neden, Çin'in kalkınma anlayışının Washington Uzlaşısı kavramından çok daha farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Myradov, 2021: 64). Pekin Uzlaşısının Washington Uzlaşısından temel farklılığı, Çin'in kalkınma sürecinde uygulayacağı politikaları kendi kararıyla almış olmasından kaynaklanmaktadır. Pekin Uzlaşısının bu farklılığı, kalkınma sürecinde olan ülkeler tarafından ilgi çekmesine neden olmaktadır (Öztürk vd., 2006: 67). Aynı zamanda Ramo, Pekin Uzlaşısının bir doktrin olarak nitelenemeyecek kadar esnek olduğunun da altını çizmektedir. Ramo'ya göre Pekin Uzlaşısı, Çin'in kalkınma politikalarını tanımlamak için kullanılmıştır. Çin'in bu kalkınma politikaları 5 madde halinde sıralanabilir (Williamson, 2012: 5-6):

1. Aşamalı reform.

Stanley Fisher; ekonomik bir programın iyi bir şekilde uygulanabilmesi için üç bileşenin öneminden bahsetmektedir. İlk olarak teknik olarak yeterli olması büyük önem arz etmektedir. Fisher'a göre bir diğer bileşen de siyaseten bu sürecin desteklenmesidir. Son olarak da bu programın halk tarafından içselleştirilmesi bir diğer önemli noktadır. Bahsedilen bileşenlerin başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için, yaşanılacak değişimin ani bir refleksten daha ziyade, mevcut kaynakların doğru bir tahlilini yapmak suretiyle peyderpey gerçekleştirilmesi önemlidir (Kaya, 2021: 150). Çin'in liberalizasyonu uygulamaya başladığı süreç, emsal ülkelerde görülen şok bir terapiden daha ziyade kademeli bir şekilde gerçekleşmiştir. (Öztürk vd., 2006: 68).

Çin'in kalkınma tecrübesi sürecinde gerçekleştirilen reformlar, farklı aşamalarla gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1978 sonrası gerçekleştirilen reformlar, ilk olarak tarım üretimini hedef almıştır. Bu noktada yapılan reformlar, bir süre sonra kentlerde de uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra, Çin'in küresel ekonomik sisteme entegre olma süreci, ilk olarak özel ekonomik bölgeler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Çin'in özel ekonomik bölgeleri, doğrudan yabancı yatırımcıların ülkeye gelmesi ve ülkenin geri kalan kısmına göre rahat bir ticaret ortamı oluşmasını sağlamıştır. Çin'in siyasi iradesi, bu atılan adımların ardından ülkenin geri kalanına da reformları sirayet ettirebilmiştir.

2. Yenilikçilik ve deneysellik.

Çin'in reform süreciyle beraber dünyanın en hızlı büyüyen ülkelerinin başını çekmesinde hiç şüphesiz yenilikçi ve deneysel pozisyonu büyük bir öneme sahiptir. Çin, kalkınma sürecinde pragmatik bir şekilde deneme-yanılma yöntemini mütemadiyen kullanmıştır. Bu süreçte başarılı olan politikaları devam ettiren Çin, başarısız olan politikaları da uygulamayı bırakmıştır (Huang, 2010: 38). Çin'in kalkınma politikalarında uyguladığın bu özelliği; Mao Zedong döneminden itibaren etkisini göstermiştir. Mao Zedong döneminde istenilen kalkınma ihtiyacı, Çin'in birçok farklı politikayı denemesini olanaklı kılmıştır. Mao Zedong, bu ihtiyaç için Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sürecinde SSCB'den etkilenecek merkezi yönetimin ağırlıklı olduğu bir kalkınma anlayışı sergilese de, Büyük İleri Atılım sonrasında bu anlayış yerini daha özerk bir pozisyona bırakacaktır. Mao'nun bu deneyci ve yenilikçi duruşu; 1978 sonrasında da devam edecek ve Çin kalkınma tecrübesinin en karakteristik özelliklerinden biri haline gelecektir. Nitekim,

3. İhracata dayalı büyüme

İhracat, Çin büyümesinin en önemli sacayaklarından biridir. Çin'in liberalizasyon süreciyle beraber dünyanın üretim fabrikası haline gelmesi, ihracatında çok büyük bir artışa sebep olmuştur. Çin'in ihracatı, birinci bölümde de anlatıldığı gibi 1982 yılında 23 milyar dolar civarındayken 2022 yılına gelindiğinde 3.7 trilyon dolar oranına ulaştığı görülmektedir. İhracat, Çin'in son 40 yılda yakaladığı yüksek büyüme başarısıyla paralel bir seyir izlemiştir.

Çin'in Deng Xiaoping sonrası küresel sisteme aşamalı bir şekilde geçiş yapması, ülkenin 1980'lerle birlikte başlayan büyüme trendinde ihracatın, en önemli belirleyicilerden biri olmasını sağlamıştır. Reformların uygulanmaya başlandığı 1978'ten sonra ihracat büyük bir artış yaşamıştır. Reformların başladığı 1978 yılındaki ihracat 9.75 milyar dolar seviyesindeyken, 2 yıl sonra 18.12 milyar dolara çıkmıştır. Öte yandan bu ihracat düzeyi, 1990 yılına gelindiğinde 62.09 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (China Ability, aktaran Çalık 2011: 196). Çin'in ihracatı, küresel sisteme entegre olduğu ölçüde giderek artan bir şekilde ilerlemiştir. Bu bağlamda ülkenin 2001 yılında DTÖ'ye üye olması, çok önemli bir kritik eşiiktir. 2001 yılında 272.06 milyar dolar ihracat yapan Çin, örgüte üye olmasının ardından ihracatındaki büyüme ivmesi oldukça kuvvetli bir şekilde hızlandırmıştır.

Tablo 2.2. Çin'in İhracatı (2001-2023)

	2001	2005	2010	2015	2020	2023
Çin'in İhracatı (Milyar Dolar)	272.06	773.34	1.65 (Trilyon Dolar)	2.36 (Trilyon Dolar)	2.73 (Trilyon Dolar)	3.51 (Trilyon Dolar)

Kaynak: (Dünya Bankası, 2024).

Görüldüğü üzere, Çin'in ihracatında 2000'lerde yaşanan gelişmeler çok önemli bir rol oynamıştır. DTÖ'ye üye olunmasıyla başlanan süreç, Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin 2013 yılında duyurulmasının ardından giderek hızlanmıştır. Çin'in ihracatındaki bu büyüklük, ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyüme hızları yakalayabilmesinin de en temel itici güçlerinden biri olmuştur.

4. Devlet kapitalizmi

Pekin Uzlaşısının en karakteristik özelliklerinden bir tanesi de devlet kapitalizmidir. Devlet kapitalizmi kavramı, temel olarak şirketlerin hâkim bir siyasi irade tarafından yönetilmesi yahut kontrol edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Devlet kapitalizmi, siyasi

iradelerin kaynakları yönetmesi, iş oluşturulması ve sürdürülebilir olması için muhtelif sektörlerde devletin himayesindeki şirketlerin kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Bu anlamda devlet, piyasaları siyaseten kendini güçlü kılmak ve zenginlik oluşturmak için kullanarak, rekabetin önüne geçmek için sanayinin ekonomik ve yasal kontrolünü gerçekleştirir. Çin, yaşadığı reform süreciyle beraber planlama anlayışını tam olarak terk etmeyerek belirlenen sektörlerde özel teşebbüsün önünü açsa da, stratejik öneme sahip sektörlerde kontrolünü sürdürmüştür. Çin'in elinde tuttuğu stratejik sektörler arasında altyapı, temel endüstriler, ileri teknoloji, finans ve bankacılık, dış ticaret ve uluslararası ekonomik iş birliği ve yeni malzeme teknolojileri sektörleri sıralanabilir (Subaşı, 2021 :2).

Çin devleti, 1980'li yıllarda birçok şirketi özelleştirerek liberalizasyon sürecinin önünü açmıştır. Buna mukabil, ülkenin en stratejik kuruluşları devlet yönetiminde kalmaya devam etmiştir. Öte yandan, Çin devleti, reform sürecinin uygulanmaya başlamasıyla birlikte -Mao dönemindeki gibi salt planlamacı olmasa da- özel sektörün yatırım yaptığı alanlarda düzenleyici bir pozisyonda olmuştur. Bir başka deyişle, Çin devleti liberalizasyon süreciyle birlikte, Mao dönemindeki hakim pozisyonunda kısmi bir güç kaybına razı olsa da; yatırımcı rolünü devam ettirmiş, özel sektörün varlığında da yönlendirici bir rolde olmuştur.

5. Otoriterlik

Çin'de 1978 sonrası uygulanan reformlar, Çin toplumunun önemli bir kısmı tarafından desteklenmiş olsa da, hükümetin politikalarına karşı toplumun çeşitli kesimlerinden de önemli tepkiler gelmiştir. Özellikle 1989 yılında yaşanan ve sonucunda birçok insanın hayatını kaybettiği Tiananmen Olayları bunun en önemli örneklerinden biridir. Çin her ne kadar liberalizasyon süreci sonrası devletin daha az merkezde olduğu bir gerçekliğe geçiş yapsa da, siyasi iradenin gerekli gördüğü zaman otoriter bir noktaya geçiş yaptığı görülmektedir.

2.1.2. Pekin Uzlaşısını Neoliberal Kalkınma Anlayışından Ayıran Unsurlar

Neoliberal kalkınma yaklaşımı, özellikle 1980'lerden sonra dünya üzerinde hâkim kalkınma anlayışı haline gelmiştir. Bu süreçte, yaklaşım için iki önemli tanımlama yapılmıştır. Bunlar, Washington Uzlaşısı ve Post-Washington Uzlaşısı kavramlarıdır.

Washington Uzlaşısı kavramı; 1970'li yıllarda ortaya çıkan ve 1980'li yıllardaki borç

kriziyle beraber tüm dünyaya yaygınlaşan neoliberal politikaları açıklamak maksadıyla, ilk defa John Williamson tarafından 1989 yılında kullanılmıştır (Güç, 2022: 11). Washington Uzlaşısının 10 temel ilkesi ise şu şekildedir (Williamson, 2000: 252-253):

- Mali disiplin
- Kamu harcamalarında önceliğin eğitim, sağlık ve altyapıya verilmesi
- Vergi reformu
- Piyasa tarafından belirlenen pozitif faiz oranları
- Rekabetçi döviz kuru
- Ticaretin liberalizasyonu
- Doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi
- Kamu şirketlerinin özelleştirilmesi
- Mülkiyet Haklarının Korunması
- Deregülasyon

1990'lı yıllara gelindiğinde Washington Uzlaşısının bu ilkeleri, Sovyetlerin yıkılması sonrası Doğu Avrupa ülkeleri de dahil olmak üzere birçok farklı ülkede uygulanmıştır. Bu ülkelerde uygulanan mali ve parasal korumacılık, fiyat istikrarını sağlama konusunda başarılı olsa da büyüme noktasında başarılı olamamıştır (Palabıyık, 2009: 80). Buradan da görüleceği üzere Washington Uzlaşısının önerdiği reçete; yavaş büyüyen, yüksek enflasyonun yaşandığı ve gelir adaletsizliğinin olduğu bir ekonomik durumu oluşturmuştur. Dahası; her ülkeye değiştirilmeden, aynı şekilde sunulan bu reçeteyi kullanan ülkeler; ticari engellerin kaldırılmasıyla birlikte, gelişmiş ülkelerin verimli ve maliyeti daha düşük ürünleriyle mücadele edememelerinden dolayı, üretim hızlarında önemli bir düşüş yaşamışlardır (Myradov, 2021: 56).

Çin'in liberalizasyonu benimsemeye başladığı 1978 sonrası, 1980'lere gelindiğinde Washington Uzlaşısının önerdiği ilkeleri bir ölçüde de olsa da uygulamaya başlamıştır. Dani Rodrik (2006: 975), Çin ve Hindistan gibi birtakım ülkelerin serbest piyasanın kurallarını sınırlı olmak suretiyle kullandıklarını belirtmektedir. Çin'in bu süreçte, kendisi gibi liberalizasyonu yeni uygulamaya başlayan ülkelere farklı biçimde “şok terapi” reformunu uygulamayarak Washington Uzlaşısını kendisine has bir biçimde uyguladığı görülmüştür

(Öztürk vd., 2006: 67).

Çin; yukarıda bahsedilen farklılıkların yanı sıra, bu reformlar arasında bazılarını ciddi bir şekilde uygulamıştır. Özellikle eğitim ve sağlık başta olmak üzere bütçe açığının azaltılması ve vergi reformu hususlarında önemli atılımlar yapmıştır. Örneğin, 1980'lerin başında yüzde 60'larda olan okur-yazarlık oranı, 2022 itibariyle yüzde 96,3'e yükselmiştir. Aynı süreçte sağlık alanında yaşanan gelişmeler de, erken 1980'lerde 60'ların başında olan yaşam süresinin 2022 itibariyle 78'e çıkmasında önemli rol oynamıştır. Çin hükümeti; bu gelişmelerin yanında vergi reformu sonrası vergi oranını yüzde 17 yapmak suretiyle vergiyi tabana yayarak önemli gelirler elde etmiştir (Myradov, 2021: 57; Ticaret Bakanlığı, 2023: 5).

Çin, yukarıdaki politikalarına tezat biçimde Washington Uzlaşısının ilkelerinden olan faizin piyasa tarafından belirlenmesi hususunu uygulamamaktadır. Faiz oranları, devlet tarafından kontrol altında tutulduğu için bu ilke önceki ilkelerden ayrılmaktadır. Çin, Rekabetçi döviz kuru ilkesinde de devletin müdahil olması nedeniyle uygulanmadığı görülmektedir. Çin'in bu ilkelerdeki duruşu, belli kesimlerce liberalizasyon karşıtı olarak nitelenmektedir (Myradov, 2021: 57).

Çin, bu iki ilke gibi ticaret liberalizasyonu hususunda da esneklik göstermiştir. Deng Xioping'in iktidara geldiği 1978 sonrası ülke dışarıya açılıp, dış ticarete büyük bir artış yaşamıştır. Deng'in iktidara geldiğinde dış ticaret yüzde 8 seviyesindeyken, 2022 yılı itibariyle yüzde 38 seviyesine ulaşarak dünyanın en fazla ticaret yapan ülkesi konumundadır (Macrotrends, 2023). Çin, 2022 yılı itibariyle 3,6 trilyon dolarlık ihracat hacmiyle dünyada ilk sırada yer alırken, 2,7 trilyon dolar büyüklüğündeki ithalat hacmiyle de ikinci sırada yer almaktadır. Aynı süreçte 6,3 trilyon dolarlık bir dış ticaret hacmine ulaşan Çin'in dünya ticaretindeki payının yüzde 13 olduğu görülmektedir (İMMİB, 2023).

Washington Uzlaşısının teşvik ettiği önemli bir husus olan doğrudan yabancı yatırım, Çin tarafından -özellikle liberalizasyon sürecinin ilk döneminde- önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir. Çin; doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde büyük bir teknolojik birikim yapan ve üretim hızını önemli ölçüde yükseltmesinin yanı sıra, sanayileşmesi de giderek artırmıştır. Çin, liberalizasyonun yeni başladığı bir yıl olan 1982'de 430 milyon dolar doğrudan yabancı yatırımı ülkesine çekerken, 2022 yılında bunu 180 milyar dolar seviyesine çıkararak Amerika Birleşik Devletleri'nin ardından ikinci olmuştur (Myradov,

2021: 58; Dünya Bankası, 2023).

Çin, bir diğer önemli madde olan Kamu şirketlerinin özelleştirilmesi konusunda önemli atılımlarda bulunsa da en önemli şirketlerinin özelleştirilmesini gerçekleştirmemiştir. Çin’de 1949 ve 1978 arası döneminde işletmelerin tamamına yakını devletin kontrol altında kalmıştır (Korkmaz, 2022: 31). 1978 yılından sonra yaşanan gelişmeler, Kamu kuruluşlarının da peyderpey özelleşmesinin önünü açmıştır.

Washington Uzlaşısının bir diğer maddesi de mülkiyet haklarının korunmasıdır. Çin, Komünist devrimin gerçekleşmesiyle beraber tamamen kamulaştırılmıştır. 1978 sonrası yaşanan dönüşümle birlikte, ülkede mülkiyet haklarının da önü açılmaya başlanmıştır. Özellikle 1984 tarihli Ekonomi Sistemi Reformu gibi gelişmeler, Çin’deki bu yeni gerçekliğin önünü açmıştır (Saray ve Gökdemir, 2007: 663).

Son olarak, Washington Uzlaşısının deregülasyon maddesi öne çıkmaktadır. Çin kalkınma tecrübesinin en kilit noktalarından birisi, devletin ekonomi politikalarındaki etkisidir. Her ne kadar 1980’li yıllarla beraber özel ekonomik bölgelerin yaygınlaştırılması ve kimi kamu şirketinin özelleştirilmesi gibi gelişmeler yaşansa da, Çin’de deregülasyon politikasının güçlü bir şekilde uygulandığını söylemek mümkün değildir.

Tablo 2.3. Washington Uzlaşısı Politikalarının Çin’de Uygulanma Seviyesi

Washington Uzlaşısı Politikası	Çin’de Uygulanma Seviyesi
Bütçe açıklarının azaltılması	Yüksek seviye
Kamu harcamalarını değiştirmek	Yüksek seviye
Vergi reformu	Yüksek seviye
Faiz oranlarının liberalizasyonu	Orta seviye
Rekabetçi döviz kuru	Orta seviye
Ticaret liberalizasyonu	Orta seviye
Doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmek	Yüksek seviye
Kamu şirketlerini özelleştirmek	Orta seviye
Mülkiyet haklarının korunması	Orta seviye
Deregülasyon	Orta seviye

Kaynak: (Myradov, 2021: 60).

Washington Uzlaşısı, 1980’li ve 1990’lı yıllarda uygulandığı ülkelerde kimi eleştirilere maruz kalmıştır. Washington Uzlaşısının; yukarıda da açıklandığı kimi özellikleri, 2000’lerle birlikte değiştirilmiştir. Rodrik (2006), Post-Washington Uzlaşısının Washington Uzlaşısına eklediği 10 maddeyi şu şekilde sıralamıştır (Rodrik, 2006: 978).

- 1) Kurumsal yönetim
- 2) Yolsuzlukla mücadele
- 3) Esnek işgücü piyasaları
- 4) DTÖ anlaşmaları
- 5) Finansal kurallar ve standartlar
- 6) “Tedbirli” sermaye hesapları açılması
- 7) Aracı olmayan döviz kuru rejimleri
- 8) Bağımsız merkez bankaları/enflasyon hedeflemesi
- 9) Sosyal güvenlik ağı
- 10) Yoksulluğu azaltma hedefi

Post-Washington Uzlaşısı, her ne kadar içerik olarak yenilikler içeriyor olsa da, Washington Uzlaşısından keskin bir kopuşu temsil etmemektedir. Neoliberal kalkınma anlayışının bu iki bileşeninde de devletin etkisi zayıfken, Post-Washington Uzlaşısı, devletin sınırlı da olsa etkisine olumlu yaklaşmaktadır (Yıldırım, 2011: 20).

Post-Washington Uzlaşısı, Washington Uzlaşısına kıyasla içerik olarak Pekin Uzlaşısıyla birtakım noktalarda daha yakın bir pozisyonda gözükmemektedir. Örneğin Uzlaş; devletin ekonomideki rolünü, Washington Uzlaşısından farklı olarak kısıtlı değil, düzenleyici olarak değerlendirmektedir. Öte yandan Post-Washington Uzlaşısı, devletin sosyal politika gibi konularda da daha aktif olmasını kabul etmektedir. Uzlaşısının Washington Uzlaşısından en keskin farklarından biri de, Washington Uzlaşısının sabit kalkınma reçetesinden daha ziyade, ülkelerin gerçekliklerine göre politika önerileri tasavvur etmektedir (Yağcı, 2016: 37).

Tablo 2.4. Washington / Post-Washington Uzlaşısına Karşı Pekin Uzlaşısı

	Washington Uzlaşısı	Post-Washington Uzlaşısı	Pekin Uzlaşısı
Devletin Ekonomideki Rolü	Minimal	Düzenleyici	Piyasa yapıcı
Finansal Sistem	Deregülasyon	Optimal düzenleme	Sıkı kontrollü
Ticaret Politikası	Serbest uluslararası ticaret	Serbest uluslararası ticaret	İhracatın teşviki ve korunması
Yatırım Politikası	Doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi	Doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi	Doğrudan yabancı yatırım ve teknoloji transferinin düzenlenmesi
Sosyal Politika	Çok sınırlı	Sınırlı yeniden dağıtım	Yoksulluğun azaltılması
Reform Hızı	Hızlı	Önce düzenleme	Artımlı ve deneysel
Politika Uygulama	Tek reçete herkese uyar	Politika önerisi	Esneklik-Çin karakteristiği
Anahtar Hedef	Dünya ekonomisine entegrasyon	Uygun yurtiçi düzenleme	Sanayileşme

Kaynak: (Yağcı, 2016: 37).

Pekin Uzlaşısı ve Neoliberal kalkınma yaklaşımlarının küresel güney ülkelerindeki varlıkları üzerine tartışmalar yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Neoliberal kalkınma yaklaşımının küresel güney ülkelerindeki hegemon ve rakipsiz kalkınma anlayışı olma özelliği, 2000'lerle birlikte Pekin Uzlaşısı kavramıyla kıyaslanmaya başlanmıştır. İki yaklaşım da, birbirinden farklı özellikleriyle öne çıkmaktadır.

Neoliberal kalkınma anlayışı, daha önce de belirtildiği gibi küresel güney ülkelerinin kalkınma süreçlerinde önemli reformlar yapmalarını beklemektedir. Washington Uzlaşısı prensiplerinin yoğun olarak uygulandığı 1980'li ve 1990'lı yıllarda devletin etkisinin minimuma indirildiği, buna paralel olarak da sosyal politikaların önüne geçildiği görülmektedir. Öte yandan, birbirinden önemli farklılıklar içeren ülkelere aynı tip reçeteler sunulmuştur. Washington Uzlaşısına yönelik artan memnuniyetsizlik, 1997 Asya Krizi sonrası doruk noktasına ulaşmıştır (Dirlik, 2007: 20).

Çin, 2000'lerle beraber gelişmekte olan ülkelere, Batıya karşı bir alternatif oluşturabilme gayesi içinde olmuş, Kuşak ve Yol İnisiyatifi sonrası da bu amacını kurumsallaştırmıştır. Çin'in Pekin Uzlaşısı olarak adlandırılan bu kalkınma iş birliği yaklaşımının Neoliberal kalkınma modeline bir alternatif olup olamayacağı konusu üzerine tartışılmaktadır.

Ramo'ya (2004) göre; Çin'in ekonomik kalkınma sürecinde yakaladığı başarı, 2000'li yıllara gelindiğinde gelişmekte olan ülkeler için bir rol model olmasını sağlamıştır.

Bunun en temel nedenleri arasında kalkınma sürecinde liberal paradigmanın başarılı olamaması ve Washington Uzlaşısını uygulayan ülkelerde toplumsal refahın artmaması bulunmaktadır. Bu bağlamda 2008 yılında yaşanan kriz, gelişmiş Batı devletlerini sarsmasının ardından liberal kalkınma anlayışının eleştirilmesini sağlarken; nispeten daha az etkilenen Çin'in kalkınma anlayışına ivme kazandırmıştır.

Çin'in kalkınma anlayışı, yukarıda da belirtildiği üzere oldukça pratik ve pragmatist bir karaktere sahiptir. Anlayışın temel hedefi, en hızlı şekilde endüstrileşme sağlamaktır. Çin, birinci bölümde de anlatıldığı üzere bu süreçte belirli bir kalıba bağlı kalmayarak, deneysel ve gözlemci bir yol izlemektedir. Bu sürecin ise temel denetleyici kurumu devlettir. Çin kalkınma modelinin gördüğü yoğun ilginin bir diğer önemli sebebi de, bu anlayış içinde devlet kurumunun pozisyonudur. Devlet dışı aktörlerin yeterli güce ve öneme sahip olmadığı küresel güney ülkeleri, varoluşsal olarak Çin kalkınma yaklaşımını örnek alma eğiliminde olabilmektedirler. Bu durum, Çin kalkınma anlayışının bu ülkelerde bir alternatif olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır.

Pekin Uzlaşısının gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilirliği, önemli bir tartışma konusudur. Bazı uzmanlar; Neoliberal kalkınma anlayışının Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerine dayattığı “şok terapi” yöntemine kıyasla, Çin'in deneysel ve planlamacı kalkınma anlayışının bu ülkeler için çok daha pratik olduğunu ileri sürmektedirler (Li, 2015: 135).

Zeleva (2014), Çin'in kalkınma sürecinin karmaşık bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Yazar, bu kalkınma anlayışının sahip olduğu karmaşıklığından dolayı yeni bir kalkınma modeli olmadığının altını çizmektedir. Zeleva Çin modelinin bunun yerine, kapitalist küreselleşme çerçevesinde, Çin'in 40 yılda fakir bir ülke olmaktan çıkıp, dünyanın en büyük ikinci ekonomisine dönüşmesinin hikayesini anlattığını ifade etmektedir (Zeleva, 2014: 165).

Yağcı (2016), Çin kalkınma modelinin Neoliberal kalkınma anlayışından oldukça farklı bir yapıda olduğunu ifade etmektedir. Yağcı; Çin kalkınma modelinin, Çin'in kendisini geliştirmekte olan bir ülke olarak tanımlaması suretiyle Güney-Güney iş birliğiyle şekillendiğini ifade etmektedir. Bu durum, Çin'in küresel güney ülkeleriyle olan ilişkilerinde hızlı bir yol kat edebilmesine olanak sağlamıştır. Çin, kalkınma iş birliği kurduğu küresel güney ülkelerinde herhangi bir koşul aramamaktadır. Yağcı; buna karşılık,

Çin'in bu ülkelerde serbest ticareti serbestleştirmek suretiyle Neoliberal kalkınma yaklaşımıyla benzeşmektedir (Yağcı, 2016: 48).

Åberg ve Becker (2020), Çin kalkınma modelinin yeni bir paradigma olmadığını, karşı-hegemonik bir teorik modeli temsil etmediğini ifade etmektedir. Åberg ve Becker'e göre Çin kalkınma modelinin işlevi, iş birliği kurduğu küresel güney ülkelerini küresel kapitalist sisteme entegre olmaya teşvik eden bir çerçeve sunmakla sınırlıdır.

Çin'in kalkınma iş birliği yaklaşımı, günümüzde küresel güney olarak adlandırılan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere büyük bir teveccühle karşılanmaktadır. Bundaki temel sebep, Çin'in kalkınma iş birliği yaklaşımının Batılı devletlerin kalkınma iş birliği yaklaşımından farklı bir yapısı olmasından kaynaklanmaktadır. Çin kalkınma anlayışı, daha önce de değinildiği gibi ülkelerin iç işlerine karışmama taahhüdünde bulunmaktadır. Dahası, Çin bu iş birliği sürecinde kendisini de bir gelişmekte olan ülke olarak tanımlamaktadır (Yağcı, 2016: 48). Çin'in iş birliği sürecinde bu ülkelere sunduğu tek pratik ön koşul, *Tek Çin Stratejisi* politikasından dolayı Tayvan'ın tanınmamasıdır (Kurtbaş, 2024: 34). Bu durum, neoliberal kalkınma anlayışının finansman sağlama sürecinde önkoşul koyduğu küresel güney ülkelerinin, Çin'le iş birliği yapma motivasyonunu artırmaktadır (Yılmaz, 2020: 642).

Hao (2021), Çin ve Batı'nın küresel güney ülkelerinde kurdukları ekonomik ve siyasi ilişkilerin farklılıklarının altını çizmektedir. Hao'ya göre; ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin küresel güney ülkelerindeki ekonomik faaliyetleri, yalnızca dış yardım olarak görülmektedir. Hao, özellikle ABD'nin Çin gibi küresel güney ülkelere yatırım konusunda hevesli olmadığını belirtmektedir. Bundaki temel sebep, ABD'nin bu yatırımları yüksek riskli görmesidir. ABD doğrudan yabancı yatırım yapmak yerine, dış yardım yapma yolunu tercih etmektedir. (Hao, 2021: 2608).

Hao'ya göre Çin yatırımları bu bakış açısından oldukça farklıdır. Çin, özellikle ABD'nin tercih ettiği dış yardımlardan daha ziyade, küresel güney ülkelerinin altyapı sorunlarına pratik çözümler sağlayacak doğrudan yabancı yatırımlarla, bu ülkelerin kalkınma süreçlerinde aktif bir rol oynamaktadır. Çin, küresel güney ülkeleriyle girdiği etkileşimle teknik destek ve uzman insan gücü de sağlamaktadır. Bu yönüyle Çin'in kurduğu iş birliği, küresel güney ülkelerinin kalkınma süreçlerinde pratik kazanımlar elde etmelerini sağlamaktadır (Hao, 2021: 2607).

2.2. Bir Kalkınma İş Birliği Aktörü Olarak Çin

Çin, birinci bölümde anlatılan reform sürecinin sonunda, günümüze geldiğinde dünya ticaretinin yüzde 12'sini sağlayarak uluslararası ekonomik sistemin en önemli bileşenlerinin başında gelmektedir. Çin'in bu ekonomik büyümesi, kendisine uluslararası sistemde hareket alanı oluşturarak kalkınma ve iş birliği faaliyetlerini sürekli kılmıştır. Çin, bu sürekliliğin tezahürü olarak günümüzde dünya genelinde 160 milyar doların üzerinde bir yatırıma sahiptir (DEİK, 13. 06. 2024). Bu sürecin en önemli bileşenlerinin başında da Kuşak ve Yol İnisiyatifi gelmektedir.

Çin'in; Kuşak ve Yol ile temel olarak 2008 krizi sonrası uluslararası sistemde oluşan durgunluğun önüne geçip, edilgen olduğu sisteme bir alternatif yapma arayışı içine girdiği anlaşılmaktadır. Daha önce de açıklandığı gibi, krizle beraber Çin büyümesi yavaşlama ve ihracatta düşüş trendine girmiştir. Kuşak ve Yol girişimi sonrası, Çin'in oluşan ağ ile çok daha hızlı bir ekonomik-siyasi sistem oluşturarak ekonomisini canlandırmaya çalıştığı görülmektedir.

Projenin açıklayıcısı olan Xi Jinping, yukarıda da vurgulandığı üzere ülkelerarası bir iş birliği tasavvur etmiştir. Jinping, bu tasavvuru beş farklı açıdan ele almıştır. Bu beş madde, Çin'in Kuşak ve Yol ile varmak istediği yer için önemli ipuçları vermektedir (Fang, vd., 2024: 115-116).

1. Projenin paydaşı olan devletler, kalkınma hamleleri üzerine birbirlerini bilgilendirmek suretiyle, bölgesel anlamda iş birliği faaliyetleri üzerine diyalog halinde olmalıdır.

2. Ekonomik yollar birbirlerine kenetlenmelidir. Pasifik Okyanusu'ndan Baltık Denizi'ne kadar olacak şekilde, Asya kıtasının tam entegrasyonunu sağlayacak bir ekonomik ağ inşa edilmelidir.

3. Ülkelerarası boyutta ticaret serbestleşmelidir. Karar alıcılar, ekonomik etkileşimi kolaylaştırarak kolay yatırım yapılabilmesi için uğraş vermelidir.

4. Yerel para birimlerinin dış ticarete aktif kullanılması teşvik edilerek, mevcut ekonomik risklere karşı hareket alanı kazanılmalıdır. Bununla beraber, bölge ülkelerinin küresel alanda rekabet edebilmeleri için destek olunmalıdır.

5. Toplumlar arasında hoşgörü iklimi oluşturulmalıdır. Toplumlar, geleneksel bir perspektifle samimi dostluklar kurmalıdır.

Kuşak ve Yol İnisiyatifi, görüldüğü üzere üye olan bütün paydaşların ortak kalkınabileceği bir proje olarak ilan edilmiştir. Clarke'a (2017) göre, Kuşak ve Yol'un 4 temel hedefi şu şekildedir:

- 1) Açıklık ve iş birliği
- 2) Uyum ve kapsayıcılık
- 3) Piyasanın önceliklendirilmesi
- 4) Paydaşlar için kazan-kazan ilişkisi

Kuşak ve Yol, bütün paydaşların kalkınmasını hedefleyen bir inisiyatif olsa da, temel olarak Çin'in ulusal çıkarlarını gözetmektedir. Çin, daha önce de açıklandığı gibi 2008 ekonomik krizi sonrası yaşanan buhran nedeniyle edilgen bir aktör olma durumunu sorgulamıştır. Bunun sonucu olarak etken olduğu bir ekonomik-siyasi dolaşım ağı tahayyülüyle Kuşak ve Yol İnisiyatifi ortaya çıkmıştır. Chang'a (2019) göre Kuşak ve Yol'un Çin açısından önemi şu şekildedir:

1. Çin'in komşu ülkelerle olan etkileşiminin artması sayesinde içeride kalkınma eşitsizliğinin azalması
2. Çin'in katma değeri yüksek ürün üretme kabiliyetini artıracak adımları atmak ve düşük kaliteli ürünlerin üretimini komşu ülkelere taşıyarak, gelişmiş sektörlere yoğunlaşmak
3. Fazla üretim alanlarını ülke dışına taşıyarak, ülke içindeki kapasite fazlası probleminin önüne geçmek

Çin; görüldüğü üzere 2008 krizi sonrası, üretim fazlasını çevre ülkelere dağıtma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaçtan doğan Kuşak ve Yol girişimi, yukarıda da açıklanan altı ekonomik koridor aracılığıyla, inisiyatife üye olan ülkelerin ekonomik entegrasyonunu tamamlamayı amaçlamaktadır (Çelik, vd., 2022: 1129).

Çin'in ekonomik kalkınması, küresel düzendeki yatırım ve iş birliği faaliyetlerini oldukça etkilemiştir. Çin'in liberalizasyon süreciyle beraber artan küresel çaptaki iş birliği faaliyetleri, 2000'li yıllarla beraber bir kurumsallaşma anlayışına sahip olmuştur. 2000'li yıllarda Afrika'yla kurulan kalkınma iş birliği de bu kurumsallaşma sürecinde etkili olmuştur. 2000'de kurulan Çin-Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC) bu çerçevede milat olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte, Çin'in ülkelerle kurduğu iş birliklerinde kredilerin yanında verdiği yardımların da yeniden düzenlendiği görülmektedir. Çin, küresel bir boyuta ulaşan yardımlarını şeffaf bir şekilde duyurmak maksadıyla 2011 yılında White Paper (Beyaz Sayfa) adıyla açıklamalar yapmaya başlamıştır. Öte yandan, 2018 yılında ortaya çıkan Çin Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı da Çin'in küresel iş birliği faaliyetlerini kurumsal bir çizgiye getirmiştir (İstikbal, 2024: 85-86).

Çin'in 2000'li yıllarla birlikte kalkınma iş birliği çerçevesindeki politikalarını kurumsallaştırıp yeniden düzenlemesiyle paralel şekilde, küresel yatırımlarının boyutunda da çok büyük bir artış gerçekleşmiştir. Çin'in 2000 yılında küresel ölçekte yaptığı yatırımlar 42.10 milyar dolar seviyesindeyken, özellikle Afrika kıtasıyla kurulan ilişkilerin çok boyutlu bir hal almasının da etkisiyle ilerleyen yıllarda tedrici bir artış yakaladığı gözükmemektedir. Çin yatırımları, 2022 yılına gelindiğinde 190.20 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Macrotrends, 2024).

Tablo 2.5. Çin'in Küresel Yatırımları (2000-2022)

	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Çin'in Küresel Yatırımları (Milyar Dolar)	42,10	104,11	243,70	242,49	253,10	190,20

Kaynak: (Macrotrends, 2024).

Çin'in artan yatırımları, ciddi oranla altyapı sektörlerini hedef almaktadır. Özellikle Kuşak ve Yol İnisiyatifi sonrası, Çin'in altyapı sektörlerine yaptığı yatırımlar dikkat çekmektedir. Ülke altyapı sektörlerine 2013 ve 2022 arasında, 150 ülkede 679 milyar dolar büyüklüğünde yatırım yapmıştır. Çin'in altyapı sektörlerine yönelik yaptığı yatırımlar, ciddi bir altyapı eksikliği bulunan küresel güney ülkeleriyle olan ilişkilerini de geliştirmesinde büyük bir rol oynamaktadır (GAO, 16. 10. 2024).

Çin, kalkınma iş birliği projelerini Kuşak ve Yol projesi sonrası, birinci bölümde de bahsedilen yedi adet koridor ile kurumsallaştırmıştır. Bu yedi koridor, Çin'in yatırım faaliyetlerini ve karakteristik özelliklerini anlamak için pratik anlamda önemli bir etkiye sahiptir. Çin, bu koridorlar üzerinden çeşitli projeler hazırlamaktadır.

Pakistan koridoru (CPEC), Pakistan'ın Gwadar Limanı üzerinden Çin'in Avrupa'ya daha hızlı bir şekilde ulaşmasını hedeflemektedir. Daha da önemlisi, Çin'in çok önem verdiği petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünlerini aynı liman üzerinden Çin'e ulaştırmayı amaçlamaktadır (Lunowski ve Lukas, 2021: 2). Çin; bu ekonomik koridorun hayata geçmesiyle birlikte, Malakka Boğazı'na olan bağımlılığını da minimize edecek ve Orta Doğu'dan ithalatını 12,000 kilometre kısaltacaktır (Bhattacharjee, 2015: 2). Bu bağlamda CPEC, Çin'in en önem verdiği ekonomik koridorlardan biridir. Çin, bu koridor kapsamında Pakistan'ın altyapı başta olmak üzere muhtelif sektörlerinde 62 milyar doların üzerinde yatırım yapacağını taahhüt etmiştir (Standart Chertered, 03. 01. 2019). Çin, CPEC'in gerçekleşmesi için ilk adım olarak 2013'te Overseas Port Holding isimli şirket üzerinden Gwadar Limanı'nın işletmesini 40 yıllığına kiralamıştır (Hatip, 13. 11. 2016). CPEC, bu girişim sonrası 2015 yılında resmîyet kazanarak kurumsal bir niteliğe sahip olmuştur (Korkmaz, 27. 09. 2019). Bu tarihten itibaren iki ülkenin ekonomik iş birliği giderek artmıştır. 2022 yılı verilerine göre, Çin'in Pakistan'a ihracatı 21 milyar dolarken, Pakistan'ın Çin'e ihracatı ise 2,79 milyar dolar seviyesindedir (OECD, 2022). Görüldüğü üzere, ihracat-ithalat dengesinde Çin'in büyük bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Kuşak ve Yol İnisiyatifinin bir diğer önemli sac ayağı da Yeni Avrasya Kara Köprüsü koridorudur. Bu koridor; Çin'in Orta Asya ve Rusya üzerinden Avrupa'ya kara ve demir yolları ile bağlanmasını hedeflemektedir. Bu koridorun 2013 sonrası güçlendirilmesiyle birlikte, Çin'in Avrupa'yla olan mal ulaşımı oldukça hızlanmıştır. Koridorla beraber; deniz yoluyla 37 gün süren mal gönderimi, 16 güne düşmüştür (Kuşak ve Yol, 01. 01. 2024)

İnisiyatif içindeki önemli bir stratejik koridor da, Çin-Moğolistan-Rusya koridorudur. Bu üç ülkeyi kapsayan bir koridor fikrini, 2014'te gerçekleştirilen Çin-Moğolistan-Rusya zirvesinde ilk kez Xi Jinping ortaya atılmıştır. Üç ülke, 2016'ya gelindiğinde Taşkent'te düzenlenen Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) zirvesinde altyapı ve ulaşım başta olmak üzere çeşitli alanları kapsayan üçlü bir mutabakat imzalamışlardır (Kumar, 05. 01. 2022). Çin'in; Çin-Moğolistan-Rusya koridoru ile temel amacı, Moğolistan ve Rusya üzerinden Baltık Denizi'ne ulaşmaktır. Koridor, ulaşım anlamında oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Bir başka deyişle, Çin'in Güney Çin Denizi üzerinden Batı Avrupa'ya deniz yoluyla gitme mesafesinden üç kat daha kısadır (Kuşak ve Yol, 01. 01. 2024).

Çin-Hindiçin Yarımadası Koridoru; Çin’le beraber Malezya, Tayland, Vietnam, Laos ve Kamboçya’yı kapsayan, inisiyatifin deniz ayağı açısından oldukça önemli bir koridordur (Zhu ve Zhu, 2016: 188). Koridor, yukarıda da denildiği gibi denize ulaşım noktasında oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Çin, bu stratejik öneminden dolayı Güneydoğu Asya’da bulunan limanların gelişimini sağlayarak, bu alanlara kara ve demir yolları ile bağlantı kurmaya özen göstermektedir. Çin, özellikle Malakka Boğazı nedeniyle önemli bir konumda bulunan Malezya’yla ortak liman projesi üzerine anlaşmıştır (Tamer, 2019: 7).

Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar koridoru; Çin’in Kunming şehriyle, Bangladeş ve Myanmar’ı da içine alarak Hindistan’ın deniz kıyısında bulunan Kolkata şehrini birbirine bağlayan bir koridordur. Koridor, bu bağlantının ardından Sri Lanka’da bulunan Kolombo Limanı’na ulaşarak, Kuşak ve Yol’un Deniz İpek Yolu sac ayağı için çok stratejik bir hareket alanı oluşturmaktadır (Kuşak ve Yol, 01. 01. 2024). Çin, bu koridor ile Malakka Boğazı’na önemli bir alternatif oluşturmayı hedeflemektedir. Günümüzde Çin’in deniz üzerindeki ticari ilişkilerinin yüzde 80’i, Malakka Boğazı üzerinden gerçekleşmektedir (Tamer, 13. 03. 2024). Çin, Deniz ticaretinin yanı sıra, enerji anlamında çok yoğun ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgaz için Myanmar’a boru hatları inşa etmeyi planlamaktadır. Myanmar’ın yer altı zenginlikleri, Çin için bu bölgeyi oldukça cazip kılmaktadır. Koridorun bir diğer üyesi olan Bangladeş ise, Bengal Körfezi’nden kaynaklanan oldukça stratejik bir konuma sahiptir (Gökten, 2019: 105-106). Bu koridor, inisiyatifin en sorunlu koridoru olarak gözükmektedir. Bundaki temel nedenlerden biri, Çin ve Hindistan’ın aralarında bulunan ekonomik ve siyasi rekabettir. Hindistan, bölge liderliği konusunda Çin’e meydan okumaktan çekinmemektedir. Hindistan, Kuşak ve Yol’un ilan edilişinden itibaren Çin’e mesafeli bir politika izleyerek, bu koridorun ilerlemesinde de soru işaretleri bırakmıştır. Koridorun bir diğer problemi, içinde bulunan ülkelerin ekonomik ve coğrafi anlamdaki farklılıklarıdır (Gökten, 2019: 108). Bu temel sorunlar, koridorun işleyişinin önündeki en temel engeller olarak öne çıkmaktadır.

Çin-Orta Asya-Batı Asya Koridoru; adından da anlaşıldığı üzere Çin’i Orta Asya üzerinden Batı Asya’da Türkiye ve İran’a kadar olan bölümde tren hatları başta olmak suretiyle ulaşım ağları kurarak entegre ederek, Akdeniz’e ulaşmak üzerine kurgulanmıştır (Kuşak ve Yol, 01. 01. 2024). Koridor, ayrıca Çin’in Avrupa’ya uzanan ulaşım ağının da bir diğer bileşenini oluşturmaktadır. Koridor için tarihi bir an olarak Çinli China Express Railway’a ait yük treni; ilk kez 3 Kasım 2019’da Türkiye’ye girerek, Çekya’nın Prag

şehrine doğru gitmiştir. Çin'in Avrupa'ya ulaşım alanında tam entegrasyonu anlamına gelen bu gelişmeyle birlikte, Çin ve Batı Avrupa arasındaki demiryolu mesafesi 18 güne düşmüştür (Daily Sabah, 07. 11. 2019).

21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu Koridoru, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi içinde kapsam olarak en geniş koridorların başında gelmektedir. Bu koridor, Güney Çin Denizi başlayarak Hint Okyanusu vasıtasıyla Avrupa ve Afrika kıtalarına uzanma hedefiyle ortaya çıkmıştır (Aoyama, 2017: 7). Bu koridor, Kuşak ve Yol'un en stratejik kısımlarından birini oluşturmaktadır. Nitekim, Çin'in 21. yüzyılda kalkınma iş birliğini en fazla geliştirdiği kıtaların başında Afrika gelmektedir. Öte yandan, Avrupa kıtasının ticari yönden sahip olduğu potansiyel, bu koridorun anlamını artırmaktadır.

2.3. Kalkınma İş Birliğinde Pekin Uzlaşısı Modelini Değerlendirmek

Çin'in küresel çaptaki iş birliği faaliyetleri, daha önce de anlatıldığı gibi çok kapsamlı ve uzun vadeli projelerle ilerlemektedir. Çin'in bu iş birliği faaliyetleri, aynı zamanda birçok eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Çin, Kuşak ve Yol sonrası giderek kurumsallaşan iş birliği ve yatırım faaliyetleri için onlarca ülkeye krediler vermektedir. Bu krediler, ekseriyetle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere verilmektedir. Bu ülkeler, yapılan bazı projelerin finansmanı için aldıkları kredileri kimi zaman karşılayamamaktadırlar. Projelerin kredilerinin karşılanamadığı senaryoda ise ulaşım alanları başta olmak üzere ilgili projeler Çin'e ait firmalara kiralanabilme veya satılabilmektedir. Bu süreç, Borç Tuzağı Diplomasisi olarak adlandırılmaktadır (Yılmaz, 2020: 642). Çin'in iş birliği geliştirdiği ülkelere finansman sağlama sürecinde, batı devletlerinden farklı olarak neredeyse hiçbir ön koşul koymaması bu ülkelerin Çin kredilerine rağbet göstermesine zemin hazırlamıştır. Çin tarafından bu ülkelere asgari bir ön koşulla sağlanan kredi ve yardımlar, batılı devletler tarafından yoğun eleştirisi konusu olmaktadır.

Örneğin, Alden (2020); Çin'in borç tahsili sürdürülebilirliği değerlendirme protokolleri gibi kapsamlı şekilde, dış borçları yeniden yapılandırma mekanizmaları üzerine çalışmasına karşın, bunların yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Dahası, Çin'in verdiği krediler ve geri ödeme süreci noktalarında yeterince şeffaf olmadığını ifade etmektedir. Alden, Çin'in kredi verdiği ülkelerde, alacağı borçlara ilişkin hiçbir düzenleme olmadığını belirtmektedir. Örneğin; yeniden finansman, borç hafifletme, yeniden düzenleme ve kimlere

borç verilebileceğiyle alakalı özel kurallar bulunmamaktadır. Yazara göre bu durum, Çin'in kurduğu bu iş birliği ağında şeffaf olmayan bir sonuç ortaya koymaktadır (Alden, 2020: 9).

Carmody, vd., (2022), Çin'in küresel güney ülkelerine yönelik verdiği kredilerin, oldukça kolay bir şekilde verilmesinin oluşturabileceği problemlerin altını çizmektedir. Yazarlara göre, Çin'in küresel güneye yönelik finansör pozisyonu, bu ilişki ağının doğası gereği bir borç durumu oluşturmaktadır. Buna mukabil, Çin'in bu ülkelerin aleyhine olan ticaret dengesinin sürdürülebilir bir noktaya gelmesi için de inisiyatif almaktadır. Yazarlar, Çin'in hegemon bir güç olabilme iddiasının meşru bir zemine yerleşmesinin yegâne yolunun, ilişki kurduğu ülkelerin de rıza gösterdiği bir ortamda sağlanabileceğinin altını çizmektedir (Carmody, vd., 2021: 210-211).

Yukarıda genel çerçevesi çizilen ve Çin'e yöneltilen borç tuzağı söylemi anlatısının en meşhur örneği; Çin'in Sri Lanka'da finanse ettiği, yapımına Kuşak ve Yol'dan önce, 2008 yılında başlanan Hambantota limanıdır. Proje, yapım aşamasında çeşitli eleştirilere maruz kalmıştı. En büyük eleştiri, limanın endüstriyel bölgelerden çok uzakta, Sri Lanka'nın ücra bir bölgesinde bulunmasıydı (Gangte, 2020: 56). Çin, Sri Lanka'nın kendisine olan 1 milyar dolarlık borcunu kaldırma karşılığında Hambantota limanını 2017 yılında 99 yıllığına kiralamıştır (Shattuck, 2018: 8). Çin'e yöneltilen borç tuzağı anlatısının en meşhur örneği olan Hambantota vakası, önemli bir tartışma konusu olmuştur. Limana, ilk olarak 2007 yılında Exim Bank tarafından yüzde 6,3 faiz oranıyla 307 milyon dolarlık bir kredi sağlanmıştır. 2012 yılına gelindiğinde limana Exim Bank tarafından yüzde 2'lik faiz oranlı 757 milyon dolarlık bir kredi daha sağlanmıştır. Sri Lanka hükümeti alınan bu kredilerle beraber, ülkenin altyapısını geliştirecek muhtelif projeleri de gerçekleştirmiştir. Bu süreçte ülkenin yıllık büyümesinde de yüzde 6'lara varan büyük bir artış gözlemlenmiştir. Aynı süreç, ülkenin borç yükünde de önemli artışlar getirmiştir. 2015 yılında, bu ortamda yapılan başkanlık seçiminde, ülkenin mevcut başkanı Rajapaksa seçimi kaybetmiştir. Yeni Başkan Sirisena'nın dönemi olan 2017 yılında, Sri Lanka'nın 4,5 milyarlık dış borcunun yüzde 5'i Hambantota limanından kaynaklanmaktadır (Brautigam ve Rithmire, 06. 02. 2021). Dahası; Sri Lanka limanı kiralarak elde ettiği 1,12 milyar dolarlık geliri, Çin'e olan borcu için değil, döviz rezervlerini güçlendirmek için kullanmıştır (Gangte, 2020: 63).

Çin'e yöneltilen borç tuzağı anlatısı, kimi düşüncelere göre de şüpheyle yaklaşılması gereken bir anlatıdır. Örneğin, Cheong (2022), Çin'in küresel güney ülkelerindeki

finansörlüğüne yöneltilen borç tuzağı söylemine de, Çin'in 'hayırsever' bir bağışçı olduğu anlatısına da mesafeyle yaklaşmaktadır. Cheong; Çin'i verdiği kredilerin geri ödemesini garanti altına almak için kesin bir yol bulma gayretinde olan bir bankacıya benzetmektedir. Cheong'a göre bu durum, Çin'in küresel güney ülkelerindeki yüksek bütçeli projeleri finanse edebilmesinde kilit bir etkidir. Yazara göre, Çin'in borçlarını geri alamadığı ülkelerde stratejik alanları kiralaması da bu sürecin bir sonucudur. Yazar; Çin'in küresel güney ülkelerindeki rolünün çıkar odaklı olduğunu ifade etse de, süreci olağan bir şekilde değerlendirmektedir. Dolayısıyla Cheong'a göre, kesin bir yargıya varmak mümkün değildir (Cheong, 2022: 11).

Öte yandan, Chen (2023); Çin'in alacaklısı olduğu küresel güney ülkelere yönelik yaklaşımının, ABD ve Neoliberal kalkınma anlayışının kilit aktörlerinin 1980'li yıllardaki borç hafifletme anlayışıyla büyük bir benzerliğinin olduğunu ifade etmektedir. Chen'e göre; Çin'de var olan devlet mülkiyetine karşın, Çin'in başlıca uluslararası finansörleri piyasa ekonomisinin koşullarına uymaktadır. Bir başka deyişle, Çin'in küresel güney ülkeleriyle kurduğu kalkınma iş birliğindeki finansör pozisyonu, Batı öncülüğünde savunulan kurallara karşı değil, bilakis onların 1980'lerde savunduğu politikaları canlandırmaktadır (Chen, 2023: 1757-1758).

Çin'in kalkınma iş birliği anlayışına yönelik yapılan bu tartışmalar, Pekin Uzlaşısı kavramının uygulanabilirliği üzerine önemli ipuçları sağlamaktadır. Çin'in küresel güney ülkelerinde uyguladığı kalkınma iş birliği, bu ülkelerin altyapı yatırımlarına Neoliberal kalkınma modeline oranla çok daha hızlı bir şekilde ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Çin'in kalkınma yaklaşımı, karakteristik özellikleri gereği ilgili ülkelerin kalkınma süreçlerinde oldukça stratejik bir alternatif sunmaktadır. Öte yandan, Çin kalkınma modeline yöneltilen borç tuzağı anlatısının, pratikte ifade edildiği şekilde bir karşılığının olmadığı ortadadır. Nitekim, Çin kalkınma iş birliğinin, acil altyapı yatırımlarına ihtiyacı olan ülkelerde stratejik bir yatırım ağı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Dahası, bu kalkınma iş birliğinde, Çin'in de küresel güney ülkeleriyle benzer kalkınma geçmişine sahip olması, kurulan iş birliğini anlamlı ve gerçekçi bir pozisyon şeklinde kılmaktadır.

3. BÖLÜM

3. ÇİN-SAHRA ALTI AFRIKA KALKINMA İŞ BİRLİĞİNİ DEĞERLENDİRMEK: ANGOLA, NİJERYA VE ETİYOPYA VAKALARI

2000’li yıllarla birlikte Çin’in küresel güney ülkeleriyle kurduğu kalkınma iş birliği, tedrici olarak ilerlemektedir. Çin’in kalkınma iş birliği ağının en kritik bölgelerinin başında ise, Afrika kıtası gelmektedir. Afrika, dünya üzerindeki en az gelişmiş kıta olarak büyük bir kalkınma sorunuyla karşı karşıyadır. Çin; 2000 yılından sonra kıtayla olan etkileşimini ilerleterek, Afrika’nın en büyük ekonomik partneri haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, Çin ve Afrika arasındaki ilişkiler sadece ticari partnerlikle sınırlı kalmamıştır. Çin kalkınma tecrübesi de, Sahra altı Afrika’da bir rol model haline gelmiştir.

Çin’in bölge ülkeleriyle olan etkileşiminde 2000’li yıllar önemli bir kritik eşik anlamı taşımaktadır. Bölge ülkeleri, 2000’li yıllarla birlikte onlarca yıl süren iç savaşlarını geride bırakarak, ulusal bütünlüklerini sağlama süreçlerine girmiştir. Bu süreç, bu ülkelerin beraberinde kalkınma arayışı içine girmelerini de sağlamıştır. 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca, Küresel Kuzey ülkelerinden bekledikleri kalkınma iş birliğini göremeyen Sahra altı Afrika ülkeleri, 2000’li yıllarla birlikte Çin’le olan ilişkilerini derinleştirme inisiyatifi almıştır.

Bu bölümde, ilk olarak Çin ve Afrika ilişkileri tarihsel açıdan ele alınacaktır. Arkasından, Çin ve Afrika arasında 2000’li yıllarla birlikte giderek artan kalkınma iş birliği sürecinin dinamikleri ele alınacaktır. Daha sonra, Pekin Uzlaşısının Afrika kıtasında uygulanabilirliği tartışılacaktır. Son olarak; Çin’in, Sahra altı Afrika’da en yoğun kalkınma iş birliği kurduğu ülkelerinden başında gelen Angola, Nijerya ve Etiyopya’yla olan kalkınma iş birliği, Güney-Güney iş birliği çerçevesinde analiz edilecektir.

3.1. Çin-Sahra Altı Afrika İlişkisinin Tarihi

Çin ve Sahra altı Afrika arasındaki ilişkiler, eski çağlara kadar uzansa da Çin’in Sahra altı Afrika’ya verdiği önem 1949 yılının ardından önemli ölçüde artmıştır. ABD ve SSCB’nin dünyayı iki kutup haline getirdiği Soğuk Savaş ikliminin, uluslararası sistemi tesir altına almasıyla beraber dekolonizasyon sürecinin giderek hızlandığı gözlemlenmiştir,

bu süreçle beraber Afrika ülkelerinde de bağımsızlık hareketleri giderek hız kazanmıştır (Batchelor ve Zhang, 2007). Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıkları bu süreçte, uluslararası sistemde önemli bir oyuncu olma motivasyonu olan Çin de bu ülkelere bağımsızlık süreçlerinde destek vermek suretiyle ilişkilerini güçlendirme çabasına girmiştir (Jinyuan, 1984).

Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının bahsedildiği gibi varoluşsal olarak yakınlaştırdığı Çin ve Sahra altı Afrika arasında, ilişkilerin kırılımı açısından 1955 tarihli Bandung Konferansı oldukça önemli bir konumdadır. Bandung Konferansı, bağlantısızlar hareketinin formel bir yapıya kavuşması için önemli bir eşiktir (Sönmezoğlu, 2019). Dahası, ABD ve SSCB arasındaki rekabette kendilerini güvence altına almak isteyen yirmi dokuz ülkenin katıldığı bu konferans, Çin için bütün Afrika politikalarında da bir milat olacaktır (Zezeza, 2014).

1950'li yılların ikinci yarısıyla birlikte SSCB'yle ilişkileri bozulan Çin, Komünist blok ve uluslararası sistem içinde daha güçlü bir pozisyon elde etme arayışına girmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Bandung Konferansıyla bu girişimlerini temellendirdiği Afrika, bu anlamda 1960'lı yıllar boyunca daha da önem kazanacaktır. Bu bağlamda Çin başbakanı Zhou Enlai'nin 1963 Aralık-1964 Şubat aralığında on Afrika ülkesine yaptığı ziyaretler, ilişkileri giderek geliştirecektir (Shinn, 2019). Enlai, bu ziyaretlerde Afrika kıtasıyla olan ilişkileri de Barış İçinde Bir Arada Var Olmanın Beş Prensipleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu prensipler şu şekildedir (Uchegara, 2009):

- 1) Karşılıklı toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı.
- 2) Karşılıklı saldırmazlık.
- 3) Karşılıklı iç işlerine karışmama.
- 4) Eşitlikçi bir anlayış ve karşılıklı fayda.
- 5) Barış içinde bir arada yaşamaya.

Başbakan Enlai'nin belirttiği bu prensiplerle bağlantılı bir şekilde Tayvan sorunu ve Tek Çin politikası da gündeme getirilmiştir. Çin; bütün Afrika ülkelerinden bu konularda destek isterken, karşılığında da iç işlerine karışmamayı vaat etmiştir. Bir başka deyişle yapılan bu ziyaretler, Afrika ülkelerinin dekolonizasyon süreçlerinde Çin tarafından destek

görmelerine de sebep olmuştur (Uchehara, 2009).

Çin ve Afrika arasındaki ilişkilerin kazandığı bu hareketlilik, 1960'ların ikinci yarısında bozulmaya başlanmıştır. Mao önderliğinde Çin'in 1966'da Kültür Devrimi'ni başlatmasının ardından ideolojik anlamda bir ihraç sürecine girdiği görülürken, iç işlerine karışmamayı taahhüt ettiği Afrika ülkelerindeki yönetimlerde -Batı ve SSCB aleyhine- aktif rol oynaması, Çin'in kıtada popülerliğini kaybetmesine yol açmıştır (Kadier, 2013). 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başı itibarıyla, Çin'in ideolojik motivasyonlarla ülkelerin iç işlerine karışması nedeniyle Afrika'yla ilişkiler zayıflamıştır. Bu dönemdeki Çin ve Afrika arasındaki ideoloji merkezli ilişkiler, Deng Xioping'in 1978 yılında Çin'in lideri olmasıyla çok boyutlu bir şekilde gelişecektir (Alpay, 21. 06. 2011).

Çin, Deng Xiaoping'in başa geçmesiyle dış politikada Batı ve SSCB aleyhine olan ideolojik mücadeleyi bir kenara bırakıp, ekonomide de kalkınma ve liberalizasyon politikalarını uygulamaya başlamıştır. Çin'in bu inisiyatifi; yaptığı yardımları azalttığı ve ideolojik mücadelenin bitişiyse kendisi için önemi azalan Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerinde başlangıçta bir durgunlaşmaya sebep olsa da¹², Afrika'yla olan ticari ilişkilerinde yoğun bir artışı da beraberinde getirmiştir. Örneğin, 1976 yılında 300 milyon dolar olan Çin-Afrika arasındaki ticaret hacmi, 1988 yılına gelindiğinde 2,2 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Ermcht, 04. 08. 2014).

Çin ve Sahra altı Afrika arasındaki ilişkiler, 1990'lı yıllara gelindiğinde farklı bir boyuta taşınmaya başlanmıştır. İlk olarak, 1989 yılında Çin'de yaşanan Tiananmen olaylarından dolayı uluslararası sistemde yoğun baskı gören Çin'in en büyük destekçilerinden biri Afrikalı ülkeler olmuştur. Bu durum, Çin-Sahra altı Afrika ilişkilerinde önemli bir adım olarak kabul edilmektedir (Taylor, 2004). İkinci olarak, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle beraber oluşan tek kutuplu dünya düzeni, Çin'in ABD'yi yeni sistemde varoluşsal olarak tehdit addetmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla küresel bir güç olma iddiasında olan Çin için, yoğun enerji kaynaklarına sahip olan Afrika kıtasında etkin bir güç olmak çok daha önemli bir durum haline gelmiştir (Bayram, 2022).

¹² Çin ve Afrika'nın Kültür Devrimi sonrası ilişkilerinde bir durgunlaşma görünse de, Mao önderliğinde Afrika'ya ekonomik yardım politikası devam etmekteydi. Örneğin, geç 1960'lı yıllarda maaliyeti 600 milyon doları geçen Tanzanya-Zambiya demiryolu projesi için 15.000 civarında Çinli işçi yardıma gönderilmiştir (Alpay, 21. 06. 2011).

Çin ve Sahra altı Afrika'nın ilişkileri için 2000 yılı, oldukça önemli bir eşiktir. Çin, Deng Xioping'in 1978'de lider olmasının ardından yaşadığı ekonomik büyüme ile büyük bir kapasite artışı yaşarken, Afrika'yla giderek artan ilişkiler ağının da kurumsallaşması zaruri bir hale gelmiştir. 2000 yılında bu ihtiyaçtan dolayı kurulan Çin-Afrika İş Birliği Forumu (FOCAC), Çin ve Afrika ülkeleri arasında çok kapsamlı stratejik bir platformdur (Alpay, 21. 06. 2011). FOCAC, ilki 2000 yılında olmak suretiyle her üç yılda bir yapılan toplantılarla gerçekleştirilmektedir (Aydoğan, 2021).

Çin'in Sahra altı Afrika'daki ilişkileri için örnek ülkelerden biri Angola'dır. Ülke; konumu ve doğal kaynaklarıyla Sahra altı Afrika'da öne çıkan bir konumda bulunmaktadır. Angola, Çin'in Sahra altı Afrika'daki en stratejik müttefiklerinden biridir. İki ülke arasındaki ilişkiler, Angola'nın Portekiz'den bağımsızlığını kazandığı 1974 sonrasında şekillenmeye başlamıştır. Öte yandan, iki ülke arasındaki ilişkiler; Angola'nın bağımsızlığını kazanmasının hemen ardından başlayan iç savaşın da etkisiyle 2000'li yıllara kadar sürüncemede kalacaktır (Çolak, 2022: 248).

Çin; Angola'nın 1974 yılında başlayan iç savaşında, SSCB destekli Angola'nın Bağımsızlığı İçin Halk Hareketi – İşçi Partisi (MPLA) yerine ABD'nin desteklediği Angola Ulusal Bağımsızlık Cephesi (FNLA) ve Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik (UNITA) partilerini desteklemiştir. Çin'in aldığı bu inisiyatifin temel nedeni, SSCB'yle olan ilişkilerdeki kopuş ve 1970'lerle birlikte ABD'yle olan yakınlaşmadır. Angola'nın yaşadığı iç savaşta, 1976 sonrası SSCB'nin desteklediği MPLA üstün çıkınca, Çin'in ülkeyle olan ilişkileri düşük seyirli kalmaya devam etmiştir (Çolak, 2022: 252-253).

İki ülke arasındaki ilişkiler, Deng Xiaoping'in 1978 yılında Çin'de yeni lider olmasının ardından ivme kazanmaya başlamıştır. Deng'in Çin'in dış politikasında salt ideolojik motivasyonlardan daha ziyade ekonomik iş birliğini ön plana alan yönetim anlayışı, Angola hükümetiyle olan ilişkilerinde de önemli bir itici güç olmuştur. Bu bağlamda iki ülke arasındaki ilişkilerde 1980'li yıllarla beraber yeni bir sayfa açılmıştır. Bu yıllar boyunca iki ülkenin ilişkileri her ne kadar ilerlemeye devam etse de; Soğuk Savaş'ın belirleyiciliği ve ülkede yaşanan iç savaş, hala Angola'nın en önemli gerçekliği idi. Soğuk Savaş'ın 1991 yılında bitmesi, Angola'da MPLA hükümetinin de SSCB'nin örnek alındığı ekonomik ve siyasi yönetim anlayışından kopuş yaşamasını sağlamıştır. SSCB'nin saf dışı kalması, ABD'nin tanımadığı Angola hükümetinin Çin'le olan ilişkilerini güçlendirmesini sağlamıştır. Çin, 1990'lı yıllar boyunca Angola'da çeşitli projelerde yer almıştır. Öte

yandan, ülkenin içinde bulunduğu iç savaş, bu on yılda da etkisini sürdürmüştür. Bu durum, Angola için derinlemesine bir kalkınma iş birliğinin önündeki önemli bir engel olmaya devam etmiştir. 2002 yılında, iç savaşın taraflarından UNITA'nın dağılmasıyla birlikte iç savaşta sona gelinmiştir. Angola'nın iç savaşının bitmesi, bu ülkenin Çin'le yoğun bir kalkınma iş birliği sürecine girmesinin de önünü açacaktır (Çolak, 2022: 259-267).

Çin'in Sahra altı Afrika'yla olan ilişkilerinin gelişmesindeki bir başka örnek ülke de Nijerya olmuştur. Nijerya, tarih boyunca; nüfusu, ekonomisi ve doğal kaynaklarıyla Sahra altı Afrika'da büyük bir potansiyel barındıran ülkelerin başında gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler, Nijerya'nın 1960 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından şekillenmeye başlamıştır. İki ülkenin kurduğu ilişki, ilk yıllarında oldukça yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Nijerya, ilk defa bağımsızlığını kazandıktan 11 yıl sonra, Şubat 1971'de Çin'le diplomatik bağ kurmuştur. İki ülke, aynı yıl içinde birbirlerinde büyükelçilikler açmak suretiyle ikili ilişkileri başlatmıştır (Raji ve Ogunrinu, 2018: 129).

İki ülke arasındaki ilişkiler 1971 yılında diplomatik anlamda başlamış olsa da, ilişkilerin dozu 2000'li yıllara kadar yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Bu durumdaki temel sebep, Çin'in kıtanın geri kalanında olduğu gibi ilişkilerini salt ideolojik bağlamda tutmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, Nijerya'nın 1960 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından, 1994 yılına kadar darbelerle yönetilmesi de bunda etkili bir faktör olmuştur. Nijerya'nın iç istikrarsızlığı ve siyasi anlamda sürdürülebilir bir vizyon ortaya koyamaması, diğer ülkelerle olduğu gibi Çin'le olan ilişkilerinde de derinliğe sahip olamamasının belirleyici bir faktörü olmuştur (Kılıç, 2019: 83).

İki ülke arasındaki ilişkiler için, 1990'lı yıllar önemli bir kritik eşik olmuştur. 1999 yılında demokratik yollarla Nijerya'nın başına gelen Olusegun Obasanjo, Nijerya ekonomisinin sürdürülebilir ve çok boyutlu bir kalkınma stratejisi benimsemesi için yeni bir vizyon ortaya koymak istemiştir. Obasanjo; 2001 yılında Çin'e bir ziyaret gerçekleştirerek, Çinli yatırımcıları Nijerya'ya davet etmiştir (Raji ve Ogunrinu, 2018: 129). Nijerya lideri, bu ziyaret kapsamında Çinli şirketlerle Nijerya petroleri üzerine bir mutabakata vararak, Çin'in Nijerya'da petrol endüstrisinde söz hakkı elde etmesini sağlamış, buna karşılık Çin'in Nijerya'nın altyapı sektörlerine yatırım yapmasının önünü açmıştır (Egbula ve Zheng, 2011: 5 aktaran Kılıçoğlu, 2024: 47). Bu tarihten itibaren, iki ülke arasındaki ilişkiler çok boyutlu bir şekilde devam etmektedir.

Çin için Sahra altı Afrika'daki bir diğer stratejik partner de Etiyopya'dır. İki ülke arasındaki ilişkiler, ilk olarak 1970 yılında kurulmuştur (Geda, 2008: 3). Öte yandan, 1974 yılında ülkede gerçekleştirilen askeri darbeye iş başına gelen Mengistu Haile Mariam, SSCB'yle ideolojik kökenli bir ilişki kurmuştur. Bu durum, Çin'in ülkeyle ilişki kurmasının önünde bir engel oluşturmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler, Soğuk Savaş'ın bitmesine kadar sürüncemede kalmıştır. Soğuk Savaş'ın bitişinin ardından SSCB sonrasında oluşan güç boşluğu, Çin'in ülkede aktifliğini artırmasında etkili olmuştur. Bunun yanı sıra, Çin'in de 1980'lerle beraber dış politikasında ideoloji temelli dış yardıma dayalı ilişki seti, yerini Güney-Güney iş birliği bağlamında karşılıklı kalkınmaya bırakmıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin, Çin'in iş birliği kurduğu diğer -Küresel Güney ülkelerinde olduğu gibi- kapsamlı bir noktaya gelmesinde etkili olmuştur (Bilate ve Zou, 2021: 79-80).

Etiyopya ve Çin arasındaki ilişkiler, SSCB'nin etkisi altında olan diğer Sahra altı Afrika ülkeleri gibi, Soğuk Savaş sonrasında ivme kazanmıştır. Öte yandan, 1993 yılında Eritre'nin Etiyopya'dan bağımsızlığını kazanması, Etiyopya'nın denizle olan bağlantısını keserek, ülkenin Soğuk Savaş sonrası düzende stratejik bir özelliğinden yoksun olmasına neden olmuş. Ancak bu durum, Çin'in bu ülkeyle ilişki kurmasının önünde bir engel teşkil etmemiş; Etiyopya'nın, Çin'in 1990'ların sonu itibarıyla Sahra altı Afrika'daki en stratejik ilişki kurduğu ülkelerden birine dönüşmesinin önüne geçememiştir (Beyaz, 2023: 512-513).

Çin'in bu ülkelerdeki varlığına tarihsel anlamda bakıldığında, ilişkilerin ilk kez kurulduğu 1950'li yıllar sonrasında derin bir ilişki seti kurulamadığı gözlemlenmektedir. Mao'nun 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca, küresel güney ülkelerinin genelinde olduğu gibi bu ülkelerde de ideolojik temelli, dış yardıma dayalı bir ilişki seti kurmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Örneğin, Çin'in 1960'lı yıllarla beraber SSCB'yle olan ilişkilerinin giderek gerilmesi, Sahra altı Afrika'da da SSCB'nin desteklediği hükümetlerle arasının açılmasını sağlamıştır. Öte yandan, 1970'li yılların başı itibarıyla Çin'in ABD ile ilişkilerini geliştirmesi, Sahra altı Afrika'da ABD'nin desteklediği grupların da desteklenebilmesinin önünü açmıştır. Çin'in 1970'li yılların ikinci yarısına kadar devam ettirdiği bu tutum, Sahra altı Afrika ülkeleriyle olan ilişkilerinin yüzeysel bir çizgide ilerlemesini sağlamıştır.

Mao Zedong dönemindeki bu iş birliği anlayışı, Deng Xiaoping dönemi sonrası yerini ekonomik kalkınmayı esas alan bir anlayışa bırakmıştır. Öte yandan, 1980'li yıllarla birlikte Soğuk Savaş'ın keskin iki kutuplu yapısının erozyona uğraması, Çin'in bu politika değişikliğinde de önemli bir gelişme olmuştur. 1980'li yıllarla birlikte, Çin'in bu ülkelerle

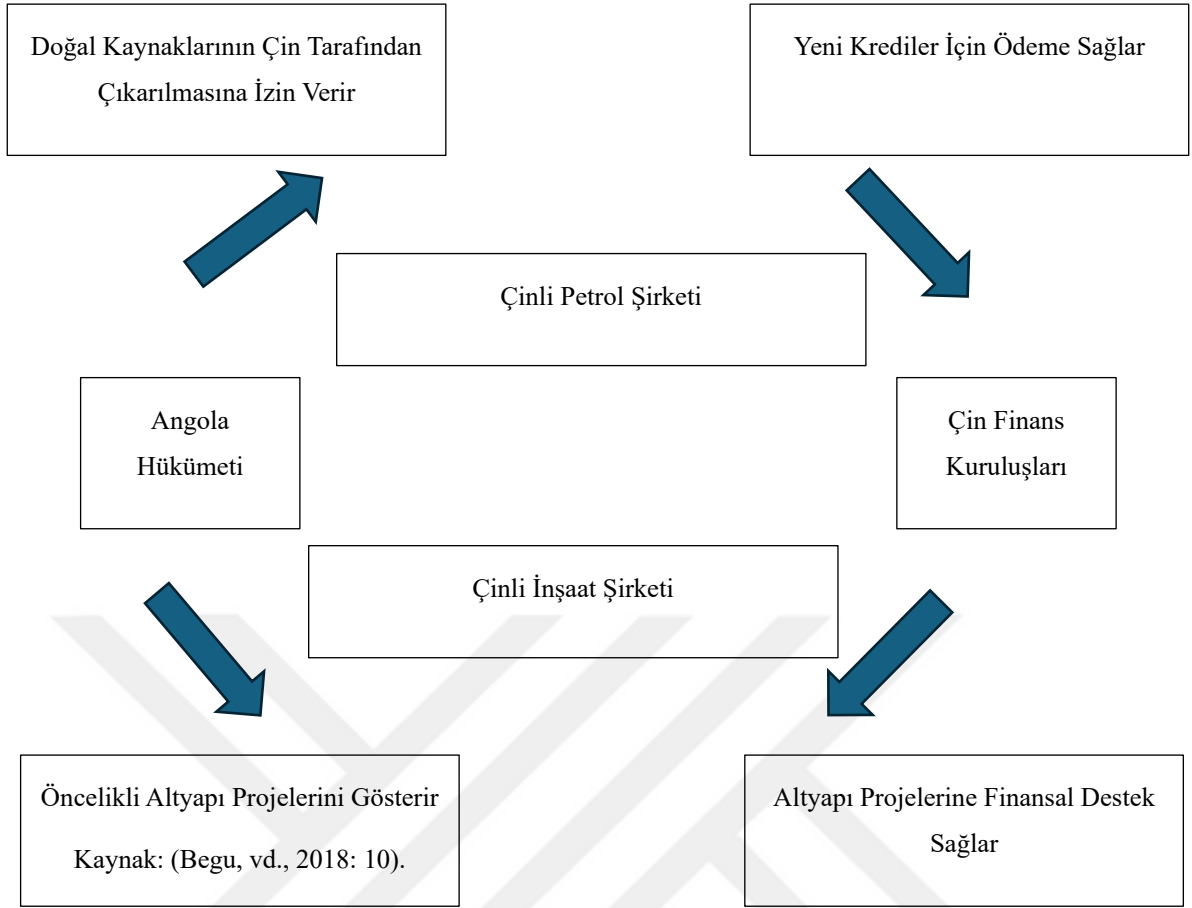
kurduğu ikili ilişkiler, dış yardımdan daha çok kalkınma odaklı bir pozisyona geçmeye başlamıştır. Bu iş birliği ilişkilerinin çok boyutlu ve kalkınmayı esas alan bir pozisyona dönüşmesi ise; bu ülkelerin iç savaşlarının bitip, Çin'in Afrika kıtasının tamamına yönelik duyuracağı FOCAC'la paralel şekilde, 2000 sonrasında gerçekleşecektir.

3.1.1. Çin-Afrika Ticaret İlişkileri: Angola Modeli

Çin-Afrika arasındaki ilişkiler, başladığı 1950'lerle birlikte siyasi olduğu kadar ekonomik anlamda da büyük bir yol almıştır. 1950 yılında yalnızca 121.4 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2023 yılı itibarıyla 282 milyar dolar büyüklüğüne ulaşmıştır (Ding, vd., 2020; Munyati, 25. 06. 2024). Çin ve Afrika arasındaki ticaret hacminde yaşanan bu büyük yükseliş, bilhassa 2000'li yıllardan sonra yaşanan gelişmelerden kaynaklanmaktadır.

Çin, Afrika ülkelerinin kalkınma süreçlerinde, doğal kaynak temin edip karşılığında finansman sağlama yoluna gitmektedir. Bu inisiyatif, günümüzde *Angola Modeli* olarak adlandırılmaktadır (Durovic, 2016: 78). Bu anlayış, Çin'in Afrika ülkelerinin rızasını sağlayarak kıtada hareket alanını artırmak, bir başka deyişle Neoliberal kalkınma anlayışının yerini kendi anlayışıyla doldurmayı amaçlamaktadır.

Angola Modeli kavramı, Çin'li Exim Bank'ın Angola'ya 2004 yılında verdiği 2 milyar dolarlık kredi sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu kredi, Çin'in Angola'ya iç savaş sonrası kalkınma sürecinde altyapı yatırımlarına yönelik verilmiştir. Çin buna karşılık, Angola'dan da petrol talebinde bulunmuştur (Jureńczyk, 2020: 47).

Şekil 3.1. Angola Modeli

Angola Modeli'nin temel mantığı, Angola hükümetinin Çin'e petrol başta olmak üzere doğal kaynak çıkarma ve ithal etme konusunda kolaylık sağlamasına karşın, Çin'in Exim Bank başta olmak üzere finans kuruluşlarıyla, Angola'nın altyapı yatırımlarına kredi sağlaması şeklindedir. Altyapı projeleri, yine Çin'in inşaat şirketleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu model, Angola'da uygulandıktan sonra diğer Sahra altı Afrika ülkelerine de hızla yayılmıştır (Begu, vd., 2018: 9). Bunun temel sebebi, Çin kredilerinin Batı kredilerine kıyasla çok daha kolay ulaşılabilir olmasıdır. Çin ve Sahra altı Afrika ülkelerinin ihtiyaçları bağlamında yakaladıkları bu sinerji, ekonomik ilişkilerinde büyük bir ilerleme sağlamıştır.

Çin, Sahra altı Afrika ülkelerinin ihracatını iyileştirme hususunda, ekonomik ilişkilerde yaşanacak dengesizlikleri önlemek amacıyla 31 Afrika ülkesinin 10'dan fazla büyük ihracat ürününün gümrüksüz statüde olmasını sağlamıştır. Çin 2006 yılında da, Afrika'nın en az gelişmiş ülkelerinden aldığı 190 ürünün gümrük vergilerini kaldırmıştır. Bu imtiyazlarla beraber, 2008 yılında Afrika'dan Çin'e gelen gümrüksüz malların değeri 680 milyon dolara ulaşmıştır (Xiaofeng, 2009: 247 aktaran Osei-Hwedie, 2012: 10).

Angola Modeli bağlamında Çin'in Afrika'da verdiği krediler, yıllar içinde büyük bir artış yaşamıştır. 2000-2022 arasında Çin finans kuruluşları, Afrika'da 170 milyar doların üzerinde finansman sağlamıştır. Bunun 134 milyar dolarlık kısmını Exim Bank ve Çin Kalkınma Bankası sağlamıştır (BU, 01. 04. 2024). Çin'in Afrika'ya sağladığı finansman, Afrika ülkelerinin altyapı projelerinde büyük bir etkene sahip olmuştur. Afrika kıtasında 2020'de değeri 50 milyon dolardan fazla olan inşaat projelerinin yüzde 31'i, Çinli firmalarca finanse edilmiştir (İncekaya, 18. 11. 2023).

Çin'in Afrika kıtasıyla kurduğu bu iş birliği, kıta ülkelerinin Çin'e karşı borçlanmasını da beraberinde getirmiştir. Afrika ülkelerinin son 20 yıl bağlamında Çin'e olan borcu, 200 milyar doları aşmıştır (İncekaya, 18. 11. 2023). Afrika ülkelerinin içinde kaldığı bu durum, Çin'e karşı borç tuzağı diplomasisi eleştirilerini de beraberinde getirmektedir. Çin'in kıtaya altyapı yatırımları başta olmak üzere kalkınma iş birliği bağlamında verdiği kredilere bakıldığında, kredilerin toplamda 20 yıla varan geri ödeme opsiyonlarıyla verildiği görülmektedir. Kredilerin faiz oranı, yüzde 2-3 arasında değişmektedir. Bu durum, Afrika ülkelerine kredi ödeme sürecinde kolaylık sağlamaktadır (China's Foreign Aid, 2011 aktaran Hamdun, 2022: 42)

Çin ve Afrika arasındaki yukarıda açıklanan bu ilişkiler, 2000'li yıllarla beraber çok büyük bir artış yaşamıştır. 2000 yılında 10.6 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2023 yılında 282.1 milyar dolara ulaşmıştır (Tepebaş, 30. 08. 2024). Çin'in Afrika'da artan ticaret hacmi, kıtadaki yönetici elitlerin Neoliberal kalkınma yaklaşımını terk edip Pekin Uzlaşısını benimsemelerine sebep olduğu ifade edilmektedir. Çin'in Afrika kıtasındaki kalkınma iş birliği hamleleri, Batı ve Afrika kıtasındaki bazı gruplarca, Çin'in kıtanın doğal kaynaklarını ucuz bir maaliyetle elde ettiği şeklinde yorumlanmaktadır. Öte yandan, Çin'in iş birliği içindeki ülkeler de bu iş birliği sürecini, kalkınma sürecinde elzem olan altyapı yatırımlarının yapılması suretiyle Afrika'nın gelişimini desteklediği şeklinde yorumlanmaktadır (Cheru ve Obi, 2011: 72-73).

3.2. Bulgular: Sahra Altı Afrika'da Pekin Uzlaşısı

Afrika ülkeleri; FOCAC'in ortaya çıktığı 2000 sonrasında Çin'le olan ekonomik ve siyasi ilişkilerindeki yoğun artışın yanı sıra, kalkınma süreçlerinde de Çin'i örnek almaya başlamışlardır (Zhang, 01.11.2006). Çin'in kendi geleneklerini sürdürerek kalkınma

sürecinde başarılı olabilmesi, Afrika ülkelerinin liberal kalkınma anlayışından daha ziyade Çin'in kalkınma anlayışına yaklaşmasına sebep olmuştur.

Pekin Uzlaşısı kavramının anlatıldığı bölüm 2.3.'de değinildiği üzere devletin ekonomide yoğun bir etkisinin olduğu Çin, liberal demokrasinin hâkim olduğu Batı dünyasına karşı kalkınma sürecinde başarılı olabilmesiyle, otoriter yapılara sahip Afrika ülkelerinde bu özelliğiyle de bir rol modele dönüşmüştür. Bu bağlamda, Sahra altı Afrika ülkeleri incelendiğinde, 2000 sonrası Çin'in en fazla yatırım yaptığı ülkeler; 38,3 milyar dolarla Nijerya, 27,16 milyar dolarla Angola ve 25,33 milyar dolarla Etiyopya olarak öne çıkmıştır (İstikbal, 14. 01. 2023). Dolayısıyla bu üç ülke, Pekin Uzlaşısının Afrika kıtasındaki varlığı açısından ele alınacaktır.

3.2.1. Angola Örneği

Angola, 36,7 milyonluk nüfusuyla Afrika kıtasının hızlı büyüyen ve dinamik ülkeleri arasındadır. Hızlı ekonomik büyümeyle birlikte, ülkede sosyal ve iktisadi önemli ilerlemeler de meydana gelmektedir. Ülke, 94,4 milyar dolarlık milli geliriyle Afrika kıtasının sekizinci büyük ekonomisidir (Ticaret Bakanlığı, 2024: 6).

Angola, sahip olduğu doğal kaynaklar bakımından Afrika'nın önemli potansiyele sahip ülkelerinden biridir. Özellikle petrol, ülke için hayati öneme sahiptir. Angola, Nijerya'nın ardından Afrika'nın en büyük ikinci petrol üreticisi ülkesidir (Kılıç, 2019: 85). Petrol, Angola'nın ihracatının da önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ülkenin milli gelirinin yüzde 85'ini, ihracatının yüzde 95'ini ve hükümet gelirlerinin yüzde 83'ünü petrol oluşturmaktadır. Bu durum, Angola'nın petrol fiyatlarındaki değişimlerden çok yoğun bir şekilde etkilenmesine de sebep olmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2024).

Angola, bu potansiyeline rağmen, kalkınma sürecini tam anlamıyla gerçekleştiremeyen birçok Afrika ülkesinin başında gelmektedir. Bundaki temel sebeplerden biri, 1975 yılından 2002 yılına kadar süren, post kolonyal süreçte ülke yönetimini ele geçirmeye çalışan güçlerin gerçekleştirdiği iç savaştır. İç savaşın sonunda yarım milyon hayatını kaybetmiştir (Bayram, 2016: 365).

Angola, iç savaşın 2002 yılındaki bitişiyile beraber toparlanma gayreti içine girse de, bu çabaların öncesi de bulunmaktadır. Yönetim, kaynak bulunulması için uluslararası örgütlerin kapısını çalmıştır. IMF başta olmak üzere uluslararası örgütler; bu hareket

karşılık, Angola'dan büyük bir dönüşüm geçirmesi koşulunu ortaya koymuşlardır. Ülke, bu koşulu kabul ederek IMF'nin 1995-2004 arasını kapsayan dört programını kabul etmiştir, ancak hiçbirini tamamlayamamıştır (Mazibuko, 2014: 29).

Angola iç savaşı; altyapıya büyük bir zarar vermişti. Öte yandan, iç savaş sürecinde ülke genelinde mayın yerleştirilmesinden dolayı, tarım alanlarının kullanımı da kısıtlanmıştı. Bu olumsuz tablo sebebiyle Angola nüfusunun çoğunluğunun temel insani ihtiyaçlara erişimi oldukça kısıtlı bir durumdaydı (Çolak, 2022: 268). Angola; bu olumsuz tabloya karşı, iç savaş sürecinden kurtulmaya başlamasıyla beraber yoğun bir kaynak ihtiyacı duymuştur. da, uluslararası örgütlerden umduğunu bulamamıştır. Bu durum, Angola'yı farklı bir alternatif arayışına itmiştir. Bu arayış, ülkenin Çin'le yakınlaşmasına sebep olmuştur (Mazibuko, 2014: 29). Çin, 2004 yılında Exim Bank vasıtasıyla Angola'ya 2 milyar dolar büyüklüğünde bir kredi sağlamıştır (Bayram, 2016: 380). Çin, 2006 yılına gelindiğinde ise Angola'ya 2 milyar dolarlık bir kaynak daha aktararak, iç savaş sürecinde büyük hasar almış altyapının tekrar oluşturulmasına önayak olmuştur (Kılıç, 2019: 86). Bu iki büyük finansal destek, iki ülke arasındaki ilişkiler için önemli kırılma anları olmuştur.

Çin; Angola'yla kurduğu bu kalkınma iş birliği sürecinde, iç işlerine karışmama prensibi gereği Angola'ya kolay ve düşük faizli kredi imkânı sağlamıştır. Alınan kredinin geri ödemesini ise petrol ile almak üzere anlaşılmıştır. Bu durum, kıtanın en büyük petrol rezervlerinden birine sahip olan Angola ile Çin arasında kurulan ilişkilerin önünü açmıştır (Bayram, 2019: 105). İki ülke arasındaki ilişkiler bu süreçte yoğun bir şekilde artarak, Angola'yı Çin'in kıtadaki en büyük partneri haline getirmiştir (Çolak, 2022: 269).

Çin ve Angola arasındaki kalkınma iş birliği süreci; -diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi- genel olarak Çin'li firmaların altyapı projelerini yürütüp, buna karşılık olarak Çin'in ithal ettiği doğal kaynakların değerinden masrafları düşerek Angola'ya ödeme yaptığı bir süreç şeklinde gerçekleşmektedir. Bu ilişki ağı, Çin kredileri vasıtasıyla oluşması beklenen yolsuzluğu minimize eden bir faktör olarak görülmektedir (Durovic, 2016: 75).

Angola; Çin'le yapılan kredi anlaşmalarının şartlarına, projelerde bulunacak şirketlerin yüzde 30'unun yerli şirketler olması yönünde bir ön koşul getirmiştir. Bu koşulla birlikte Angola'nın şirketleri de projelerde görev alacaklardır. Bu durum, birtakım dezavantaj da meydana getirmiştir. Projelerde görev alan Angolalı şirketler, kimi zaman haklarını alt sözleşmelerle, daha az maliyetle daha verimli çalışan Çinli şirketlere

devretmektedirler. Bu durum, Angola'nın şirketlerinin daha az kazanmasının yanı sıra, Çin şirketlerinin hareket alanının genişlemesine de sebep olmaktadır (Durovic, 2016: 75-76).

Çinli şirketlerin Angola'daki varlığı, 2000'li yılların ikinci yarısıyla beraber ciddi bir büyüme göstermiştir. 2009 yılına gelindiğinde Çin'e ait 400'ün üzerinde Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT), Angola'nın altyapı projelerinde faaliyet yürütmekteydi. Çin'in; Huawei, Çin Demiryolları, Sinohydro ve CITIC gibi birçok KİT'i, Angola'nın en kritik ve büyük bütçeli projelerinin ana taşıyıcıları olmuşlardır. Bu süreçle beraber, karşılıklı ticaret de tarihi seviyelere gelmiştir. 2000 yılında 2 milyar dolar olan Çin-Angola ticaret hacmi, 2008 yılında 25 milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir (Çolak, 2022: 274-275). Bu ticaret hacmi, neredeyse tamamen petrol üzerinden gerçekleşmekteydi. 2009 itibariyle Çin'in petrol ithalatının yüzde 16'sı, Angola tarafından karşılanmaktaydı (Jacques, 2016: 422).

Çin ve Angola arasındaki kalkınma iş birliği sürecinin önemli bir pratiği de başkent Luanda'ya 30 kilometre uzaklıktaki Kilamba bölgesinde sıfırdan kurulan yerleşim bölgesidir. Proje, Angola Devlet Başkanı Jose Eduardo dos Santos'un bir seçim vaadi olarak ortaya çıkmıştır. Projenin yapımına da, Çin'den 3,5 milyar dolar kredi alınarak 2008 yılında başlanmıştır. Kilamba yerleşim bölgesi projesinin yapımı için de Çin'in CITIC Grup ana yüklenici firma olmuştur. Projenin 2012 yılında bitmesiyle birlikte, konutların büyük bir kısmı boş kalmıştır (BBC News, 02. 07. 2012). Angola hükümeti; 2012 sonrası konutların fiyatlarında düşüşe giderek, Kilamba'nın nüfusunu artırma konusunda aksiyon almıştır. 2008 yılında başlatılan ve sıfırdan kurulan Kilamba şehri, hükümetin de girişimleri sonucu 2019 yılında 120 bin kişinin üzerinde bir nüfusa ulaşmıştır (Chloe, 21. 09. 2021). Kilamba projesinin, başlangıçta Başkan Santos tarafından dar gelirli vatandaşlara yönelik olacak şekilde ilan edilse de, projenin ilerleyen safhalarında gelir seviyesi yüksek olan kimselere hitap eden bir proje halini almıştır (Çolak, 2022: 277-278).

Çin'in kalkınma iş birliği sürecinin Angola'daki bir başka pratiği de, ülkenin iletişim altyapısında gerçekleşmiştir. Angola'nın iletişim araçlarına olan erişebilirliği, iç savaşın bittiği 2002 yılında neredeyse bulunmamaktaydı. Angola'da ilk kez 1996 yılında kullanılan internet, 2012 yılına gelindiği zaman ülke içinde yüzde 17'lik bir yaygınlığa ulaşmıştır. 2012 yılına gelindiğinde dahi internet yaygınlığı son derece zayıf kalmıştır. Angola toplumunun yoksulluğu ve kırsal alanlardaki iletişim altyapısının zayıflığı, internetin başkent Luanda ve çevresinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur. 2012 yılında Angola'da cep telefonlarına ulaşım ise yüzde 49'la, görece yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Angola, bu

seviyesiyle dahi Afrika'nın en büyük iletişim ağlarından birine ulaşmayı başarmıştır (Freedom House, 2013: 3).

Angola'nın iletişim ağındaki bu serüveni, Çin KİT'lerinin ucuz krediler yoluyla ülkenin telekomünikasyon altyapısının sıfırdan inşa etmesiyle gerçekleşmiştir. Çin'in teknoloji devleri Huawei ve ZTE, bu süreçte başı çekmişlerdir. Huawei; 2005 ve 2006 yıllarında Angola'nın uluslararası iletişim sistemine entegrasyonunu sağlarken, ZTE de Angola'nın telekomünikasyon şirketi Angola Telecom'la müşterek bir şekilde, ülkenin güney kısmının iletişim altyapısını kurmuşlardır. 2000'li yılların ikinci yarısıyla beraber, ZTE ve Huawei şirketleri Angola'nın iletişim ağına ülke çapında yaygınlaşmasında öncü bir rol oynamışlardır (Çolak, 2022: 281-282).

Angola'nın iletişim ağındaki bu atılım, 2022 itibarıyla uzaya taşınmıştır. Angola ve Rusya'nın ortak geliştirdiği AngoSat-2 iletişim uydusu, Angola'da telekomünikasyon hizmetleri sağlamak üzerine tasarlanmıştır (RussianSpaceWeb, 16. 03. 2024). AngoSat-2 uydusu; göreve başlamasının ardından Angola'daki birçok eyaletteki okullar, hastaneler ve idare binaları başta olmak üzere önemli noktalarda ücretsiz bir şekilde internet hizmeti vermektedir. Angola hükümeti, AngoSat-2 uydusu aracılığıyla, ilk etapta Angola'da internete erişim konusundaki kısıtlılıkların önüne geçerek, arkasından da Afrika kıtasına hizmet vermeyi planlamaktadır. Hükümet; uydu projesiyle, stratejik özelliği sayesinde, ülkenin tıp ve eğitim gibi zaruriyeti bulunan alanlarında hizmet vermeyi hedeflemektedir (Faboadé, 08. 03. 2023).

Angola, Afrika üzerindeki en verimli tarım alanlarına sahip ülkelerinden biridir. Angola'nın tarım alanları üzerindeki bu potansiyeli, iç savaş sonrası neredeyse yok olmuştur. 2000'ler sonrası Çin'le kurulan iş birliği, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım alanlarında da bir atılım süreci başlatmıştır. Angola, ihracatının neredeyse tamamını doğal kaynaklar üzerinden yapan bir ülke olarak, ekonomisinde son derece az bir paya sahip olan tarım üretimini de artırma motivasyonu taşımaktadır. Öyle ki, 2008 yılında tarımın ekonomiye katkısı, 10 milyar dolar büyüklüğüyle, yüzde 9,2 şeklinde gerçekleşmiştir (Jinyan, 2015: 1; Kiala, 2010: 319). Bu motivasyonun da etkisiyle Çin'in Afrika'yla tarım sektöründeki iş birliği, -altyapı yatırımlarına öncelik verildiği için- özellikle 2008'den sonra artış göstermiştir. Çin Kalkınma Bankası, Angola'nın tarım sektörü için 2009 yılında 1,5 milyar dolarlık bir kredi onaylamıştır (Jinyan, 2015: 1). Çin, bu süreçle beraber Angola'da birçok önemli çiftliğin kurulmasında da öncü olmuştur.

Tablo 3.1. Çin'in Angola Tarımı İçin Kuruluşunu Sağladığı Çiftlikler

Çiftlik	Lokasyon	Yıl	Çin Kuruluşu	Büyükölük (hektar)	Ürün	Finansör Kuruluş	Kredi (bin dolar)
Pedras Nargas	Malange	2011	CITIC	12,580	Mısır, Soya	CDB	160/117
Sanza Pombo	Uige	2012	CITIC	1,050	Pirinç, Sığır	CDB	87,5/129
Longa	Cuando Cubango	2012	CAMCE	1,500	Pirinç	CDB	76,6
Camacupa	Bie	2012	CAMCE	4,500	Mısır	CDB	88,6
Camaiangala	Moxico	2013	CEIEC	3,000	Mısır, Soya	CDB	79
Guimba	Zaire	2014	CEIEC	45,000	Mısır, Soya	Exim Bank	68
Manquete	Cunenne	2014	CEIEC	16,000	Pirinç	CDB	85,5

Kaynak: (Jinyan, 2015: 3).

Çin tarafından kurulan bu çiftlikler, Angola tarımının gelişmesini ve ekonomide daha önemli bir yer edinmesini hedeflemektedir. Çin kuruluşu CITIC, bu hamleyle beraber 11 Angolalıyı 1 yıl boyunca tarım üzerine eğitmek üzere Çin'e götürmüştür. Bu hamle, Angola açısından tarım alanlarının daha verimli bir şekilde kullanımı açısından oldukça önemli gözükmemektedir (Jinyan, 2015: 4).

Faaliyete geçen çiftlikler, her ne kadar önemli bir potansiyel barındırıyor olsalar da, ilk etapta beklenen verimi verememişlerdir. Çiftliklerdeki üretimin, oldukça düşük kaldığı gözlemlenmiştir. Bundaki sebeplerden biri, iç savaş döneminden kalan mayınlardır. Örneğin bu durumdan dolayı Camacupa çiftliğinde 2013 ve 2015 yılları arasında mayın temizleme çalışmaları yapılmıştır. Bir başka problem de, uygun tohum belirleme sürecinde yaşanmıştır. Örneğin, Manquete çiftliğinde, yerel araziye uygun pirinç bulunamamasından dolayı üretimde gecikme meydana gelmiştir (Parker ve Fourie, 2018: 495). Bu durumların da gösterdiği üzere, tarımsal alanda yapılan atılımlar önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Angola'nın büyük tarım potansiyeli, önemli bir bütçeyle hayata geçirilen çiftliklerin isteneni verememesi nedeniyle tam verime ulaşmamıştır.

Kuşak ve Yol projesinin ortaya çıkışıyla beraber, Çin'in projeye dahil olan diğer ülkelerle olduğu gibi Angola'yla iş birliği süreci farklı bir boyuta geçmiştir. Kuşak ve Yol İnisiyatifi için Angola, önemli bir yere sahiptir. Bu durumun en temel sebeplerinin başında da jeostratejik konumu yatmaktadır. Angola'nın 1899 yılında inşa edilen ve iç savaş sürecinde ciddi hasar gören Benguela demiryolu, Çin tarafından yeniden inşa edilmiştir. Angola, Benguela demiryolu sayesinde Atlantik Okyanusu ve Afrika'nın iç bölgeleri

arasında bağlantı kurabilmektedir. Demiryolunun tekrardan işlevsel hale gelmesi, Kuşak ve Yol projesinin sadece Angola’da değil, Afrika’nın önemli bir kısmında da var olabilmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Angola’nın kalkınma sürecinde de önemli bir bileşen olmuştur (Tao, 20. 09. 2019).

Kuşak ve Yol sonrası Angola’daki en kritik projelerden biri de; Angola’nın dünyaya açılan kapısı olma hedefiyle başlatılan ve 2023 yılında faaliyete geçen, Dr. Antonio Agostinho Neto Uluslararası Havaalanı (AIAAN) projesidir. AIAAN projesi, 3 milyar dolarlık büyüklüğüyle Afrika’nın en büyük projelerinden biridir. Proje, Çin hükümeti tarafından onaylanan kredilerle Çin’li firmalar tarafından inşa edilmiştir. AIAAN, bu özelliğiyle Çin’in kendi ana karası dışında en büyük havaalanı olma özelliğini taşımaktadır. Projenin bir başka özelliği de, yerel halka sağladığı iş olanaklarıdır. AIAAN için inşaat işçileri, mühendisler ve çevirmenler de dahil olmak üzere 10.000 kişilik bir istihdam oluşturulmuştur (Kuşak ve Yol, 24. 08. 2024).

Çin ve Angola’nın 2002 sonrası kurdukları kalkınma iş birliği, Angola’da iç savaşın yıkıntılarının ardından yeni bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. Angola ekonomisi, özellikle 2002 sonrası Çin’le kurulan ikili ilişkilerle birlikte büyük bir büyüme göstermiştir. Bu kalkınma iş birliği süreci, aşağıda farklı açılardan ele alınacaktır.

Angola’da 2002 yılında iç savaşın bitişi, ekonomik göstergelerde de önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu süreçte Çin’le kurulan yakınlaşma, daha önce de anlatıldığı gibi ülkenin ciddi krediler bulmasına olanak sağlamıştır. Angola’nın 2000’li yılların ortalarından itibaren Çin’le müşterek biçimde başlattığı projeler, ülkenin yüksek büyüme oranlarına erişmesinde etkili olmuştur. Öyle ki, petrol fiyatlarının yoğun bir düşüş yaşadığı 2015 yılına kadar bu büyüme tedrici olarak sürdürülmüştür. Angola’nın ekonomisindeki bu büyüme oranları, milli gelirinin de büyük bir artış yaşamasına vesile olmuştur. 2002 yılında 15,29 milyar dolar olan milli gelir, 2023 yılında 84,72 milyar dolara ulaşarak, Angola’nın kıtanın en büyük ekonomilerinden biri olmasını sağlamıştır. Angola’nın bu süreçteki en önemli kazanımlarından biri de enflasyonun düşürülmesi olmuştur. 2002 yılında yüzde 108,9 olan enflasyon, ilerleyen yıllarda tedrici bir düşüş yaşamasının ardından, 2023 yılında yüzde 13,6 şeklinde gerçekleşmiştir (Dünya Bankası, 2023). Angola’nın Çin’le girdiği kalkınma iş birliğindeki önemli bileşenlerden bir tanesini de, ihracat ve ithalat kalemleri oluşturmaktadır.

Tablo 3.2. Angola Ekonomisinin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2000	2002	2005	2010	2015	2020	2023
GSYH (Milyar Dolar)	9,13	15,29	3,97	83,8	90,5	48,5	84,72
Kişi Başına GSYH (Dolar)	556,9	872,7	1900,7	3.586,7	3.217,3	1.450,9	2,309,5
Enflasyon (%)	325	108,9	23	14,5	9,4	22,3	13,6
İşsizlik (%)	16,5	16,3	16,3	16,6	16,5	16,7	14,6
Büyüme (%)	3.1	13.7	15	4.4	0.9	-5.6	0.9

Kaynak: (Dünya Bankası, 2023).

Angola'nın dış ticareti, iç savaşın bitiminin ardından hızla büyümüştür. Bu büyüme, cari fazla vermek suretiyle gerçekleşmiştir. Angola'nın ihracatı, 2002 yılındaki 7,56 milyar dolar seviyesinden, 2022 yılında 54,1 milyar dolar seviyesine çıkarak, önemli bir gelişim göstermiştir. Buna karşılık olarak dış ticaret dengesi de, 2022 yılında 37,6 milyar dolar cari fazla verildiğine işaret etmektedir (OEC, 2022). Angola'nın ihracatının çok büyük bir kısmını ise petrol oluşturmaktadır. Angola, Çin'le iş birliği halinde tarım başta olmak üzere farklı sektörlerin de gelişmesine yönelik hamleler yapsa da, ihracattaki petrolün büyük üstünlüğü hala devam etmektedir.

Tablo 3.3. Angola'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar)

	2002	2005	2010	2015	2020	2022
İhracat	7,56	20,9	53,8	37,2	24,6	54,1
İthalat	2,91	7,62	18,6	20,8	9,24	16,5
Toplam Dış Ticaret	10,47	27,71	72,4	58	33,30	70,6
Dış Ticaret Dengesi	4,65	13,28	35,2	16,4	15,36	37,6

Kaynak: (OEC, 2022).

Angola Modeli kavramının ilk uygulandığı ülke olarak Angola, bu modelin işaret ettiği şekilde doğal kaynak ihracatıyla öne çıkmaktadır. Ham petrol, Angola ihracatının 2022 yılında 39,4 milyar dolarla yüzde 72,9'unu oluşturmuştur. Bunun arkasından gelen petrol gazı da, 6,62 milyar dolarlık bir ihracat değerine sahip olmuştur. Angola'nın ekonomisindeki petrolün varlığı, ekonomisinin petrol fiyatlarından etkilenmesine de yol açmaktadır. 2015 yılında petrol fiyatlarının düşmesiyle beraber, Angola ekonomisinde de ciddi bir yavaşlama gözlemlenmiştir (OEC, 2022).

Tablo 3.4. Angola'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022)

	Yüzde	İhracat Değeri (Milyar Dolar)
Ham Petrol	72,9	39,4
Petrol Gazı	12,2	6,62
Elmas	9,28	5,02
Rafine Petrol	1,55	837 (Milyon Dolar)
Kömür Katranı Yağı	0,44	236 (Milyon Dolar)
Granit	0,21	113 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Angola'nın, 2022 yılı itibarıyla en fazla ihracat yaptığı ülke Çin'dir. 2022 yılında Angola Çin'e 21,8 milyar dolar değerinde, bir başka deyişle ihraç ettiği ürünlerin yüzde 40,3'ü büyüklüğünde ihracat yapmıştır. Angola'nın ithalatında da Çin etkisi net biçimde görülmektedir. 2022 yılı itibarıyla Angola'nın Çin ithalatı 3,91 milyar dolarla, toplam ithalatının yüzde 23,8'ini kapsamaktadır. Angola'nın Çin'le olan ticareti, -diğer ülkelerle olduğu gibi- çok yoğun bir şekilde petrol etrafında şekillenmektedir. Öyle ki, 2022 yılında Angola'nın Çin'e yaptığı ihracatın yüzde 98,5'ini petrol oluşturmaktadır (OEC, 2022). Görüldüğü üzere, iç savaşın bitmesinin ardından Angola'nın ekonomisinde petrole olan bağımlılık azalmamıştır.

Tablo 3.5. Angola'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022)

	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)
Çin	21,8	3,91
Hindistan	4,81	734 (Milyon Dolar)
Hollanda	3,91	1,25
Fransa	3,8	358 (Milyon Dolar)
Birleşik Arap Emirlikleri	3,63	745 (Milyon Dolar)
İngiltere	1,41	598 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Angola, Çin'le girdiği kalkınma iş birliği süreci sonrası ekonomik anlamda önemli gelişmeler yaşamıştır. Angola, 2000'lere girerken iç savaştan yeni çıkan ve altyapı yatırımları için acil finansman ihtiyacı duyan bir ülkedir. Çin, bu süreçte Angola'ya gereken finansmanı sağlayarak altyapı yatırımlarını önemli bir şekilde artırmıştır. Günümüzde Çin, Angola'nın en büyük ekonomik partneri konumundadır. İki ülkenin müşterek kalkınma süreciyle beraber, Angola ekonomisi 2000 yılındaki 9,13 milyar dolar olan milli gelirini 2023 yılında 84,72 milyar dolara çıkarabilmiştir. Angola, bu süreçte cari fazla veren bir ülke olarak büyümesini gerçekleştirmiştir. Bundaki temel etken, Angola'nın petrole dayalı bir ihracat modeli benimsemesidir. Çin'le kurulan kalkınma iş birliği, Angola'nın doğal kaynaklarını ihraç etmesinin karşılığında altyapı yatırımlarının sağlanması üzerine kurgulanmaktadır. Angola ekonomisinin bu kalkınma iş birliğiyle önemli ekonomik kazanımlar elde ettiği görülmektedir.

3.2.2. Nijerya Örneği

Çin'in Afrika kıtasındaki kalkınma iş birliğinin en pratik örneklerinin başında gelen ülkelerden biri de Nijerya'dır. Nijerya, 2023 itibarıyla 223,8 milyonluk nüfusuyla Afrika'nın en kalabalık ülkesidir. Dinamik nüfusunun yanı sıra, 362,81 milyar dolarlık ekonomisiyle

kıtanın en büyük ekonomilerinden biridir. Buna mukabil, 1,621 dolar olan kişi başına düşen milli geliriyle büyük bir yoksulluk sorunu yaşamaktadır (Dünya Bankası, 2023).

Çin ve Nijerya arasındaki ekonomik ilişkiler 1970'lerle beraber başlamıştır. Buna karşın ikili ilişkilerdeki ivme artışı, çoğu Afrika ülkesinde olduğu gibi FOCAC'ın ilan edildiği 2000 yılından sonra net bir şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır. 2000 sonrası, Çin'in Nijerya'daki yatırımlarında da büyük bir artış gözlemlenmiştir (Ayyıldız, 2019: 54). Çin Nijerya'da; iletişim, altyapı ve enerji başta olmak üzere muhtelif birçok alanda önemli yatırımlar yapmaktadır.

Çin ve Nijerya arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler, yukarıda da bahsedildiği gibi 2000'lerden sonra ivme kazanmıştır. Nijerya Devlet Başkanı Olusegun Obasanjo; 2001 yılında Çin'e yaptığı ziyaret kapsamında, Çin hükümetiyle altyapı yatırımlarına karşılık olarak petrol üzerine imtiyaz vermek konusunda anlaşmaya varmıştır. İki ülke arasındaki yatırım ağı, 2006 yılında kurulan Nijerya-Çin Yatırım Fonu ile giderek kurumsallaşmıştır (Lola, vd., 2017: 1213). Bu kuruluşun ortaya çıkmasıyla birlikte, Çin'in Nijerya'daki yatırımlarında yoğun bir artış gözlemlenmiştir.

Çin'in Nijerya'ya yaptığı yatırımları; iletişim, altyapı ve enerji sektörlerinin etrafında şekillenmektedir. Bu yatırımlara karşılık olarak, Angola'da olduğu gibi petrol, Çin'in ithalatının neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Çin'in Nijerya petrol endüstrisiyle olan ilişkisi, 2004'te China Petroleum and Chemical Corporation (SINOPEC)'in Nijerya'da faaliyete geçmesiyle başlamıştır. Enerji alanındaki bir diğer önemli gelişme de; Çin'e ait enerji şirketi China National Offshore Oil Corporation (CNOOC)'un, 2006 yılında Nijerya'ya ait 130 numaralı petrol sahasının yüzde 45'ini 2.3 milyar dolar karşılığında satın almasıyla gerçekleşmiştir (CNOOC Limited, 09. 01. 2006).

Çin'in Nijerya'daki altyapı ve iletişim yatırımları da, 2006'dan sonra önemli bir ivme kazanmıştır. Çin, 2006 yılında 200 milyon dolarlık bir krediyle Nijerya'nın iç bölgelerinde iletişim altyapısı oluşturmuştur (Zafar, 2007: 120). Altyapı konusunda da özellikle Çin Sivil Mühendislik İnşaat Şirketi (CCECC), Nijerya'nın altyapısının baştan sona yenilenmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır (Amusan, 10. 11. 2022). Yine 2006 yılında, Nijerya'nın Lagos ve Kano şehirlerini kapsayacak demir yolu için 8,3 milyar dolarlık projeyi Çin firması CCECC üstlenmiştir. Demir yolu projesi finansman sorunu nedeniyle tam olarak bitirilememiştir. Projenin kapsadığı farklı hatlar, tedrici olarak

faaliyete geçirilmiştir. Örneğin; hattın önemli bir kısmını kapsayan -ve 874 milyon dolarlık bir maliyeti olduğu tahmin edilen- Abuja-Kaduna demiryolu projesi EXIM Bank'ın 500 milyon dolarlık imtiyazlı kredisiyle 2009 yılında tamamlanmıştır (Railway Technology, 20. 01. 2020).

Çin'in Nijerya'ya yatırım yaptığı bir diğer alan da tarım sektörüdür. Çin; 2007 ve 2009 yılları arası Nijerya'nın da içinde bulunduğu 33 Afrika ülkesine, tarımsal kalkınma planları oluşturmak maksadıyla 104 kıdemli tarım teknolojisi uzmanı göndermiştir. Dahası, Afrika'lı çiftçilere yönelik tarım ürünlerinin yetiştirilmesi, balıkçılık ve tarım makinelerinin kullanımı gibi uzmanlık gerektiren konularda da çeşitli seminerler vermiştir. Örneğin, 2009 yılında 568 Afrika'lı çiftçiye birçok farklı tarımsal uzmanlık alanını kapsayan eğitimler verilmiştir (Daniel ve Maiwada, 2015: 281).

Kuşak ve Yol girişiminin ilan edilmesinin akabinde, Çin'in diğer ülkelerle olduğu gibi Nijerya'yla da ilişkilerinde artış gözlemlenmiştir. Petrol, Kuşak ve Yol'un ilanından sonra da iki ülke ilişkilerindeki önemini korumaya devam etmiştir. Bunda, Çin'in endüstriyel büyümesinin giderek artmasından dolayı enerji ithalatına olan talebinin etkisi büyüktür (Alhassan, 2024: 202).

Çin'in petrol başta olmak üzere enerji sektörüne olan talebi, Nijerya'yla enerji alanındaki iş birliği için de itici bir güç olmuştur. Çin kredileri, Nijerya'nın kritik enerji projelerinin pratiğe geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. Çin'in İhracat ve Kredi Sigorta Şirketi (Sinosure); Nijerya Ulusal Petrol Şirketi (NNPC)'nin Güney ve Orta Nijerya arasında doğal gaz akışını sağlayacak boru hattı projesi Ajaokuta-Kaduna-Kano boru hattı projesi için 2,8 milyar dolarlık bir kredi onaylamıştır. Nijerya için bir başka hayati öneme sahip enerji projesi ise, Nijerya'nın enerji talebinin yüzde 10'unu karşılaması öngörülen Zungeru hidroelektrik santrali projesidir. Projenin tahmini maliyeti 1,3 milyar dolardır. Projenin yüzde 75'i, Exim Bank tarafından finanse edilmektedir (Akintayo, 2022; Alhassan, 2024: 203).

Kuşak ve Yol sonrası Çin'in, Nijerya'nın telekomünikasyon sektörüne yaptığı yatırımlar da giderek hız kazanmıştır. Dönemin Nijerya İletişim Bakanı Abdurraheem Adebayo Shittu, 2018 itibarıyla Çin'in Nijerya'da iletişim alanında yaptığı yatırımların 16 milyar doları aştığını açıklamıştır. Bu miktar, son 15 yılda Nijerya'da bu sektöre yapılan 32

milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın yüzde 50'sini oluşturmaktadır (Alajemba, 01. 09. 2018).

Çin ve Nijerya'nın 2000'li yıllarla beraber kurduğu kalkınma iş birliği ağı, Nijerya'nın bu dönemde kalkınma sürecinin en belirleyici bileşeni olmuştur. Çin'le kurulan ekonomik ve siyasi ilişkiler, Nijerya'nın ekonomisini anlama noktasında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Çin, 2000 sonrası Nijerya'da yaptığı yatırımlarla enerji, telekomünikasyon ve altyapı başta olmak üzere birçok alanda verdiği krediler ve eğittiği insan gücüyle, ülkenin ekonomik gelişiminde önemli bir pay sahibi olmuştur. Çin; yaptığı yatırımlar ve sağladığı finansmanla birlikte, Nijerya'nın ulaşım, iletişim ve ticari bağlarını kuvvetlendirerek ekonomik büyümenin önünü açmıştır (Alhassan, 2024: 204).

Nijerya, Çin'le kurduğu iş birliği ile beraber ekonomik olarak büyük bir sıçrama yapmıştır. Ülkenin altyapısına yönelik yapılan yatırımlar, dinamik nüfusunun da etkisiyle yüksek büyüme oranlarına ulaşılmasına olanak sağlamıştır. Nijerya, bu süreçle beraber 2000 ve 2014 arasında ortalama yüzde 7 büyümüştür. 2014 sonrası petrol fiyatlarına yaşanan düşüş, Nijerya'nın büyümesinin de yavaşlamasına sebep olmuştur (Alhassan, 2024: 205). Bu büyüme oranlarıyla beraber, 2000 yılında 69 milyar dolar olan milli gelir, bu iş birliği bağlamında ülkenin altyapısının gelişmesini de etkisiyle 2023 itibariyle 362 milyar doları aşmıştır. Nijerya, ekonomisiyle Afrika kıtasının en büyük ekonomilerinin başında gelmektedir. Buna mukabil, büyük nüfusunun da etkisiyle kişi başına düşen milli geliri 2023 itibariyle 2.460 dolar seviyesindedir. (Dünya Bankası, 2023).

Tablo 3.6. Nijerya Ekonomisinin Temel Göstergeleri

	2000	2002	2005	2010	2015	2020	2023
GSYH (Milyar Dolar)	69,17	95,05	175,65	366,99	493,03	432,2	362,81
Kişi Başına GSYH (Dolar)	1,462	1,693	1,950	2.397	2,679	2,401	2,460
Enflasyon (%)	22,7	21,1	19,9	16,3	2,9	7,8	12,6
İşsizlik (%)	3,9	3,6	3,7	3,7	4,1	5,7	3,1
Büyüme (%)	5	15,3	6,4	8	2,7	-1,8	2,9

Kaynak: (Dünya Bankası, 2023).

Nijerya'nın dış ticareti, 2000'li yıllarla beraber tedrici bir büyüme yaşamıştır. 2002'de 17,9 milyar dolar olan ihracat, 2023 itibariyle 57.8 milyar dolara çıkmıştır. Buna karşılık olarak 2002 yılındaki 8,7 milyar dolar olan ithalat oranı, 2023 yılında 45,9 milyar

dolara çıkmıştır. Nijerya bu oranlarla dış ticaret fazlası veren bir ülke konumundadır (Sasu, 15. 04. 2024).

Tablo 3.7. Nijerya'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar)

	2002	2005	2010	2015	2020	2023
İhracat	17,9	50,4	84	50,2	35,6	57,8
İthalat	8,7	20,7	44,2	44,7	35,7	45,9
Toplam Dış Ticaret	26,6	71,1	128,2	94,9	71,3	103,7
Dış Ticaret Dengesi	9,2	29,7	39,8	5,5	-0,1	11,9

Kaynak: (Sasu, 15. 04. 2024).

Nijerya'nın ihraç ettiği ürünlerde ham petrol, büyük bir öneme sahiptir. Nijerya 2022 yılında 52,1 milyar dolarlık ham petrol ihraç etmiştir. Bir başka deyişle ihracatının yüzde 73,7'sini oluşturmuştur. Ham petrolü takip eden diğer ihracat malları ise; petrol gazı, azotlu gübreler, rafine petrol ve altındır (OEC, 2022). Doğal kaynaklar, diğer Afrika ülkeleri gibi Nijerya'nın da ihracatının bel kemiğini oluşturmaktadır.

Tablo 3.8. Nijerya'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022)

	Yüzde	İhracat Değeri (Milyar Dolar)
Ham Petrol	73,7	52,1
Petrol Gazı	12,8	9,04
Azotlu Gübreler	2,82	2
Rafine Petrol	1,48	1,04
Altın	1,14	806 (Milyon Dolar)
Kakao Çekirdekleri	0,69	489 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Çin ve Nijerya arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında zaman, Nijerya'nın ihracatında Çin'in arka sıralarda kaldığı görülmektedir. Çin, 2022 yılında Nijerya'dan 2,14 milyar dolarlık ürün ithal etmiştir. Buna karşılık olarak aynı yıl Nijerya'ya 21,4 milyar dolarlık ürün ihraç etmiştir. Nijerya'nın Çin'le içinde bulunduğu bu ticaret ağı, büyük bir cari açık sorunu oluşturmaktadır. Nijerya, Çin'le olan ilişkilerindeki bu özelliğiyle Sahra altı Afrika ülkeleri arasında daha büyük cari açık vermesine sebep olmaktadır (Adunbi ve Stein, 2019: 212).

Nijerya'nın Çin'le olan ticari ilişkilerinde verdiği büyük dış ticaret açığı, borç tuzağı olarak da adlandırılabilir. Nijerya Borç Yönetim Ofisi, Nijerya'nın dış borcunun Mart 2023 itibarıyla 108,3 milyar dolar olduğunu açıklamıştır (Olufemi, 23.08.2023). Nijerya'nın borç oranındaki bu yükseklik, Çin'le kurulan ilişkilerle paralel bir seyir izlemiştir. Bundaki temel sebep, Nijerya'nın kalkınma sürecindeki başat ekonomik partnerinin Çin olmasındandır. Nijerya'nın aldığı kredilerde Çin'in oranı, yüzde 80 olarak

gözükmektedir. İki ülkenin iş birliğini kurumsallaştırmaya başladığı 2002 sonrası, Nijerya'nın bu ülkeden altyapı, enerji ve telekomünikasyon gibi alanlarda kullanmak üzere 17 kredi aldığı görülmüştür. (Abdulrasheed, 2021 aktaran Alhassan, 2024: 206).

Tablo 3.9. Nijerya'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022)

	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)
Çin	2,14	21,4
Belçika	719 (Milyon Dolar)	7,72
Hollanda	4,23	6,47
Hindistan	11,6	5,43
İspanya	9,41	376 (Milyon Dolar)
Fransa	4,95	654 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Nijerya'nın Çin'le girdiği kalkınma iş birliği süreci, bu ülkenin 2000 sonrasında ciddi bir finansman bulmasını sağlamıştır. Çin'in Angola Modeli olarak adlandırılan ekonomik yaklaşım bağlamında, doğal kaynak transferine karşılık, kalkınma sürecindeki kritik sektörlere yaptığı yatırımlar kritik önem taşımaktadır. Batı kredilerine oranla daha kolay ulaşılabilir ve düşük faizli olan Çin kredileri, Nijerya'nın 2000 sonrasında yakaladığı büyüme oranlarında temel itici kuvvetlerin başında gelmektedir. Ülke, bu kalkınma iş birliğiyle 2000 yılında 69,17 milyar dolar olan milli gelirini 2023 itibarıyla 362,81 milyar dolara çıkarmayı başarmıştır. Öte yandan, bu büyümeyi dış ticaret fazlası vererek sürdürmektedir. Nijerya'nın ihracat kalemleri içerisinde, en büyük pay ham petrole aittir. Ülkenin ihracatı büyük oranla ham petrolden karşılanmaktadır. Bu durum, Angola Modeli kavramının işaret ettiği sürecin bir tezahürü olarak göze çarpmaktadır. Öte yandan, Nijerya'nın Çin'le kurduğu ekonomik ilişkide büyük bir dış ticaret açığı verdiği gözlemlenmektedir. İki ülkenin ekonomik ilişkisi, yoğun bir şekilde Nijerya'nın açık verdiği bir şekilde ilerlemektedir. Çin'in ülkeye altyapı yatırımları için sağladığı finansman, buradaki en önemli etkenlerden biridir.

3.2.3. Etiyopya Örneği

Etiyopya, bulunduğu konum itibarıyla Afrika'nın en stratejik ülkelerinden biridir. Etiyopya'nın da içinde bulunduğu Afrika boynuzu, Kızıldeniz ve Batı Hint Okyanusu'nun

keşişim alanı olmasının etkisiyle dünya ticareti oldukça önemli bir bölgedir.¹³ Ülke, büyük nüfusuyla da Afrika'nın en dinamik ülkelerindendir. Etiyopya, 126,5 milyonluk nüfusuyla, Afrika'nın Nijerya'nın ardından en kalabalık ikinci ülkesidir (Dünya Bankası, 2023).

Etiyopya, Afrika'da Çin'in kalkınma anlayışını en çok benimseyen ülkelerin başında gelmektedir. Bu durum, iki ülkenin ilişkilerinin artmasındaki temel faktörlerin başında gelmektedir (Beyaz, 2023: 512). Çin ve Etiyopya arasındaki ilişkiler, çoğu Afrika ülkesinde olduğu gibi 2000 yılında FOCAC'ın kuruluşuyla kurumsal bir anlayışa kavuşmuştur (Asl, 2021). Çin; ikili ilişkilerde yaşanan gelişmenin sonucunda, 2006 yılında Etiyopya'nın bir numaralı ticaret ortağı olmuştur (Cabestan, 2012: 57). Çin'in Etiyopya'yla kurduğu ilişkilerin güçlenmesi, bu ülkenin 2000'lerdeki ekonomik göstergelerine de yansımacaktır.

Etiyopya, 2000'lerin başında oldukça küçük bir ekonomiye sahipti. Buna karşılık, 2000'li yıllarla beraber tedrici bir büyüme yaşamaya başlamıştır. 2004-2012 yılları arasında ortalama yüzde 10.6 büyüyerek, Afrika kıtasındaki en büyük 10 ekonomi arasına girmiştir (Adem, 2012: 154 aktaran Mehmood, 2024: 38). Etiyopya'nın ekonomisindeki bu büyüme trendi, Çin'le kurduğu kalkınma iş birliğiyle doğru orantıda gelişmiştir. Çin, 2000'li yıllarla beraber Etiyopya'da birçok farklı sektörde yatırımlar yapmıştır. Çin'in ülkeye altyapı başta olmak üzere yaptığı yatırımlar, Etiyopya'nın ekonomik kalkınmasını pozitif etkileyerek, ihracata dayalı üretim yapabilmesine de olanak sağlamıştır (Geda ve Meskel, 2009: 16).

Çin, çok yönlü iş birliği anlayışıyla Etiyopya'da hızlı bir şekilde varlığını artırmıştır. 2002 yılında 100 milyon dolar olan ticaret hacmi, yaşanan yakınlaşmayla beraber 2006'da 562 milyon dolara çıkarak Çin'i Etiyopya'nın en büyük ticaret partneri haline getirmiştir. İki ülkenin ticaret hacmi, 2010 yılında da 1.7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (Bilate ve Zou, 2021: 83). Çin'in Etiyopya'daki yatırımlarının büyüklüğü de, bu süreçte büyük bir artış yaşamıştır. Çin'in bu ülkedeki yatırımları 2000 yılında 130.7 milyon dolarken, 2007 yılında 1.14 milyar doların üzerine çıkmıştır (Geda, 2008: 6).

Etiyopya'nın altyapısı, bu süreçte önemli projelerle desteklenmiştir. Çin'in Etiyopya'nın altyapısında en çok yatırım yaptığı üç unsur, enerji, yollar ve ulaşım sektörleridir (Cabetsan, 2012: 57). Çin özellikle ZTE firmasıyla, Etiyopya'nın iletişim

¹³ Etiyopya, Afrika boynuzunun denize kıyısı olmayan bir ülkesidir. Ülke, denize olan kıyılarını Eritre'nin 1993 yılında bağımsız olmasıyla kaybetmiştir (Uchegara, 2014: 64).

altyapısını baştan sona yenilemiştir. ZTE, Etiyopya’da mobil ağ servislerine ulaşılabilirliğin, 2000’lerin -ikinci yarısından bu yana- 900.000’den 20 milyona çıkmasında çok önemli bir rol oynamıştır (Huang ve Goodfellow, 2022 aktaran Mehmood, 2024: 44). Çin, Etiyopya’nın iletişim araçlarına erişiminde önemli bir teknolojik destek sağlamaktadır. Çin’li Alibaba Group, Addis Ababa’da bir dijital merkezin kurulmasını sağlamaktadır. Bir diğer Çin firması Huawei de, bu dijital merkeze teknolojik destek vermektedir. Dijital merkez, bu destekle birlikte yapay zeka başta olmak üzere birçok teknolojik gelişime de erişebilmiştir (Mehmood, 2024: 44).

Çin’in yatırım yaptığı bir diğer alan ulaşım sektörüne bakıldığında; Etiyopya’da inşa edilen Afrika’nın ilk hafif demiryolu projesi, Çin’in Exim Bank’ı tarafından finanse edilmiştir. 2011 yılında başlanan 475 milyon dolar maliyeti olan projenin yüzde 87’ini Exim Bank finanse etmiştir. Demiryolunu Çin’in China Railway Group Limited (CREC) şirketi tamamlamıştır. Proje, 2015’in sonu itibarıyla faaliyete geçmiştir (Shibu, 23. 09. 2022). Çin’in Etiyopya’da gerçekleştirdiği bir diğer stratejik altyapı projesi de, Etiyopya ve Cibuti’nin başkentlerini buluşturan Addis Ababa-Cibuti demiryoludur. Yapımına yine 2011 yılında başlanan ve 4,5 milyar dolar civarında maliyeti olan projenin finansmanını da Exim Bank sağlamıştır (Shibu, 23. 09. 2022).

Çin’in Etiyopya’daki 2000’li yıllarda giderek gelişen yatırım ağı, 2010’lu yıllarla birlikte büyük projelerin ortaya çıkmasına önayak olmuştur. Çin, Etiyopya’daki stratejik projelerin hayata geçirilmesini finanse ederek, Etiyopya’nın jeostratejik öneminin artmasına katkıda bulunmuştur. Etiyopya’daki projelerin finansmanındaki en önemli bileşenlerden olan Çin İhracat-İthalat Bankası’nın bu ülkeye sağladığı finansman, 2011’in sonunda 1,8 milyar dolar seviyesine çıkmıştır (Shinn, 2014: 154).

Etiyopya, Çin’in Kuşak ve Yol projesinin stratejik ülkelerinden biridir. Ülke, Kuşak ve Yol’un deniz ayağı için oldukça önemli bir pozisyona sahiptir. Çin, Afrika Boynuzundan Etiyopya’ya ulaşarak, Afrika kıtasındaki ticaretini güçlendirmektedir. Etiyopya’da erken 2010’lu yıllarda başlatılan altyapı projelerinin ulaşım hızını artırması, bunda önemli bir faktör olmuştur.

Çin, Etiyopya’da başlattığı projelerle ülkenin ticaret rotalarında öne çıkmasını sağlamıştır. Kuşak ve Yol projesinin ilanından sonra bu durum hızlanarak devam etmiştir. 2000’li yıllarda giderek büyüyen iki ülkenin ticaret hacmi, 2015 yılında 3,8 milyar dolara

ulaşmıştır. Çin'in erken 2010'larda Etiyopya'nın özellikle ulaşım alanında başlattığı projeler, bu seviyeye çıkılmasında önemli bir rol oynamıştır (Bilate ve Zou, 2021: 84).

Çin, Kuşak ve Yol İnisiyatifi'nin ilan edilmesinin ardından Etiyopya'daki altyapı yatırımlarını çeşitlendirerek artırmıştır. 2010'lu yıllarda başlayan Çin finansörlüğüyle icra edilen birçok proje, Kuşak ve Yol sonrası bitmiştir. 2014 yılında, Etiyopya'daki yerel yol projelerinin yüzde 70'i Çin kredileriyle gerçekleştirilmiştir (Shinn, 2014 aktaran Bilate ve Zou, 2021: 85). Öte yandan, bu süreçle birlikte Etiyopya'nın stratejik önemi de giderek artmıştır. Proje kapsamında, denizle bağlantısı olmayan Etiyopya'nın içinden geçerek Aden Körfezine ulaşacak bir demiryolu projesi inşa edilmektedir. Proje için Exim Bank 4,2 milyar dolarlık bir finansman sağlamaktadır (Bharti, 2023: 183).

Etiyopya, 2000'li yıllarla beraber yüksek bir büyüme oranı yakalamıştır. Bundaki en temel sebeplerden biri de, Çin'le kurulan kalkınma iş birliğidir. Çin, 2000'li yıllarla beraber Etiyopya'nın en büyük yatırımcısı olmuştur. Çin, Etiyopya'da 2006 ve 2018 yılları arasında 14,83 milyar dolarlık kredi açmıştır. Bu kredilerin yüzde 82'den fazlası; elektrik, ulaşım-iletişim ve kentsel su teminiyle şeker fabrikaları başta olmak üzere 70 projeye harcanmıştır (ROAPE, 24. 07. 2024). Çin, 2000-2020 yılları arasında Etiyopya'nın altyapı yatırımlarına da 4 milyar doların üstünde finansman sağlamıştır (Mehmood, 2024: 49). Çin'in Etiyopya'nın altyapı yatırımlarına sağladığı destek, ülkenin ulaşım ve iletişim başta olmak üzere stratejik alanlarında entegrasyonunu sağlayarak, ekonomik büyümesine olumlu bir katkı sağlamıştır (Hairong ve Sautman, 2023: 239-240).

Çin'le kurulan kalkınma iş birliğinin bir diğer etki ettiği alan, istihdamdır. Çin iş birliği, Etiyopya'da büyük bir istihdam yaratmıştır. Çin'in Etiyopya'ya yaptığı büyük bütçeli doğrudan yabancı yatırımlar, beraberinde yoğun bir çalışma gücü ihtiyacı da getirmiştir. Assefa vd., (2020), Çin'in Etiyopya'daki doğrudan yabancı yatırımlarının, diğer ülkelerle mukayese edildiğinde kalıcı istihdama 17 kat, geçici istihdama da 9 kat daha fazla katkı sağladığını ifade etmektedir (Assefa vd., 2020: 25). Çin'in Etiyopya'daki proje odaklı politikası, insanların kitleler halinde iş bulabilmelerine olanak sağlamıştır. Yapılan çalışmalar, Çin şirketlerinin 28.000 Etiyopyalıyı istihdam ettiğine işaret etmektedir (Mehmood, 2024: 48).

Etiyopya'nın bu süreçte yakaladığı büyüme oranında, planlamacı yaklaşımının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Ülke, 2010 ve 2015 yılları arasında *Birinci Beş Yıllık*

Kalkınma Planı'nı uygulamıştır. Bu beş yıllık zaman diliminde, Etiyopya ekonomisi ortalama yüzde 10,1 büyüme oranına ulaşmıştır. Bu süreçte; ülkenin sanayisi yüzde 20, hizmet sektörü yüzde 10,7 ve tarım sektörü yüzde 6.6'lık büyüme oranları yakalamıştır. Yüksek büyüme oranlarının yakalandığı birinci beş yıllık kalkınma planının ardından, Aralık 2015'te *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* kabul edilmiştir. Etiyopya'nın büyümesi, bu süreçte de devam etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2024). Etiyopya, ikinci beş yıllık kalkınma döneminde de yüksek büyüme oranlarına ulaşarak, 2015 yılında 64,4 milyar dolar olan milli gelirini, 2020 yılında 107 milyar dolar seviyesine çıkarmıştır. Etiyopya'nın bu süreçte Çin'le kurduğu kalkınma iş birliği, bu planlamacı ekonomik modelin icrasında önemli bir etki oynamıştır.

Etiyopya ve Çin arasındaki kalkınma iş birliğinin önemli soru işaretlerinin başında, Etiyopya'nın Çin'e olan borcu gelmektedir. Etiyopya, Afrika kıtasının en çok borcu olan ülkelerinden biridir. Ülkenin toplam borcu, milli gelirinin yüzde 60'ı seviyesindedir. Etiyopya'nın bu borcunun önemli bir kısmı Çin'dir. Çin, Etiyopya'ya verdiği 8,7 milyar dolarlık borçla, ülkenin dış borcunun yüzde 32'sine sahiptir (Bharti, 2023: 187).

Tablo 3.10. Etiyopya Ekonomisinin Temel Göstergeleri

	2000	2002	2005	2010	2015	2020	2023
GSYH (Milyar Dolar)	8,24	7,85	12,4	29,93	64,59	107,66	163,7
Kişi Başına GSYH (Dolar)	123	110,5	160,1	335,4	630,3	918,7	1,293,8
Enflasyon (%)	0,7	0,7	10	8,1	9,6	20,4	30,2
İşsizlik (%)	3,5	3,1	2,5	2,3	2,5	-	3,5
Büyüme (%)	6,1	1,5	1,8	12,6	10,4	6,1	6,5

Kaynak: (Dünya Bankası, 2023).

Etiyopya, dış ticaret dengesinde tedrici olarak açık veren bir ülkedir. Ülkenin yaptığı ithalat, geçen yıllar içinde sürekli olarak artmaktadır. Buna mukabil, yaptığı ihracat dış ticaret açığı vermesinin önüne geçememektedir. Etiyopya'nın 2000'li yıllarla beraber altyapı yatırımlarına yönelik yapmış olduğu kalkınma atılımının, ihracat hususunda beklenen büyümeyi sağlayamadığı gözlemlenmektedir (WITS, 2022).

Tablo 3.11. Etiyopya'nın İhracat ve İthalatı (2002-2022) (Milyar Dolar)

	2002	2005	2010	2015	2020	2022
İhracat	417 (milyon)	1,1	1,33	2,02	2,53	3,08
İthalat	1,5	4,45	8,59	17,6	14	16,5
Toplam Dış Ticaret	1,91	5,55	9,92	19,62	16,53	20,3
Dış Ticaret Dengesi	-1,08	-3,34	-7,26	-15,58	-11,47	-13,42

Kaynak: (WITS, 2022).

Etiyopya'nın ihraç ettiği ürünlerin çeşitliliği, Angola ve Nijerya'dan ayrılmaktadır. Etiyopya'nın 2022 itibariyle en fazla ihraç ettiği ürünler; sırasıyla kahve, altın ve kesme çiçekler, diğer sebzeler, diğer yağlı tohumlar ve kuru baklagiller olarak gözükmemektedir. Ülkenin ihracatında altın dışında önemli bir doğal kaynak olmayışı, diğer iki ülkeye kıyasla ihracat konusunda geride kalmasında önemli rol oynamıştır. Bu durum, Etiyopya'nın verdiği ciddi dış ticaret açıklarında da kendisini göstermektedir (OEC, 2022).

Tablo 3.12. Etiyopya'nın İhraç Ettiği Ürünler (2022)

	Yüzde	İhracat Değeri (Milyar Dolar)
Kahve	36,5	1,55
Altın	12,9	546 (Milyon Dolar)
Kesme Çiçekler	6,01	255 (Milyon Dolar)
Diğer Sebzeler	5,55	235 (Milyon Dolar)
Diğer Yağlı Tohumlar	4,99	212 (Milyon Dolar)
Kuru Baklagiller	4,22	179 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Etiyopya'nın ihracatındaki ürünler, ticaret yaptığı ülkelerde de önemli bir etkiye sahiptir. Etiyopya'nın Çin'e olan ihracatının, Angola ve Nijerya'ya göre oldukça düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Ülke, 2022 yılı itibarıyla Çin'e 175 milyon dolarlık ürün ihraç etmiştir. Buna mukabil, Çin'den yaptığı ithalat aynı yıl 2,92 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum, Etiyopya'nın Çin'e büyük bir dış ticaret açığı vermesine sebep olmaktadır. Etiyopya'nın doğal kaynaklarının eksikliği, bu duruma sebep olmaktadır. Etiyopya'nın verdiği dış ticaret açığı, yalnızca Çin'e karşı gerçekleşmemektedir. Ülkenin en fazla ticaret yaptığı ülkelerin neredeyse tamamına yakınında büyük dış ticaret açıkları verdiği görülmektedir (OEC, 2022).

Tablo 3.13. Etiyopya'nın Ticaret Yaptığı Ülkeler (2022)

	İhracat (Milyar Dolar)	İthalat (Milyar Dolar)
Çin	175 (Milyon Dolar)	2,92
Amerika Birleşik Devletleri	557 (Milyon Dolar)	1,11
Birleşik Arap Emirlikleri	723 (Milyon Dolar)	764 (Milyon Dolar)
Hindistan	87,1 (Milyon Dolar)	994 (Milyon Dolar)
Suudi Arabistan	268 (Milyon Dolar)	482 (Milyon Dolar)
Hollanda	221 (Milyon Dolar)	274 (Milyon Dolar)
Almanya	274 (Milyon Dolar)	164 (Milyon Dolar)

Kaynak: (OEC, 2022).

Etiyopya, Çin'in 2000 sonrası Sahra altı bölgesinde kalkınma iş birliği kurduğu bir diğer önemli ülkedir. Etiyopya ekonomisi de, bu süreçte büyük bir büyüme göstermiştir. Ülkenin 2000 yılında 8,24 milyar dolar olan milli geliri, 2023 itibariyle 163,7 milyar dolara ulaşmıştır. Ülke ekonomisi bu süreçte ciddi bir büyüme sağlasa da, Etiyopya'nın diğer iki

örnek ülkeden ziyade bu süreci dış ticaret açığı vererek gerçekleştirdiği gözükmektedir. Bundaki temel sebep, Etiyopya'nın ihracatında doğal kaynakların ciddi bir varlığının olmamasıdır. Bir başka deyişle, Angola Modeli kavramının işaret ettiği ilişki setinden farklılık göstermesidir. Bu durum, Çin ve Etiyopya'nın ilişkilerine de yansımaktadır. Etiyopya'nın 2022 itibarıyla Çin'e ihracatı 175 milyar dolardır. Aynı yıl ithalatı ise, 2,92 milyar dolardır. Etiyopya, Çin kalkınma yaklaşımı bağlamında altyapısını güçlendirerek ekonomik anlamda öne geçen bir ülke olma iddiasını güçlendirmektedir. Öte yandan doğal kaynak eksikliğinden dolayı içinde bulunduğu borçluluk, uzun vadede çözülmesi gereken bir problem olarak gözükmektedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Çin, 1978 sonrası yaşadığı ekonomik dönüşümle dünyanın en büyük ikinci ekonomisi haline gelmiştir. Çin'in gerçekleştirdiği ekonomik dönüşüm, modern zamanların en büyük kalkınma fenomenlerinin başındadır. Çin'in kendine has uygulamaları, günümüzde hala tartışılmaya devam edilmektedir. Çin'in 1978 sonrası uyguladığı liberalizasyon politikasıyla birlikte uluslararası sisteme entegrasyonu, adeta dünyanın üretim fabrikası haline gelmesini sağlamıştır.

Çin'in bu başarısının altında temel etkenlerin başında; ulusal tasarruflar, yönetim yapısı ve işgücü gibi bileşenler gelmektedir. Çin toplumunun Mao Zedong dönemiyle birlikte kanıksadığı yüksek tasarruf uygulamaları, 1978 sonrası dönemde giderek etkisini artırmıştır. Bu durum, ülkenin oluşturduğu gelirin büyük yatırımlara aktarılmasının da sebebi olmuştur. Çin kalkınmasının arkasında yatan bir diğer etken de ülkenin yönetim yapısıdır. Ülkenin yönetim yapısı, kontrollü ve deneysel bir kalkınma sürecinin önünü açmıştır. Çin siyasi yapısının en küçük birimlere kadar bir çeşit ödül-ceza sistemi içinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Çin idarecilerinin en dipten zirveye kadar ekonomik kalkınmayı esas alan bir düzen içinde olmasının önünü açmaktadır. En alttan başlamak suretiyle bütün birimler, kalkınma odaklı bir mücadele sürdürmektedir (Oktay, 2024: 123). Çin kalkınma tecrübesinin bir diğer önemli unsuru da, Çin'in işgücüdür. Çin'in 2023 itibarıyla, 740,4 milyon çalışan nüfusuyla dünyanın en büyük insan gücüne sahip ülkesi olduğu görülmektedir (Textor, 29. 02. 2024). Bu insan gücü, Çin kalkınma tecrübesinin önemli bileşenlerinden biri olmuştur.

Çin kalkınma tecrübesi, kalkınma hedefinde olan küresel güney ülkeleri tarafından büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Dünya üzerindeki en büyük kalkınma ihtiyacının olduğu bölgelerin başında da Sahra altı Afrika gelmektedir. Sahra altı Afrika, kolonyalizm sürecinin de etkisiyle dünyanın en geri kalmış bölgesi olmuştur. Kolonyalizm sürecinin ardından var olan istikrarsız siyasi yapılar, iç savaş başta olmak üzere birçok olumsuz gerçekliğe önayak olmuştur. Bütün bu olumsuz süreçler, kıtanın kalkınma sürecinde engeller oluşturmuştur. Bölge, günümüzde hala çok büyük altyapı eksikliği çekmektedir. Afrika kıtasının genelinin kalkınması sürecinde gereken yatırım miktarının oranı, yıllık 130-170 milyar dolar arasındadır (African Development Bank, 2018: 70).

Bölge ülkelerinin, Neoliberal kalkınma modelinden uzaklaşıp Pekin Uzlaşısı olarak tabir edilen Çin'in kalkınma yaklaşımına yaklaştıkları gözükmektedir. Bunun belirli sebepleri vardır. Neoliberal kalkınma yaklaşımı, Afrika'yı da içine alan küresel güney ülkelerinin kalkınma süreçlerinde tek tip ve pratik olmayan bir taahhüt süreci ortaya koymaktadır. Bu durum, küresel güneyin neoliberal kalkınma anlayışından uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Sahra altı Afrika ülkeleri, ihtiyaç duydukları finansman ve destek için küresel büyüklükte güçlerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bölge ülkelerinin kalkınma hedefleri için Batı kredilerine olan talepleri, sürdürülebilir bir ilerleme sağlayamamıştır. Batı ülkelerinin neoliberal kalkınma yaklaşımı çerçevesinde öne sürdükleri koşullar, Sahra altı Afrika ülkelerinin gerçeklikleriyle uyuşmamaktadır. Bu durum, Batı kredilerine yönelen kimi Afrika ülkesinin olumsuz tablolarla karşılaşmasına sebep olmuştur.

Sahra altı Afrika ülkelerinin ihtiyaç duydukları finansmana erişememe problemi, Çin'in kıtadaki varlığını artırmasıyla değişmiştir. Çin, Mao döneminden itibaren Afrika kıtasının geneliyle ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkilerin kırılma noktası ise, 2000 tarihli FOCAC'tır. FOCAC'ın ilan edilmesiyle birlikte, Çin'in kıtadaki ekonomik ve siyasi varlığı kurumsal bir hal almıştır. Çin'in bu tarihten itibaren kıtadaki varlığı da düzenli bir şekilde artmıştır.

Çin'in Afrika kıtası üzerindeki artan etkisi, kıta ülkelerinin altyapı yatırımlarına finansör olmasını da beraberinde getirmiştir. Çin, 2000'li yıllarla birlikte Afrika ülkeleriyle kalkınma iş birliği kurmaya başlamıştır. Bu süreçteki ilk örnek; Exim Bank'ın Angola'ya 2004 yılında verdiği 2 milyar dolarlık kredidir. Bu kredi, Çin'in Angola'nın altyapı yatırımlarına yönelik verilmiştir. Çin verdiği kredinin geri ödemesi sürecinde ise, Angola'dan petrol talebinde bulunmuştur. İki ülkenin kurduğu bu ticari ilişki, daha sonra Angola Modeli olarak anılmıştır (Jurencyk, 2020: 47). Çin, Afrika ülkeleriyle Angola Modeli çerçevesinde birçok kalkınma iş birliği süreci başlatmıştır. Doğal kaynak bakımından zengin olan Afrika ülkeleri, altyapı yatırımlarının finansı için Çin'le ilişkilerini kuvvetlendirmiştir.

Çin'in Sahra altı Afrika ülkeleriyle kurduğu kalkınma iş birliği, bu ülkelerin acil ihtiyacı olan altyapı yatırımlarına erişebilmelerinde önemli bir itici güç olmuştur. 2000-2022 arasında Çin finans kuruluşları, Afrika'da 170 milyar doların üzerinde finansman sağlamıştır

(BU, 01. 04. 2024). Çin; bu süreçte birçok Sahra altı Afrika ülkesinde en temel ve hayati ihtiyaçların başında gelen okul ve hastane gibi yatırımları finanse etmiştir. Afrika kıtasında 2020’de değeri 50 milyon dolardan fazla olan inşaat projelerinin yüzde 31’i, Çinli firmalarca finanse edilmiştir (İncekaya, 18. 11. 2023).

Bu çalışmada, temel olarak Çin kalkınma tecrübesi olan Pekin Uzlaşısının Sahra altı Afrika’daki etkilerinin neler olduğunun analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmada “Çin ve Sahra altı Afrika arasında uygulanan kalkınma iş birliği, bu ülkelerin kalkınmasında stratejik bir öneme sahip olabilmiş midir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Sorunun yanıtı için, Çin’in Sahra altı Afrika’da 2000’lerle birlikte en çok yatırım yaptığı üç ülke olan Angola, Nijerya ve Etiyopya örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmanın temel argümanı, Çin ve Sahra altı Afrika ülkeleri arasında kurulan kalkınma iş birliğinin, ilgili ülkelerin kalkınmasında pratik bir öneme sahip olduğudur. Çalışma, bu sürecin Çin’le iş birliğinde olan ülkelerin altyapılarını geliştirmelerine yardımcı olduğunu, buna paralel şekilde ekonomik büyümelerine pozitif katkı yaptığını öne sürmektedir. Buna mukabil, çalışmada bu sürecin Sahra altı Afrika ülkelerinin kapasite yetersizliklerinin de etkisiyle etkilerinin sınırlı olduğu öne sürülmektedir.

Çin’in 2000’li yıllarla beraber bu üç ülkede kurduğu iş birliği, karakteristik özellikleri bakımından Neoliberal kalkınma yaklaşımından önemli farklılıklar içermektedir. Örneğin, Çin’in Angola Modeli bağlamında bu ülkelerle kurduğu kalkınma iş birliği, yapısı gereği çok daha hızlı ve sonuç odaklı bir şekilde ilerlemektedir. Bu süreç, Neoliberal kalkınma yaklaşımından daha ziyade, bu ülkelerin gerçekliklerini kabul eden ve kalkınma süreçlerine öncelik veren bir yapıdadır.

Çin’in kalkınma iş birliği kurduğu üç ülkede de bu süreçte önemli gelişmeler gözlemlenmiştir. Sahra altı Afrika ülkeleri için telekomünikasyon altyapısı, oldukça hayati bir başka ihtiyaçtır. Çin’in Sahra altı Afrika ülkeleriyle kurduğu iş birliğinin en temel hedeflerinin başında, bu ülkelerin telekomünikasyon problemini gidermek bulunmaktadır. Angola, Nijerya ve Etiyopya; bu iş birliği sonrası telekomünikasyon altyapılarında ciddi bir yenilenme gerçekleştirebilmişlerdir. Erken 2000’lerde telekomünikasyon altyapısı neredeyse olmayan ülkeler, Çin’in finansörlüğünde altyapı hizmetini, ülkelerinin kırsal kesimlerine kadar ilerletebilmişlerdir.

Bu iş birliğinin en stratejik atılımlarının başında da ulaşım altyapısının güçlendirilmesi gelmektedir. Çin'in küresel güney ülkeleriyle olan ulaşım kanallarını güçlendirme isteği, bu inisiyatifi doğrudan tetiklemiştir. Oldukça stratejik bir konuma sahip olan Angola, restore edilen Benguela demiryolu sayesinde Atlantik Okyanusu ve Afrika'nın iç bölgeleri arasında bağlantı kurabilmektedir. Nijerya'da da Lagos ve Kano şehirlerini kapsayacak demiryolu projesi için önemli bir destek verilmiştir. Etiyopya'da Afrika Boynuzunda olması sebebiyle oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ülke, Çin'in Afrika'nın tamamına ulaşması açısından stratejik bir noktadadır. Etiyopya'nın ulaşım ağının ilerlemesi için gerçekleştirilen en önemli projelerin başında, Etiyopya ve Cibuti'nin başkentlerini buluşturan Addis Ababa-Cibuti demiryolu gelmektedir. Yapımına 2011 yılında başlanan ve 4,5 milyar dolar civarında maaliyeti olan projenin finansmanı, Exim Bank tarafından sağlamıştır (Shibu, 23. 09. 2022).

Öte yandan, Çin'in bu ülkelerle kurduğu kalkınma iş birliğinin, kendi içinde de farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Çin'in Angola'yla kurduğu kalkınma iş birliği, Çin'in yoğun ham petrol satarak, karşılığında yatırım aldığı bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Angola, bu süreçte Çin'le kurduğu kalkınma iş birliğini sürdürebilecek bir pozisyonudadır.

Çin'in Nijerya'yla kurduğu kalkınma iş birliğine bakıldığında ise, bu iş birliğinin Nijerya'nın Çin'e karşı yüksek dış ticaret açığı vermesi şeklinde gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Nijerya, dış ticaret dengesinde fazla vererek büyüme oranları yakalayan bir ülke olsa da, bu gerçekliğin Çin'le olan ilişkilerine sirayet ettirilemediği anlaşılmaktadır.

Çin ve Etiyopya arasında kurulan kalkınma iş birliği ise, Nijerya gibi Etiyopya'nın Çin'e karşı dış ticaret açığı vermesi şeklinde gerçekleşmektedir. Etiyopya, genel anlamda da yoğun bir dış ticaret açığı yaşayan bir ülkedir. Bundaki temel sebep, Etiyopya'nın ihrac kalemlerinde, Angola ve Nijerya'dan ziyade ham petrol gibi unsurların eksikliği olarak göze çarpmaktadır.

Nijerya ve Etiyopya'nın yaşadığı durum, Çin'e yöneltilen borç tuzağı diplomasisi suçlamasını da akıllara getirmektedir. Borç tuzağı söylemi, Afrika'yla kurduğu kalkınma iş birliğinde de en sık konuşulan konuların başında gelmektedir. Çin, Afrika'nın dış borcunun yüzde 18'ine sahiptir (ROAPE, 24. 07. 2024). Çin'in kalkınma iş birliği, ekonomik açıdan güçlü olmayan ancak doğal kaynak bakımından zengin Afrika ülkeleri için bir fırsat

oluşturmaktadır. Buna karşı doğal kaynak bakımından dezavantajlı ülkeler bu durumla karşı karşıya kalmıştır. Çin'in alacağı olduğu küresel güney ülkelerinde sağladığı borç affı ve düşük faizli krediler, bu ülkelerin ekonomik anlamda zorlanmasını azaltma amacı taşısa da, borç probleminin uzun vadede aşılması gereken bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Bundaki temel etken, iş birliği yapılan ülkelerdeki siyasi iradelerin uzun vadeli ve planlamacı bir yaklaşım sergilemedeki yetersizlikleridir. Çin'in iş birliği içine girdiği bu ülkelerde yaşanan borç problemleri, sonuçlarını uzun vadede gösterecektir. Buna karşı, Çin'le kalkınma iş birliğine giren ülkelerin ekonomik gerçekliklerini göz önüne almak suretiyle inisiyatif almaları gerekmektedir.

Buna karşılık, bu ülkelerin Çin'le kurdukları kalkınma iş birliğinin, tam anlamıyla yapısal bir dönüşüm gerçekleştiremediği gözükmemektedir. Bu ülkeler her ne kadar Çin kalkınma sürecinden örnek alsalar da, Çin'in kendine has özellikleri ve yapısı, bu ülkeler tarafından örnek alınmasının önünü kapatmaktadır. Çin kalkınma anlayışının bu ülkelerde her ne kadar önemli etkilerinin olduğu gözlemlense de, ilgili ülkelerin kendi gerçekliklerini esas alan bir kalkınma modeli sağlamalarının zorunluluğu gözükmemektedir.

Çin'in özellikle Sahra altı Afrika ülkeleriyle kurduğu kalkınma iş birliği, kendi üretim fazlası sorununu çözmesi için de önemli bir iş birliği olarak görülmektedir. Çin; Kuşak ve Yol İnisiyatifi sonrası dünyanın üretim fabrikası olmaktan çıkıp, üretim fazlasını iş birliği içindeki ülkelere taşımaya başlamasıyla küresel güney ülkeleri, farklı sektördeki Çin yatırımlarını ülkelere çekmişlerdir. Çin'in artık yapmamaya başladığı yatırımların bu ülkelere gelerek ekonomileri canlandırdığı ve istihdam gibi pratikte önemli sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır.

Çin'in bu ülkelerle kurduğu kalkınma iş birliği süreciyle birlikte, ülkelerin kıta içerisinde stratejik öneminde önemli bir artış yaşandığı gözlemlenmektedir. Çin, kalkınma iş birliği kurduğu bu ülkelerde, endüstriyelleşme odaklı bir süreç izlemektedir. Bunun için de iş birliği kurduğu ülkelerin yönetimleriyle, iç işlerine karışmama prensibi bağlamında müşterek bir şekilde ilerlemektedir. Öte yandan bu süreç, Çin kalkınma deneyiminin doğası gereği deneysel ve yenilikçi bir şekilde, ülkelerin gerçeklikleri göz önünde tutularak ilerlemektedir. Bu bağlamda Çin kalkınma iş birliğinin, Neoliberal kalkınma anlayışından farklı bir pozisyonda olduğu ortadadır.

Öte yandan, Çin kalkınma iş birliğinin bu süreçle birlikte, iş birliği kurulan ülkelerin uluslararası sisteme entegrasyonunun sağlanmasını hedeflediği de gözlemlenmektedir. Çin'in bu ülkelerde gerçekleştirdiği ulaşım ve telekomünikasyon projeleri, ilgili ülkelerin dışı daha açık bir pozisyona gelmesini hedeflemektedir. Bu anlamda, Çin kalkınma deneyiminin Neoliberal kalkınma anlayışıyla benzeştiği noktalar da olduğu anlaşılmaktadır.

Sahra altı Afrika ülkelerinin, Çin'le kurdukları kalkınma iş birliği çerçevesinde kendi gerçekliklerini de göz önüne alarak stratejik bir kalkınma süreci izledikleri gözlemlenmektedir. Bu süreç, ilgili ülkelerin altyapı yatırımlarını doğrudan hedef almasının etkisiyle çok önemlidir. Nitekim, Çin'in bu ülkelerde gerçekleştirdiği stratejik yatırım projelerinin, ilgili ülkelerin 2000'li yıllarla beraber yaşadıkları ekonomik büyümeye doğrudan etki yaptığı ortadadır.

Buradaki temel ayırıcı unsur, bu ülkelerin Çin kalkınma iş birliği öncesinde bu yatırımlara ulaşmadaki imkansızlıklarıdır. Sahra altı Afrika ülkeleri, Çin'le iş birliğinin kurumsal bir pozisyona gelmesinin öncesinde hayati kalkınma yatırımlarına ulaşmada büyük bir zorluk içerisindeydi. Bu süreç, Çin-Sahra Altı Afrika kalkınma iş birliğini çok daha anlamlı kılmaktadır. Buna mukabil, Sahra altı Afrika ülkelerinin salt Çin'le iş birliği kurmamaları da oldukça önemlidir. Bu ülkelerin, Çin'le olan ilişkilerinde bağımlı bir pozisyonda kalmaları, borç tuzağı anlatısı gibi ihtimalleri senaryoları anlamlı bir hale getirebilecektir. Dolayısıyla, bu ülkelerin Çin dışındaki büyük güçlerle de iş birlikleri kurmalarının gerekliliği ortadadır.

Sahra altı Afrika, her ne kadar Çin'le oldukça stratejik bir iş birliği içinde olsa da, hala çok büyük bir kalkınma ihtiyacı içerisinde. Özellikle, ülkelerin kırsal kesimlerinde hayati altyapı unsurları hala çok az gerçekleştirilebilmiştir. Bu ülkelerdeki kalkınma sürecinin kapsayıcı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, diğer gelişmiş ülkelerin de dışlanmadan, bu sürece dahil olmaları sağlanmalıdır.

Sonuç olarak; Sahra altı Afrika ülkeleri, Çin'le kurdukları kalkınma iş birliği süreciyle önemli bir dönüşüm yaşamışlardır. Buna karşılık, ülkelerin kendi gerçekliklerini esas alan bir model üzerine çalışmalarının gerekliliği anlaşılmaktadır. Pekin Uzlaşısı çerçevesinde; Angola, Etiyopya ve Nijerya ülkeleri üzerinden yapılan bu analiz, Afrika ülkelerinin Çin'le girdiği kalkınma iş birliğini anlamak açısından faydalı bir değerlendirme sunmuştur.

5. KAYNAKLAR

Kitap ve Kitap Bölümleri

- Adunbi, O. ve Stein, H. (2019). *The Political Economy of China's Investment in Nigeria: Prometheus or Leviathan?*. Oqubay A ve Lin J Y (Editörler), *China-Africa and an Economic Transformation* içinde 192-215). Oxford Academic.
- Batchelor, K. ve Zhang, X. (2007). *China-Africa Relations: Building Images Through Cultural Co-operation*. Media Representation and on the Ground Activities. Routledge.
- Bayram, M. (2022). *Çin-Afrika İş Birliği*. (2. Baskı). Ankara: Afrika Vakfı Yayınları.
- Beckert, S. (2020). *Pamuk İmparatorluğu*. (2. Baskı) (Çev: Nalbant, A). İstanbul: Say Yayınları (Eserin orijinali 2014'te yayımlandı).
- Cabestan, J. P. (2024). *Organisation and (Lack of) Democracy in the Chinese Communist Party: A Critical Reading of the Successive Iterations of the Party Constitution.*, Doyon J ve Froissart C (Editörler), *The Chinese Communist Party* içinde (17-47). Australian National University Press.
- Coase, R. ve Wang, N. (2015). *Çin Nasıl Kapitalist Oldu?*. (Çev: Yılmaz, İ). Ankara: BingBang Yayınları.
- Fang, C. ve Nolan, P. ve Linggui, W., (Editörler), (2024). *Kuşak ve Yol El Kitabı* (Birinci Baskı). (Çev: Ülker, O). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi (Eserin orijinali 2018'de yayımlandı).
- Guang, L. (2017). *Göçmen İşçiler. Çin Mucizesinin Ardındaki İnsanlar*. (Çev: Kızılcı, D). İstanbul: Canut Yayınları (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı).
- Halper, S. (2010). *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model will Dominate the 21st Century*. Basic Books.
- Jacques, M. (2009). *When China Rules of the World*. United States of America: Penguin Books.
- Jacques, M. (2016). *Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?*. (Çev: Oğuz, S). Ankara: Akılçelen Kitaplar (Eserin orijinali 2009'da yayımlandı).
- Maddison, A. (2007). *Chinese Economic Performance in the Long Run*. (7. Baskı). Denver: OECD Development Centre.
- McNeill, W. H. (2021). *Dünya Tarihi*. (18. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi (Eserin orijinali 1967'de yayımlandı).
- Naughton, B. (2007). *The Chinese Economy Transitions and Growth*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

- Oktay, F. (2023). *Çin ve Dünyanın Geleceği*. (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oktay, F. (2024). *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*. (5. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ramo, J. C. (2004). *The Beijing Consensus*. London: Foreign Policy Centre.
- Shinn, D. H. (2019). *China-Africa Ties in Historical Context.*, Arkebe Q ve Justin Yifu L. (Editörler), *China-Africa and an Economic Transformation* içinde (61-84). Oxford University Press.
- Sönmezoğlu, F. (2019). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. (7. Baskı). İstanbul: D&R Yayınları.
- Taylor, I. (2004). *Africa in International Politics: External Involvement on the Continent.*, I. Taylor, & P. Williams (Editörler), *Africa in International Politics* içinde (). London: Routledge.
- Vogel, E. F. (2011). *Deng Xioping and the Transformation of China*. Cambridge, Massachussets and London, England: Harvard University Press.
- Xiang, W. ve Oluduro, O. (2023). China's Invesment in the Nigerian Energy Sector: A Prognosis of the Dispute Settlement Paradigm. *Laws*, 12(81), 1-21.

Makaleler

- Åberg, J. H. S. ve Becker, D. (2020). China as Exemplar: Justin Lin, New Structural Economics, and the Unorthodox of the China Model. *Politics & Policy*, 48(5), 815-835.
- Akani, E. C. (2017). The Politics of Beijing Consensus in Africa. *European Journal of Social Sciences Studies*, 2(3), 142-155.
- Al-Fadhat, F. ve Prasetyo, H. (2022). How China's Debt-Trap Diplomacy Works in African Countries: Evidence from Zimbabwe, Cameroon, and Djibouti. *Journal of Asian and African Studies*, 59(5), 1463-1483.
- Alhassan, L. (2024). Kuşak ve Yol Girişimi Kapsamında Çin'in Nijerya'da Yaptığı Yatırımların Sosyoekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi. *BRIQ Kuşak ve Yol Girişimi Dergisi*, 5(2), 192-209.
- Aoyama, R. (2016). One Belt, One Road: China's New Global Strategy. *Journal of Contemporary East Asia Studies*, 5(2), 3-22.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Immnuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 97-110.
- Bayram, M. (2016). Angola İç Savaşının Ana Faktörleri ve Uluslararası Ramifikasyonları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 365-383.

- Bayram, M. (2019). Küçük Devletlerin Dış Politikası: Angola Örneği. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 90-114.
- Begu, L. S. ve Vasilescu, M. D. ve Stanila, L. ve Clodnitchi, R. (2018). China-Angola Invesment Model. *Sustainability*, 10(8), 1-17.
- Benli, A. ve Topkaya, Ö. (2011). Çin Endüstri İlişkileri ve 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Dönüşümler. *Journal of Social Policy Conferences*, (59), 179-216.
- Beyaz, F. (2023). Çin Dış Politikasında Yumuşak Güç Dinamiğinin Kullanımı: Çin Etiyopya İlişkileri Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 12(4), 499-518.
- Bharti, M. S. (2023). The Sustainable Development and Economic Impact of China's Belt and Road Initiative in Ethiopia. *East Asia*, 40, 175-194.
- Bilate, G. T. ve Zou, X. (2021). 50 – Year China-Ethiopia Diplomatic Relations. *Journal of African Foreign Affairs*, 8(1), 77-96.
- Bongaarts, J. ve Greenhalgh, S. (1985). An Alternative to the One-Child Policy in China. *Population Council*, 11(4), 585-617.
- Brautigam, D. (2020). A Critical Look At Chinese 'Debt-Trap Diplomacy': The Rise of A Meme. *Area Development and Policy*, 5(1), 1-15.
- Cabestan, J.P. (2012). China and Ethiopia: Authoritarian Affinities and Economic Cooperation. *China Perspectives*, 2012(4), 56-82.
- Campbell, H. ve Chaulia, S. (2009). Unequal Equals: Angola and China. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 13(1), 44-83.
- Carmody, P. ve Zajontz, T. ve Reboredo, R. (2022). From 'Debt Diplomacy' To Donorship? China's Changing Role in Global Development. *Global Political Economy*, 1(2), 198-217.
- Cha, S. (2023). Chinese Aid and Corruption in African Local Governments. *Wiley*, 36, 587-605.
- Chang, Y. Y. (2019). Understanding the Belt and Road Initiative (BRI). *European Journal of East Asian Studies*, 18(1), 7-35.
- Chen, M. (2023). China's Rise and the Reshaping of Sovereign Debt Relief. *International Affairs*, 99(4), 1755-1775.
- Cheong, D. (2022). Chinese 'Debt Traps' in Southeast Asia: What The Data Say. *Perspective*, 2022(88),
- Clarke, M. (2017). The Belt and Road Initiative. *Asia Policy*, 24, 71-79.
- Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem). *Liberal Düşünce*, 16(64), 185-206.

- Çaşkurlu, S. (2022). Küresel Ekonomik Düzen Değişirken Yeni Kuralları Belirleme Yarışı: Çin'in Hegemon Olma Denemesi. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1389-1418.
- Çelik, M. S. ve Akyar, D. A. ve Ceylan, B. O. (2022). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin Ortaya Çıkışındaki Ana Etmenler: Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Bakış Açısı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(3), 1125-1139.
- Dal, S. (2023). ABD-Afrika İlişkileri: 2022 Liderler Zirvesi ve Gelecek Dönem. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 615-630.
- Daniel, G. H. ve Maiwada, S. (2015). Chinese Trade and Investment in Nigeria's Agricultural Sector: a Critical Analysis. *American International Journal of Social Sciences*, 4(2), 277-287.
- DeGhetto, K. ve Gray, J. R. ve Kiggundu, M. N. (2016). The African Union's Agenda 2063: Aspirations, Challenges, And Opportunities For Management Research. *Africa Journal of Management*, 2(1), 93-116.
- Ding, X. ve Chai, Q. ve Chen, C. (2020). China-Africa Economic and Trade Cooperation from the Perspective of the Community with Shared Benefits: Achievements, Challanges and Prospects. *Pluto Journals*, 11(2), 208-231.
- Dirlik, A. (2007). Global South: Predicament and Promise. *Indiana University Press*, 1(1), 12-23.
- Domes, J. (1968). The Cultural Revolution and the Army. *University of California Press*, 8(5), 349-363.
- Durdular, A. (2016). Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi. *Avrasya Etüdleri*, 49(1), 77-97.
- Durovic, L. (2016). Resource Curse and China's Infastructure for Resource Model: Case Study of Angola. *Journal of China International Relations*, 4(1), 67-86.
- Duschinsky, R. (2012). Tabula Rasa and Human Nature. *Philosophy*, 87(4), 509-529.
- Erkens, D. H. ve Hung, M. ve Matos, P. (2012). Corporate Governance in the 2007-2008 Financial Crisis: Evidence From Financial Institutions Worldwide. *Journal of Corporate Finance*, 18, 389-411.
- Ertuğrul, C. ve İpek, E. ve Çolak, O. (2010). Küresel Mali Krizin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 59-72.
- Eze, R. C. ve Elochukwu, A. E. ve Jire, B. J. (2015). Africa and the Beijing Consensus: The Optimisim and Pessimism. *International Journal of Social Sciences and Humanities Reviews*, 5(3), 102-107.
- Fourie, E. (2015). China's Example For Meles' Ethiopia: When Devolopment 'Models' Land. *The Journal of Modern African Studies*, 53(3), 289-316.

- Galchu, J. (2018). The Beijing Consensus Versus The Washington Consensus: The Dilemma of Chinese Engagement in Africa. *African Journal of Political Science and International Relations*, 12(1), 1-9.
- Gangte, L. (2020). The Debt-Trap Diplomacy Revisited: A Case Study on Sri Lanka's Hambantota Port. *Artha-Journal of Social Sciences*, 19(2), 53-66.
- Gilpin, S. I. (2023). China, Africa and the International Aid System: A Challenge to (the Norms Underpinning) the Neoliberal World Order?. *JAAS*, 58(3), 277-297.
- Gökten, K. (2019). Güvenlik ile Bölgesel Ekonomik İşbirliği Arasında: Banglade-Çin-Hindistan-Myanmar- (BCIM) Ekonomik Koridoru. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 99-113.
- Gülseven, Y. (2024). Büyük Güçler Arası Rekabet Alanı Olarak Küresel Altyapı Yardım Girişimleri. *Avrasya Etüdləri*, 30(63), 55-84.
- Hairong, Y. ve Sautman, B. (2023). China, Ethiopia and the Significance of the Belt and Road Initiative. *The China Quarterly*, 257, 222-247.
- Halişçelik, E. (2021). 2008 Ekonomik Krizinin Türü ve Nedenleri. *Journal of Empirical Economics and Social Sciences*, 3(1), 1-20.
- Hao, Y. (2021). Is China's Investment A Debt-Trap? -A Comparative Research Based on the Investment in the United States, Europe and China. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 203, 2604-2610.
- Heaslet, J. P. (1972). The Red Guards: Instruments of Destruction in the Cultural Revolution. *University of California Press*, 12(12), 1032-1047.
- Himmer, M. ve Rod, Z. (2023). Chinese Debt Trap Diplomacy: Reality or Myth?. *Journal of the Indian Ocean Region*, 18(3), 250-272.
- Hodzi, O. (2020). African Political Elites and the Making(s) of the China Model in Africa. *Politics & Policy*, 48(5), 887-907.
- Huang, Y. (2010). Debating China's Economic Growth: The Beijing Consensus or The Washington Consensus. *Academy of Management*, 24(2), 31-47.
- Jaén, A. C. ve Mateos, Ó. (2020). China in Africa: Assessing the Consequences for the Continent's Agenda for Economic Regionalism, *COGITATIO*, 10(2), 61-70.
- Jinyuan, G. (1984). China and Africa: The Development of Relations over Many Centuries. *Oxford University Press*, 83(331). 241-250.
- Jurencyk, L. (2020). Analysing China's "Angola Model": A Pattern for Chinese Involvement in Africa?. *Strategic Review for Southern Africa*, 42(2), 43-61.
- Kılıç, F. (2019). Küresel İlişkiler Bağlamında Çin'in Afrika'daki Ekonomi Politikası: Nijerya, Angola, Sudan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti Örnekleri. *International Journal of Politics and Security*, 1(1), 71-96.

- Kiala, C. (2010). China-Angola Aid Relations: Strategic Cooperation on Development?. *South African Journal of International Affairs*, 12(3), 313-331.
- Korkmaz, Ö. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) Reformu ve Ekonomik Yanılsamaları. *Journal of Economics and Political Sciences*, 2(1), 30-40.
- Kurtbaş, İ. (2024). Çin'in Dış Yardımları: Örtülü Bir Kolonyalizm Mi? İdealist Bir İnisiyatif Mi? Çin ve Batı Dış Yardımlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 7(13), 9-44.
- Küçük, Ö. (2021). Dünya Bankası ve Çin'in Karşılıklı Faydaya Dayalı İşbirliği: Yenilik Önyargısının Üstesinden Gelmek. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 20-45.
- Lardy, N. R. (1994). The Role of Foreign Trade and Investment in China's Economic Transformation. *Cambridge University Press*, 144, 1065-1082.
- Lei, W. (2020). China and the United States in Africa Competition or Cooperation?. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 6(1), 123-141.
- Li, H. (2015). The Chinese Model of Development and Its Implications. *World Journal of Social Science Research*, 2(2), 128-138.
- Lola, G. K. ve Rasiah, R. ve Teng, K. K. ve Muhammad, M. ve Agboola, Y. H. (2017). China's Aid and Oil for Infrastructure in Nigeria: Resource Driven or Development Motive?. *Contemporary Chinese Political Economy and Strategic Relations: an International Journal*, 3(3), 1197-1235.
- Lubieniecka, E. R. (2014). Chinese Engagement in Sub-Saharan Africa: Can the Beijing Consensus be Explained Under World-System Analysis?. *Fudan Journal of the Humanities and Social Sciences*, 7(3), 433-450.
- Memiş, H. ve Kara, M. ve Tayfur, L. (2010). Yoksulluk, Yapısal Uyum Programları ve Sahra Altı Afrika Ülkeleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 325-346.
- Modigliani, F. ve Cao, S. L. (2004). The Chinese Saving Puzzle an the Life-Cyle Hypothesis. *Journal of Economic Literature*, 42, 145-170.
- Murat, T. (2018). Bandung Konferansı ve Türkiye. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(2), 363-379.
- Myradov, D. (2021). Çin'in Kalkınma Yaklaşımının Evrimini Anlamak: Hibrit Bir Kalkınma Model İnşası. *DSJOURNAL*, 2(1), 53-78.
- Naughton, B. (1993). Deng Xiaoping: The Economist. *Cambridge University Press*, 135, 491-514.
- Niambi, N. T. (2019). China in Africa: Debtbook Diplomacy?. *Open Journal of Political Science*, 9, 220-242.

- Niyitunga, E. B. ve Ragolane, M. (2024). Beijing Consensus Diplomacy: A Promoter or Threat to Africa's Pathway to Sustainable Development. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(10), 1-20.
- Nwokolobia, A. C. ve Ikenga, F. A. (2023). China and Nigeria Relations In A Multi-Polar World. *Journal of Public Administration, Financa and Law*, 28, 299-315.
- Osei-Hwedie, B, Z. (2012). The Dynamics of China-Africa Cooperation. *Afro Asian Journal of Social Sciences*, 3(3.1), 1-25.
- Öztürk, S. (2011). Küresel Ekonomik Krizin Çin Ekonomisine Etkileri: Çin'in Büyüme Stratejisinin Sürdürülebilirliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 123-139.
- Öztürk, S. ve Sözdemir, A. ve Gövdere, B. (2006). Çin: Washington Uzlaşmasından Beijing Uzlaşmasına. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 61-73.
- Parker, L. ve Fourie, E. (2018). Sino-Angolan Agricultural Cooperation: Still Not Reaping Rewards for the Angolan Agricultural Sector. *Review of African Political Economy*, 45(157), 491-500.
- Polat, M. A. (2018). Küresel Finans Krizinin Nedenleri. *Injosos Al Farabi International Journal on Social Sciences*, 2(1), 177-195.
- Qian, Y. (2000). The Process of China's Market Transition (1978-1998): The Evolutionary, Historical and Comparative Perspectives. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 156(1), 151-171.
- Raji, S. A. ve Ogunrinu, A. (2018). Chinese Investment And Its Implications For Nigeria's Economic Security. *Brazilian Journal of African Studies*, 3(6), 123-142.
- Rodrik D. (2006). Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion?. A review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from the Decade of Reform. *Journal of Economic Literature*, 44(4), 973-987.
- Sanusi, Sanusi, L. (2011). Neither the Washington Nor Beijing Consensus: Developmental Models to Fit African Realities and Cultures. *CNB Journal of Applied Statistics*, 2(2), 101-103.
- Saray, M. O. (2019). Washington Consensus, Neo-Liberalism and Beyond: Does Beijing Consensus Break the Routine?. *Journal of Yaşar University*, 15(55), 299-317.
- Saray, M. O., ve Gökdemir, L. (2007). Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005). *Journal of Yaşar University*, 2(7), 661-686.
- Sempiga, O. (2016). China's Investment Engagement in Africa: From the Washington Consensus to the Beijing Consensus. *China and WTO Review*, 2(2), 257-280.
- Seriye, S. (2011). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Toprak Yönetimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(01), 95-116.

- Shinn, D. H. (2014). Ethiopia and China. *International Journal of Ethiopian Studies*, 8(1-2), 149-164.
- Şanlı, O. ve Ateş, A. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 75-101.
- Şen, A. (2005). Washington Konsensüs ve Gelişmekte Olan Ülkeler Sorunları: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 181-200.
- Şimşek, M. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) Üyeliğinin Ekonomik Etkileri ve Çin'in Geleceğine İlişkin Senaryolar. *Yönetim ve Ekonomi*, 12(2), 77-90.
- Tekin, S. ve Dolu, M. T. (2020). Güney-Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(24), 65-81.
- Timurtaş, M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Siyasi Geçmişinin Bugünkü Gelişim Sürecindeki Rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 52-69.
- Tokatlı, S. G. (2023). Çin'in Kuşak ve Yol Girişiminin Uluslararası Ekonomi Politikası. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 41, 283-302.
- Turgutoğlu, K. (2020). Ekonomik Diplomasinin Ekonomik Güvenliğe Etkisi: Çin-Afrika İlişkileri Analizi. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 75-97.
- Turin, D. R. (2010). China and the Beijing Consensus: An Alternative Model for Development. *Student Pulse Academic Journal*, 2(1), 1-13.
- Türk, M. S. ve Avcı, Ö. ve Baytimur, T. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sovyet Revizyonizmi'ne Karşı Kitapların Propaganda Amaçlı Kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 35(2), 159-182.
- Uchegara K. E. (2009) China-Africa Relations in the 21st Century: Engagement, Compromise and Controversy. *Uluslararası İlişkiler*, 6(23), 95-111.
- Uchegara, K. E. (2014). Understanding African Relationships: The Case of Eritrean-Ethiopian Border Dispute. *International Journal of Social Inquiry*, 7(1), 63-78.
- Ünlü, A. G. (2023). Asya Altyapı Yatırım Bankası (AIIB) ve Sosyal Politika: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Eğitim Bilim Toplum*, 21(83), 85-131.77-90
- Williamson, J. (2000). What Should the World Bank Think About the Washington Consensus?. *Oxford Journals*, 15(2), 251-264.
- Williamson, J. (2012). Is the "Beijing Consensus" Now Dominant?. *National Bureau of Asian Research*, 13, 1-16.
- Yağcı, M. (2016). A Beijing Consensus in the Making: The Rise of Chinese Initiatives in the International Political Economy and Implications for Developing Countries. *PERCEPTIONS*, 21(2), 29-56.

- Yalın, T., ve Çetinbakış, M. (2019). Uyanan Dev Çin'in Yapısal ve Ekonomik Dönüşüm Süreci. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(3), 123-145.
- Yantur, P., ve İşeri, R. (2021). Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politik Stratejisi. *KOSBED*, 41, 49-77.
- Yıldırım, C. (2011). Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 1-23.
- Yıldırım, K. ve Öcal, F. M. (2020). Tasarruf Açığı Sorunu: Türkiye ve Çin Karşılaştırması. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(2), 262-274.
- Yılmaz, S. (2020). Bir Kuşak Bir Yol Projesinin İktisadi Kapasitesi ve Çin Tarafından Uygulanan Borç Diplomasisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 631-647.
- Yin, J. (2019). The Beijing Consensus and African Autonomy. *1990 Institute*, 1-17.
- Zezeza, P. T. (2014). The Africa-China Relationship: Challenges and Opportunities. *Canadian Journal of African Studies*, 48(1), 145-169.

Tezler

- Aracı, K. A. (2010). *1929 Büyük Buhran'dan 2008 Ekonomik Krizi'ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Aydoğan, S. (2021). *Afrika'da Büyük Güçlerin Varlığı: Fransa ve Çin Örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Ayyıldız, M. A. (2019). *ABD ve Çin'in Afrika Üzerindeki Hegemonya Mücadelesi: Nijerya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çolak, S. (2022). *1978 Sonrası Çin'in Dünya-Ekonomide Yükselişinin Afrika'ya Etkisi: Angola Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demirel, F. N. (2019). *Çin Halk Cumhuriyeti'nde Milliyetçilik Anlayışının Dış Politika Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Dolu, M. T. (2019). *Güney-Güney İş Birliğini Anlamak*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Güç, B. (2022). *Neoliberal Politikaların Gelişmekte Olan Ülkelerin Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Hamdun, E. (2022). The Chinese Model of Necolonialism in Africa: A Case Study of Angola. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İstikbal, D. (2024). *Afrika’da Çin Yatırımları: Nijerya, Güney Afrika ve Kenya (2005-2019)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kadier, Y. (2013). *21. Yüzyılda Çin Halk Cumhuriyeti’nin Afrika Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, E. (2021). *Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Modellerinin Yeniden Dizayn Edilmesinde Bir Alternatif Olarak Çin Modelinin Uygulanabilirliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıçoğlu, A. (2024). *Çin-Afrika İlişkilerinde Dış Yardımlar: Nijerya Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Mazibuko, J. (2014). *Washington versus Beijing Consensus: Is the Beijing Consensus a Suitable Model for Attaining Angola’s Development Objectives?*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. University of the Witwatersrand, Johannesburg.
- Mehmood, F. Y. (2024). *Impact of Chinese Investments in Democratic Republic of Congo (DRC), Ethiopia, and Kenya: A Comparative Study*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Palabıyık, S. (2009). *Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Sağır, S. (2020). *Tasarruf ve Büyüme İlişkisi: Çin ve Türkiye Karşılaştırmalı Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldırım, C. (2011). *Neoliberal İktisat Politikalarının Türkiye’de Orta Sınıfa Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Yusufu, M. (2019). *Küresleşme Sürecindeki Çin Ekonomisinin Türk Yazılı Basınına Yansıması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Raporlar

African Development Bank (2018). African Economic Outlook 2018.

Alden, C. (2019). Emerging Powers and Africa: From Development to Geopolitics. *Istituto Affari Internazionali*.

- Alden, C. (2020). Understanding Debt and Diplomacy: China, ‘Debt Traps’ and Development in the Global South. *LSE Research Online Documents on Economics 110974*, London School of Economics and Political Science, LSE Library.
- Asl, S. S. (2021). Çin’in Afrika’ya Açılan Kapısı Etiyopya. *ANKASAM*
- Asongu, S. ve Nwachukwu, J. C. (2016). Reconciliation of the Washington Consensus with the Beijing in Africa. *MPRA Paper 73685*, University of Munich, Germany.
- Assefa, B. ve Mulu, G. ve Alebel Bayrau, W. (2020). Chinese Investment in Ethiopia: Contribution, Challenges, Opportunities and Policy Recommendations. *MPRA Paper 109166*, University Library of Munich, Germany.
- Bhattacharjee, D. (2015). China Pakistan Economic Corridor (CPEC). *Indian Council of World Affairs*.
- Cable, V. (2017). Deng: Architect of the Chinese Superpower. Y. Jie (Editör). *Deng to Xi: Economic Reform, the Silk Road, and the Return of the Middle Kingdom* içinde (1-7). London: LSE.
- Cheru, F. ve Obi, C. (2011). De-Coding China-Africa Relations: Partnership for Development or ‘(Neo) Colonialism by Inavition’?. *The World Financial Review*.
- Freedom House (2013). Angola. *Freedom on the Net*.
- Freitas, M. V. (2023). The Impact of Chinese Invesments in Africa: Neocolonialism or Cooperation?. *Policy Center for the New South*.
- Geda, A. (2008). Scoping Study on the Chinese Relation With Sub-Saharan Africa: The Case of Ethiopian. *AERC*, Nariobi, Kenya.
- Geda, A. ve Meskel, A. G. (2009). Impact of China-Africa Investment Relations: Case Study of Ethiopia. University Press: Addia Ababa.
- Jinyan, Z. (2015). “Neither Friendship Farm” Nor “Land Grab”: Chinese Agricultural Engagement in Angola. *SAIS-CARI Policy Briefs*, 7.
- Jones, L. ve Hameiri, S. (2020). Debunking the Myth of ‘Debt-Trap Diplomacy’ How Recipient Countries Shape China’s Belt and Road Initiative. *Chatham House*, The Royal Institute of International Affairs.
- Karagöl, E. T. ve Özcan, B. (2014). Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarruf. *SETA*.
- Linowski, D. ve Lukas, S. (2021). The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and Its Implications for Security Cooperation in the Region. *Policy Brief / OSCE Academy in Bishkek*, 67.
- Morrison, W. M. (2009). China and the Global Financial Crisis: Implications for the United States. *Congressional Research Service*, Washington D.C.
- Moss, T. ve Rose, S. (2006). China Exim Bank and Africa: New Lending, New Challenges. *Center for Global Development Notes*, 3.

- Otele, O. M. (2023). What Explains African Perceptions of China as a Model of Development?. *Megatrends Africa*.
- Shattuck, T. J. (2018, Temmuz). How China Dictates The Rules of the Game. *Foreign Policy Research Institute*.
- Tamer, C. (2019). Çin-Hindîçin Yarımadası Ekonomi Koridoru. *ANKASAM*, 64(17).
- Zafar, A. (2007). The Growing Relationship Between China and Sub-Saharan Africa: Macroeconomic, Trade, Investment, and Aid Links. *The World Bank Research Observer*, 22(1), 103-130.

Bildiriler

- Zhu, L. ve Zhu, J. (2016). The Study on the International Production Capaticy Cooperation on the China - Indochina Peninsula Economic Corridor. *Proceedings of the 2016 International Symposium on Business Cooperation and Development*, 187-191.

İnternet Kaynakları

- AIIB. (15. 05. 2024). Members and Prospective Members of the Bank. 04. 09. 2024 tarihinde <https://www.aiib.org/en/about-aiib/governance/members-of-bank/index.html> adresinden alınmıştır.
- Alajemba, N. (01. 09. 2018). China Invests Over \$16 Billion in Nigeria's Telecoms Sector. *ITEdgeNews*. 16. 10. 2024 tarihinde <https://www.railway-technology.com/projects/abuja-kaduna-rail-line/?cf-view> adresinden alınmıştır.
- Alpay, Y. (21. 06. 2011). Çin Afrika'da Ne Yapıyor?. *TASAM*. 1-24. 3. 07. 2024 tarihinde https://tasam.org/Files/Icerik/File/cin_afrikada_ne_yapiyor_94dfb679-9030-48a3-aafe-6a0646a55dc4.pdf adresinden alınmıştır.
- Amusan, T. (10. 11. 2022). What Nigeria Can Teach Us About China's Belt and Road. *The Diplomat*. 11. 10. 2024 tarihinde <https://thediplomat.com/2022/11/what-nigeria-can-teach-us-about-chinas-belt-and-road/> adresinden alınmıştır.
- Aytekin, E. (16. 10. 2023). Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in Yükselen Güç Stratejisinin Temel Taşı. *Anadolu Ajansı*. 29. 08. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kusak-ve-yol-girisimi-cinin-yukselen-guc-stratejisinin-temel-tasi/3021633> adresinden alınmıştır.
- Aytekin, E. (20. 10. 2023). Çin Devlet Başkanı Şi: Yeni Kalkınma Bankası, Gelişmekte Olan Ülkelerin Sesini Artırmalı. *Anadolu Ajansı*. 06. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-devlet-baskani-si-yeni-kalkinma-bankasi-gelismekte-olan-ulkelerin-sesini-artirmali/3026776> adresinden alınmıştır.
- BBC News Türkçe (25. 08. 2015). Küresel Ekonominin Motoru Çin'e Ne Oldu?. 26. 08. 2024 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/08/150825_cin_ekonomisi_piyasalar adresinden alınmıştır.

- BBC News Türkçe. (02. 07. 2012). Görüntülerde Afrika'nın 'Hayalet Kasabası' Görülüyor. 08. 10. 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/news/av/world-africa-18680217> adresinden alınmıştır.
- BBC News Türkçe. (05. 03. 2012). Çin Ulusal Halk Kongresi Toplandı. 19. 08. 2024 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120305_china_congress adresinden alınmıştır.
- Brautigam, D. ve Rithmire, M. (06. 02. 2021). The Chinese 'Dept Trap' Is a Myth. *The Atlantic*. 18. 09. 2024 tarihinde <https://www.theatlantic.com/international/archive/2021/02/china-debt-trap-diplomacy/617953/> adresinden alınmıştır.
- BU (01. 04. 2024). China-Africa Economic Bulletin, 2024 Edition. 09. 11. 2024 tarihinde <https://www.bu.edu/gdp/2024/04/01/china-africa-economic-bulletin-2024-edition/> adresinden alınmıştır.
- CGTN. (30. 06. 2024). Communist Party of China Membership Exceeds 99.1 million, up %1.2 year on year. 20. 08. 2024 tarihinde <https://news.cgtn.com/news/2024-06-30/CPC-membership-rises-1-2-exceeds-99-million-at-end-of-2023-1uQJ16T5siI/p.html> adresinden alınmıştır.
- China Development Bank (2024). Improve China's Competitiveness and the Living Standart of the People. 06. 09. 2024 tarihinde https://www.cdb.com.cn/English/gykh_512/khjj/ adresinden alınmıştır.
- China Development Bank (2024b). China Development Bank Lends Over 3 Trillion Yuan in 2023. 07. 09. 2024 tarihinde https://www.cdb.com.cn/English/xwzx_715/khdt/202401/t20240129_11267.html adresinden alınmıştır.
- Chloe, B. (21. 09. 2021). Kilamba Tem Pelo Menos 10 Mil Devedores. *Embaixada de Angola*. 08. 10. 2024 tarihinde <http://www.embaixadadeangola.pt/kilamba-tem-pelo-menos-10-mil-devedores/> adresinden alınmıştır.
- CNOOC Limited. (09. 01. 2006). CNOOC Limited Acquires 45% Stake in Offshore Nigerian Oil Mining License 130 for US \$2.268 Billion Cash. 16. 10. 2024 tarihinde https://www.cnooc ltd.com/art/2006/1/9/art_8421_1128201.html adresinden alınmıştır.
- Coşkun, A. (19. 05. 2024). Çin'in Yükselişi, Ticaret ve İşçi Ücretleri. *Yeni Asya*. 22. 08. 2024 tarihinde https://www.yeniasya.com.tr/dr-aytekin-coskun/cin-in-yukselisi-ticaret-ve-isci-ucetleri_597082 adresinden alınmıştır.
- Daily Sabah (07. 11. 2019). Çin'den Avrupa'ya İlk Tren, Türkiye'de 'İpek Demiryolu' Hayalini Gerçeğe Dönüştürdü. 03. 09. 2024 tarihinde <https://www.dailysabah.com/business/2019/11/06/first-train-from-china-to-europe-makes-silk-railway-dream-come-true-in-turkey> adresinden alınmıştır.
- DEİK (13. 06. 2024). Türkiye-Çin İş Konferansı'nda Küresel Tedarik Zinciri Masaya Yatırıldı. 13. 09. 2024 tarihinde <https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-turkiye-cin-is-konferansi-nda-kuresel-tedarik-zinciri-masaya-yatirildi> adresinden alınmıştır.

- Demir, E. (12.11.2018). Çin'in "ikinci devrimi" ve Deng Xiaoping. *Yeni Şafak*. 26.07.2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/cinin-ikinci-devrimi-ve-deng-xiaoping-3408197> adresinden alınmıştır.
- Demirci, Y. (10. 10. 2022). ÇKP'nin 20. Ulusal Kongresi, Çin'in İktidar Piramidini Değiştirecek. *Anadolu Ajansı*. 17. 08. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/30188> adresinden alınmıştır.
- Döviz.com (06. 05. 2019). 2008 Ekonomik Krizinin Nedenleri ve Sonuçları. 25. 08. 2024 tarihinde <https://www.doviz.com/makale/2008-ekonomik-krizinin-nedenleri-ve-sonuclari/104> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2023). Ethiopia. 21. 10. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/country/ethiopia> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2023). Nijerya. 11. 10. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/country/nigeria> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2023). Population, Total – Angola. 10. 10. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AO> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024). Export of Goods and Services (Current US\$) – China. 22. 08. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.CD?locations=CN> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024). Fertility Rate, Total (Births Per Woman) – China. 14. 08. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN?locations=CN> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024). Foreign Direct Investment, Net Inflows (% of GDP) - China. 26.03.2024 tarihinde https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?locations=CN&most_recent_year_desc=false adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024). GDP Growth (annual %) – China. 01. 08. 2024 tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=1992&locations=CN&start=1978> adresinden alınmıştır.
- Dünya Bankası (2024). GDP Per Capita (Current US\$) – China. 05. 05. 2024. Tarihinde <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=CN> adresinden alınmıştır.
- Ermcht. (04.08.2014). Çin'in Afrika'daki Politikaları. *Wordpress*. 01. 09. 2024 tarihinde <https://accueiler.wordpress.com/2014/08/04/cin-in-afrika-politikalari/> adresinden alınmıştır.
- Faboade, D. (08. 03. 2023). AngoSat-2 is Providing Services Across Seven Provinces in Angola. *Space in Africa*, 09. 10. 2024 tarihinde <https://spaceinafrica.com/2023/03/08/angosat-2-is-providing-services-across-seven-provinces-in-angola/> adresinden alınmıştır.

- GAO (16. 10. 2024). China's Foreign Direct Investments Significantly Outpace the United States. What Does That Mean? 20. 11. 2024 tarihinde <https://www.gao.gov/blog/chinas-foreign-investments-significantly-outpace-united-states.-what-does-mean> adresinden alınmıştır.
- Gökkoyun, S. C. ve Okay, D. Z. (09. 11. 2023). ABD ile Çin Arasında Derinleşen Rekabet İki Dev Ekonominin Ticari Bağlarını Aşındırıyor. *Anadolu Ajansı*. 08. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ile-cin-arasinda-derinlesen-rekabet-iki-dev-ekonominin-ticari-baglarini-asindiriyor/3048160> adresinden alınmıştır.
- Gönültaş, B. (15. 04. 2015). Asya Altyapı Yatırım Bankasının Kurucu Sayısı 57 Oldu. *Anadolu Ajansı*. 05. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asya-altyapi-yatirim-bankasinin-kurucu-uye-sayisi-57-oldu/57266> adresinden alınmıştır.
- Hatip, Y. (13. 11. 2016). Çin, Pakistan Limanı Üzerinden Ticaret Yapmaya Başladı. 01. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-pakistan-limani-uzerinden-ticaret-yapmaya-basladi/684844> adresinden alınmıştır.
- Ho, O. C. H. (2004). Determinants of Foreign Direct Investment in China: A Sectoral Analysis. *School of Economics and Commerce University of Western Australia*. 06. 08. 2024 tarihinde https://api.research-repository.uwa.edu.au/ws/portalfiles/portal/95935758/04_18_Ho.pdf adresinden alınmıştır.
- İMMİB (2023). Çin'in Dış Ticareti. 20.04.2024 tarihinde <https://immib.org.tr/tr/cinin-dis-ticareti> adresinden alınmıştır.
- İncekaya, G. (18. 11. 2023). Çin Büyük Yatırımlarla Afrika'daki Konumunu Güçlendiriyor. *Anadolu Ajansı*. 11. 11. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/cin-buyuk-yatirimlarla-afrikadaki-konumunu-guclendiriyor/3057465#:~:text=%C3%87in%20ile%20Afrika%20aras%C4%B1ndaki%20ikili,artarak%20282%20milyar%20dolara%20ula%C5%9Ft%C4%B1> adresinden alınmıştır.
- İstikbal, D. (14. 01. 2023). Asya Yüzyılında Çin'in Afrika Yatırımları. *SETA*. 03. 09. 2024 tarihinde <https://www.setav.org/yorum/asya-yuzyilinda-cinin-afrika-yatirimlari> adresinden alınmıştır.
- Kılıç, Z. B. (11. 06. 2024). Asya Altyapı Yatırım Bankası Başkanı Jin, Türkiye'ye Sağlanan Finansmana İlişkin Değerlendirmede Bulundu. *Anadolu Ajansı*. 05. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/asya-altyapi-yatirim-bankasi-baskani-jin-turkiyeye-saglanan-finansmana-iliskin-degerlendirmede-bulundu/3246645> adresinden alınmıştır.
- Korkmaz, H. (27. 09. 2024). Asya Jeopolitiğinde Stratejik Ortaklık: Çin ve Pakistan. *Anadolu Ajansı*. 13. 09. 2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asya-jeopolitiginde-stratejik-ortaklik-cin-ve-pakistan/1595779> adresinden alınmıştır.
- Kumar, S. (05. 01. 2022). China-Mongolia-Russia Economic Corridor: an Assesament. 03. 09. 2024 tarihinde https://www.icwa.in/show_content.php?lang=1&level=3&ls_id=6870&lid=4679 adresinden alınmıştır.

- Kuşak ve Yol (01. 01. 2024). Finansman. 04. 09. 2024 tarihinde <https://www.kusakveyol.org/finansman/> adresinden alınmıştır.
- Kuşak ve Yol (01. 01. 2024). Kuşak ve Yol Girişimi Yatırım Projeleri. 02. 09. 2024 tarihinde <https://www.kusakveyol.org/kusak-ve-yol-girisimi-yatirim-projeleri/> adresinden alınmıştır.
- Kuşak ve Yol (24. 08. 2024). Angola's New International Airport Becomes Symbol of High-Quality BRI. 09. 10. 2024 tarihinde <https://www.kusakveyol.org/en/angolas-new-international-airport-becomes-symbol-of-high-quality-bri/> adresinden alınmıştır.
- Macrotrends (2023). China Trade to GDP Ratio 1960-2014. 20.04.2024 tarihinde <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/CHN/china/trade-gdp-ratio#:~:text=China%20trade%20to%20gdp%20ratio%20for%202022%20was%2038.14%25%2C%20a,a%201.14%25%20decline%20from%202019> adresinden alınmıştır.
- Macrotrends (2024). China Foreign Direct Investment 1979-2014. 20. 11. 2024 tarihinde <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/chn/china/foreign-direct-investment#:~:text=Data%20are%20in%20current%20U.S.,a%2044.72%25%20decline%20from%202021> adresinden alınmıştır.
- Munyati, C. (25.06.2024). Why Strong Regional Value Chains Will Be Vital to the Next Chapter of China and Africa's Economic Relationship?. *World Economic Forum*. 05. 07. 2024 tarihinde <https://www.weforum.org/agenda/2024/06/why-strong-regional-value-chains-will-be-vital-to-the-next-chapter-of-china-and-africas-economic-relationship/> adresinden alınmıştır.
- New Development Bank (2024). Financing For A Sustainable Future. 06. 09. 2024 tarihinde <https://www.ndb.int/> adresinden alınmıştır.
- NTV Haber (07. 09. 2024). Çin'in Döviz Rezervleri Mayıs'ta 3 trilyon 288 Milyar Dolara Ulaştı. 10. 09. 2024 tarihinde https://www.ntv.com.tr/ntvpara/cinin-doviz-rezervleri-mayista-3-trilyon-288-milyar-dolara-ulasti,yoYeyVqd20quF92b2v_Lkw adresinden alınmıştır.
- OECD (2022). Angola. 11. 10. 2024 tarihinde <https://oec.world/en/profile/country/ago?yearSelector1=2022&latestTrendsFlowSelectorNonSubnatLatestTrends=flow1&latestTrendsFlowSelectorNonSubnat=flow1&yearlyTradeFlowSelector=flow0> adresinden alınmıştır.
- OECD (2022). China-Pakistan. 14. 09. 2024 tarihinde <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/chn/partner/pak?flowLineplot=exportOption> adresinden alınmıştır.
- OECD (2022). Ethiopia. 13. 11. 2024 tarihinde <https://oec.world/en/profile/country/eth?yearlyTradeFlowSelector=flow0> adresinden alınmıştır.
- OECD (2022). Nigeria. 19. 10. 2024 tarihinde <https://oec.world/en/profile/country/nga> adresinden alınmıştır.

- Oktaý, F. (12. 06. 2023). Yatırımlar, Tasarruflar ve Faiz Oranları: Çin'den Alınan Dersler. *İstanbul Ticaret*. 11. 08. 2024 tarihinde <https://istanbulticaretgazetesi.com/tr/yazar-haber/yatirimlar-tasarruflar-ve-faiz-oranlari-cinden-dersler> adresinden alınmıştır.
- Oktaý, F. (14. 01. 2022). Çin'de İşçi Ücretlerinin Dünü ve Bugünü. *İstanbul Ticaret*. 24. 08. 2024 tarihinde <https://istanbulticaretgazetesi.com/tr/yazar-haber/cinde-isci-ueretlerinin-dunu-ve-bugunu> adresinden alınmıştır.
- Olufemi, D. (23. 08. 2023). Nigeria's Total Debt Rises to N49.85 Trillion. *Punch*. 19. 10. 2024 tarihinde https://punchng.com/nigerias-foreign-debt-rises-to-n49-85-trillion/#google_vignette adresinden alınmıştır.
- Railway Technology (20. 01. 2020). Abuja-Kaduna Rail Line. 16. 10. 2024 tarihinde <https://www.railway-technology.com/projects/abuja-kaduna-rail-line/?cf-view> adresinden alınmıştır.
- ROAPE (24. 07. 2024). Ethiopia As A Belt and Road Initiative Model. 26. 10. 2024 tarihinde <https://roape.net/2024/07/24/ethiopia-as-a-belt-and-road-initiative-model/> adresinden alınmıştır.
- RussianSpaceWeb (16. 03. 2024). Proton Launches Angosat-2 Communications Satellite. 09. 10. 2024 tarihinde <https://www.russianspaceweb.com/angosat2.html> adresinden alınmıştır.
- Sachs, J. D., ve Woo, W. T. (1997). Understanding China's Economic Performance. *NBER Working Paper Series*. 27.07.2024 tarihinde https://www.nber.org/system/files/working_papers/w5935/w5935.pdf adresinden alınmıştır.
- Sasu, D. D. (15. 04. 2024). Nigeria – Statistics & Facts. *Statista*. 20. 10. 2024 tarihinde <https://www.statista.com/topics/2386/nigeria/#topicOverview> adresinden alınmıştır.
- Shibu, A. A. (23. 09. 2022). Bülten | Çin-Afrika İlişkisi: Etiyopya Örneği. AKEM. 25. 10. 2024 tarihinde <https://www.akem.org.tr/post/b%C3%BClten-%C3%A7in-afrika-i%C3%87li%C5%9Fkisi-etiyopya-%C3%B6rne%C4%9Fi> adresinden alınmıştır.
- Standart Chertered (03. 01. 2019). Belt and Road: One Masterplan. Six Economic Corridors of Power. 01. 09. 2024 tarihinde <https://www.sc.com/en/news/one-masterplan-six-corridors/> adresinden alınmıştır.
- Subaşı, E. (2021). Çin Ekonomisinin Gelişiminde Devlet Kapitalizmi. *İhtisas Akademi*. 28.05.2024 tarihinde <https://ihtisasakademi.tugva.org/wp-content/uploads/2021/04/CIN-EKONOMISINDE-DEVLET-KAPITALIZMI-min.pdf> adresinden alınmıştır.
- Tamer, C. (13. 03. 2024). Çin'in Kuşak Yol Girişimi Bağlamında Myanmar Ekonomi Koridoru. *Kuşak ve Yol*. 03. 09. 2024 tarihinde <https://www.kusakveyol.org/cinin-kusak-yol-girisimi-baglaminda-myanmar-ekonomi-koridoru/> adresinden alınmıştır.
- Tao, G. (20. 09. 2019). Pride of Africa Rolls on with Dreams on Board. *ChinaDaily*. 09. 10. 2024 tarihinde https://www.chinadaily.com.cn/global/2019-09/20/content_37511187.htm adresinden alınmıştır.

- Tepebaş, U. (30. 08. 2024). Çin-Afrika İlişkilerinde Kazan-Kazan ve Stratejik Ortaklık. *TASAM*. 27. 09. 2024 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/72642/cin-afrika_iliskilerinde_kazan-kazan_ve_stratejik_ortaklik#:~:text=2000%20y%C4%B1%C4%B1nda%20olduk%C3%A7a%20dengeli%20bir,63.5%20milyar%20dolara%20ula%C5%9Fm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r adresinden alınmıştır.
- Textor, C. (01. 02. 2024). Tax Revenue in China From 2013 to 2023. *Statista*. 15. 08. 2024 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/278692/tax-revenue-in-china/> adresinden alınmıştır.
- Textor, C. (02. 02. 2024). Number of Employed People in China From 2013 to 2023. *Statista*. 22. 08. 2024 tarihinde <https://www.statista.com/statistics/251380/number-of-employed-persons-in-china#:~:text=Number%20of%20employees%20in%20China%202013%2D2023&text=In%202023%2C%20the%20workforce%20in,influenced%20by%20the%20coronavirus%20pandemic> adresinden alınmıştır.
- Ticaret Bakanlığı. (2023). Çin Ülke Profili. 28.03.2024 tarihinde https://ticaret.gov.tr/data/5f3b925713b876ea88e4c9c4/CHC%20_Ulke_Profil_i_2023_EK%C4%B0M_Kas%C4%B1m_web.pdf adresinden alınmıştır.
- Ticaret Bakanlığı. (2024). Angola Ülke Profili. 06. 10. 2024 tarihinde https://ticaret.gov.tr/data/5f0c163113b8761f08aa3fe3/Angola%20%C3%9Clke%20Profil_i%202023.pdf adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2024). Etiyopya'nın Ekonomisi. 13. 11. 2024 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/etiopya-ekonomisi.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- United Nations. (12. 09. 2024). International Day for South-South Cooperation, 12 September. 08. 12. 2024 tarihinde <https://www.un.org/en/observances/south-south-cooperation-day> adresinden alınmıştır.
- WITS (2022). Ethiopia (Excludes Eritrea) Trade Summary 2022. 13. 11. 2024 tarihinde <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/ETH/Year/2022/SummaryText> adresinden alınmıştır.
- Wong, T. (18. 10. 2023). Kuşak ve Yol Girişimi: Çin'in Oynadığı Trilyon Dolarlık Kumara Değdi mi?. *BBC News Türkçe*. 01. 09. 2024 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2j9rn2292lo#:~:text=%22Ku%C5%9Fak%22%2C%20%C3%87in'i,bir%20deniz%20a%C4%9F%C4%B1na%20i%C5%9Faret%20ediyor> adresinden alınmıştır.
- Zhang, W. (01. 06. 2006). The Allure of the Chinese Model. *The New York Times*. 09.06.2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/2006/11/01/opinion/01iht-edafrica.3357752.html> adresinden alınmıştır.